

૧૯૦૦

સ્વદેશાભિમાન.
ESSAY ON PATRIOTISM.

રચનાર
પુરુષોત્તમ કાલાનજી ગાંધી.
લીખી.

ગીતિ.

“તે તન ધન ધિકારો, દેશ હિતાર્યે પડે ન ઉપયોગી,”
“ભરેલ દરિયો ખારો, બોધ ન રીઝે તૃષાતજ્ઞો રોગિ.”-૧.

આવૃત્તિ પેહેલી—૧૦૦૦ પ્રત.

કૌપી રાઈટ લીધો છે.

સંવત ૧૯૩૯—નો વૈશાખ. સને ૧૮૮૩ નો મે.

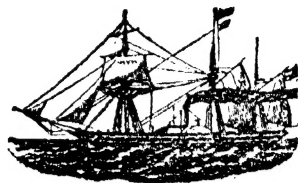
કિમ્મત છ આના.

૧૬૦૦

મુખ્ય મધ્ય ફાઈ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું છે.

અર્પણ પત્ર.

તુળશીભાઈ તનુજ, ખડુ શુભ શુભમાં ખલાદૂર,
મોતિચંદ મનાય, કૂળ મધ્યે કોહીનુર;
વિવેકી ને વિદ્વાન, માન નહીં જેના મનમાં,
વધતાં થાય વખાણ, જે તણાં જાહેર જનમાં;
હેયામાં ધરી હામ, દામ ગોડેથી દે છે,
નિશ્ચય રહેવા નામ, ખાંતથી જર પરચે છે;
યરોપકારી પર, વાળીકતું નૂર વધારણ,
જામી કિરતી જરૂર, દીસતું વધતું ડહાપણ.
સ્વદેશિને સૂખ સરસ, મળે તે માટે મનમાં,
રૂડું ચાહી રૂઢ્ય, તકે શ્રમ લેછે તનમાં;
અંતરમાંહી અધિક, સરવતું ચાહે સારું,
અથેસર આગ્રહી, ધરમના કામે ધારું,
એવા સખખો અતિ, સખખ હું સંભારીને,
અર્પણ કરું આપને, ધર્મ મારો ધારીને;
કરશે જો આ કબુલ, યત્ર અર્પણને પ્રિત્તે,
હરમાંહી ઉપકાર, નકિ માનીશ હું નિત્યે.

મેહેરબાન રાં રાં મોતીચંદ તુળશીલાઈ,

રાજકોટના દીવાન સાહેબ,

રાજકોટ.

સાહેબ—

આપના કેટલાએક ઉત્કૃષ્ટ સદ્ગુણપર
મોહ પામીને આ માર્ગ નાનકડું ચોપાન્યું આ-
પને અર્પણ કરું છું, તે આપ મેહેરબાની કરી
કબૂલ રાખશો, એમ ઉમેદ રાખું છું.

હું પુરષોત્તમ.

પ્રસ્તાવના.

“સ્વદેશનું નિજ જાતનું, ઉર અભિમાન ન હોય,”

“તે નર તો નરમાં નહીં, વાનર નર તે હોય.”

રામ, વિક્રમ અને ભોજના જેવા પ્રજાપાલક દેશી રાજ્યમાં લોકોની સંસારી અને રાજક્રિય સ્થિતિ સુખદાયક હતી, ધંધા રાજગારની છત હતી, જુલમનું નામ નહોતું, તથા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્યનો જય પ્રકાશ હતો, ત્યારે દેશાભિમાનની કશી જરૂર નહોતી. (દેશાભિમાન) એ શબ્દજ તે કાળે નહોતો એટલે તે સંબંધી વિચાર પણ શેનો હોય ? દેશાભિમાનની લાગણી બારીક વખતમાં બહુ કામની છે, અને તે પ્રદિષ્ઠ થાય છે પણ ત્યારેજ.

હિંદુસ્તાન આજે અનેક તરેહના કરના બોજથી કચરાઈ ગયો છે. મીઠાપર કર, લાઈસેન્સ ટેક્સ, આદિ અનેક કર નવા નીકળ્યા. શકિત રહી નહીં, અને કર તો વધતા જાય છે ધંધા રાજગારની અતિશે અછતછે, અને સરકાર તે વિષે બે દરકાર છે. પરદેશી કારીગરી, અને પરદેશી પાર વગરના બારે પગારના નોકરોથી દેશ નીચાવાતો જાય છે. નાતો, નાત્ય, વર-ઘોડા આદિ વગર કે ઓછા જરૂરના કામમાં લોકો આંધળીયા થઈ લાખો રૂપિયા ખર્ચી ખરાબ થાય છે, ધર્મના બખેડા અને નાતના બખેડામાં લોકો વખત અને પૈસા ખૂએ છે, અને સંસારી અનેક દુષ્પદાયક રૂઠીઓને વશ થઈ પડ્યો છે. એથી દેશની સ્થિતિ ખરાબ થઈ ગઈ છે, સરકાર મરજી પ્રમાણે કાયદા કરે છે, અને લોકો તેમાં બહુ સમજતા નથી, અને ખાલતા નથી. સરકાર કદાપિ હદ પાર જુલમ કરે તોપણ તેમણે કાંઈ ઉપાય કરે એવા આપણા લોક નથી. તેમની ઇંદ્રીઓ બેહર મારીગઈ છે.

ડચ્ઠ આંધ્રુ વેલિંગટને એક વખત કહ્યું હતું કે—“મં બધા દેશના લોક જોયા, તેમાં હિંદુસ્તાનના લોકો પોતાના દેશ-

ની રાજનીતિની બાબતમાં જોડલા બે શીર્કરા છે, તેવા લોક બીજા કોઈ નથી. હંગેજ રાજ્ય કરે છે, કે મુસલમાન, મરાઠા કે શીખ, તેની તેઓ કાંઈ દરકાર રાખતા નથી.” આ બાબત લોકો ખરાબર લક્ષ આપે તેમટે ઉંચી કેળવણીની અગત્ય છે.

આપણા દેશમાં જોએ કેળવાયલા સદ્ગૃહસ્થો છે, તેઓ- માંના ધણા ખરા બ્રિટિશ રાજ્યની નોકરીમાં છે, એટલે તેઓ પોતાના દેશને માટે ખોલી કે લખી શકતા નથી. ત્યારે નોકરીથી નહીં બંધાયેલા વગવાળા ગૃહસ્થો તરફની આપણે આશા રાખી-એ, પણ તેઓમાંના ધણાતો ગમે તેવા હંગેજ અમલદારની ખુશામત કરવાને સદા બંધાયેલા હોય છે, માટે તે તરફથી પણ નિરાશ થઈ એવા સ્વાર્થી માનના ભૂખ્યા ખુશામતખોરાઓનું આપણે સ્નાન કરવું જોઈએ.

વાસ્તવિક જોઈએતો દેશોદ્યને માટે કેળવાયેલા શ્રીમંતાએ સ્વતંત્ર રહીને પ્રયાસ કરવો જોઈએ. દેશમાં અનેક જાતની કાઠીગરીનાં કારખાનાં કાઢવાં, અને ઉંચા દરજ્જાનું દેશભિમાન બજાવવા માટે રાજપાટમાં ભાગ લેવાની ઉલટ રાખવી. દેશને માટે સ્વાર્થનો ભાગ આપી સ્વતંત્રતાથી પોતાના હકને માટે ખરા થઈને રાતદિન ધુમ્પાં કરવું.

પ્રત્યેક દેશીએ આપણા હિંદુસ્તાન દેશના વતની સમસ્તનું કલ્યાણ ધૃષ્ટવું. ધર્મ અને નાતથી જૂદા છીએ એ મનમાં ન લાવતાં બાહ્યાચારે વધારવા પ્રયત્ન કરવો. તન મન ધને નિર્જળ થયેલા દેશીઓ પુનઃ સબળ થાય એમ ઇલાજ લેવા. ધર્મના મમતથી પરસ્પર દ્વેષ રાખવો નહીં. દેશને કાયદો એટલે તે પ્રમાણે સૌને હિસ્સો મળે છે, એમ સમજી દેશનું દુઃખ દળવું જોઈએ. દેશના સંસારી અને રાજકિય સામાન્ય લાભ માટે એક રૂપ થવું, જનમત એક કરવો. પ્રજાના મુખત્યારો

ની સભા ઠેકાણે ઠેકાણે થઇ, તે એક ખીલ સાથે જોડાઇ દ્રઢતા રાખી સમયાનુસારી કામ લે તો સિદ્ધિ પામે.

દેશાભિમાન શું? કેવી રીતે વાપરવું, શા વાસ્તે વાપરવું, તેને કેમ પુષ્ટ કરવું, એ બતાવવાને આ નાનકડા નિબંધમાં યથામતિ યતન કીધો છે.

હિંદુસ્તાનના સંસારનું અંધારણુ વિચિત્ર પ્રકારનું છે; કોઇ વખતે સમગ્ર દેશીએ દેશનો બચાવ કરેલો હોય એમ જણાતું નથી. બ્રાહ્મણોએ ધર્મ બોધજી આપવો, વૈશ્યો વેપારજી કરવો, શુદ્રે ચાકરીજી કરવી, અને કુલ ક્ષત્રીઓએજ લડવા જવું, એ અંધારણુ ભૂલ ભરેલું છે, અને એથીજ આ દેશને ઘણી હાની પહોંચી છે.

ચાર માતિમાંથી ચારસેં માતિ થઇ છે, માંહિ માંહિનાં કુસંપ અને ધર્મ્યાથી તેમાં અનેક તડ પડ્યાં છે, અનેક ધર્મમાં સોક વેંહેચાઇ ગયા છે, તેઓ રાજ્ય પ્રકરણમાં ચિત્ત પરોવતા નથી, પરદેશ જતાનથી. દેશ બહાર ન જવાય, અને જાતિ અંધનની ઝુસરીમાં સડયા કરવું એ કાળા પાણીથી પણ અતિ સખત શિક્ષા છે. હવે વિચારો કે આમ થવાથી દેશમાં શું સુધારો થાય?

“બાદશાહ ત્યાં બજાર” તેમ પરદેશી રાજ્યથી અનેક આકારમાં આ દેશનું નાણું વિદેશ જાય છે. સલાહ શાંતી ઠીક છે તેથી આ કહેવત લાગુ પડે છે કે “ સુખે રહેવું અને ભૂખે મરવું.”

દેશાભિમાન પરદેશી રાજ્યથી દુખાય, એ વાત ખોટી નથી, પણ લાંબો વિચાર કર્યા વગર ઉલળી પગ ભાગવો જોઇતો નથી. હજુ આપણે સ્વતંત્રતાથી ને સલાહ શાંતી જળવીને રાજ્ય ચલાવવાને શક્તિમાન નથી, માટે આ રાજ્ય હાલ જવું ઇચ્છવું એ ભૂલ ભરેલું છે. પરદેશી રાજ્ય સત્તા કહાડી નાખવાને સંસારી સ્થિતિ સાગીપેડે સુધારવી જરૂરની છે. અમેરીકા અને ઇટાલીના સોફે પરદેશી રાજ્યથી સ્વાધિન થવાને જોવા ને જોટલો

સંપીલો ઉદ્યમ ચલાવ્યો, તે પ્રમાણે હાલ આપણે કરી શકનાર નથી. હમણાં જ્યાં ત્યાં ખ્રિસ્તિય સિંહની હાક વાગે છે. કદાપિ કોઈ રાત્રી લોકનું લશ્કર મિથું કરી કાંઈ ગરબડ કરે તો તે આંહીથી કાંઈ મદદ મેળવી શકે નહીં, અને વગર માતે માર્યો જાય. અને એવા માહસની હમણાં જરૂર પણ નથી. સંકડો વર્ષ પરતંત્ર રહી સ્વતંત્ર થવાની ધરૂણ થઈ છે, તો માટે કે વહેલે સિધ્ધી થશે. માટે એગણીરામી સદા પૃચ્છતાં સુધી એ વિચાર આણવો નહીં. પણ બાળ લગ્નથી ગયેલું બળ પાછું મેળવવું, દુર્બલતા તજવાં. સરસ્વતિની સેવા કરી જ્ઞાન મેળવવું, સંસારી રીવાજ સુધારવા, રાજ્ય રક્ષણના નિયમ તન મનથી શીખવા, અને હક માટે કલમ રૂપી તલવારથી જબરદસ્ત લડાઈ કરતાં પાછલાં સત્તર વર્ષ પૂરાં કરવાં એમાં જય છે.

દેશીલોકો આરંભમાં જેવું શૂર બતાવે છે, તેવું અંત સુધી રાખતા હોય તો બહુજ લાભ થાય. પણ “આગળ દોડ, પાછળ ધ્યાયી,” એમ થાય છે. પાંચ સાત વર્ષ પર “દેશી કારીગરી દેશી કારીગરી” એ શબ્દો પૂરજોરસમાં સ્થળે સ્થળે ગાજી રહીને તેમાટે સભાઓ થયેલી હતી. સુરતમાંતો કંપની ઉભી થઈ શેરો નીકળ્યા ને કાલો ભરાયા, અને થોડી સુદતમાં તે ભાગી પણ પડ્યું.” આજે ક્યાં છે તેનું નામ ! અને ક્યાં છે દેશી કારીગરી સંબંધી ચરચા ? સર્વે શુનકાર થયું. આ ટેવથી આપણે કદી ઉચ્ચ સ્થિતિ મેળવી શકશું નહીં; ઉત્સાહ અને આગ્રહ વગર સર્વે કાચું છે.

આસ આ નિબંધને માટે સાહિત્યની કવિતા ૨૦ ભવાની-શંકર નરસિંહરામ અને ૨૦ આત્મારામ નારણજી તરફથી મળેલ છે, માટે તેમનો તથા મારા મહેરબાન ગ્રાહકોનો હું આભાર માનું છું.

જિંબડી, કાઠિઆવાડ } પુરૂષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી.
તા. ૧૧-૨-૮૩.

સ્વદેશાભિમાન.

પોતે જે દેશમાં જન્મ ધર્યો, જે દેશમાં ઉછર્યા, તેનું, તેના વતનીઓ, પોતાના દેશી ભાઈઓ અને બાઈઓનું કલ્યાણ કરવાની ઉત્કંઠા—અને તેને માટે શ્રમ કરવો તેનું નામ સ્વદેશાભિમાન. અથવા ખીજા ખોલમાં ખોલીએ તો સ્વદેશ પ્રીતિ—સ્વદેશ ભક્તિ—સ્વદેશ મમતા—સ્વદેશ કલ્યાણેચ્છા, સ્વદેશ બંધુતા, સાર્વજનિક વૃત્તિ. દેશાભિમાન એ મહાન અનન્ય સદ્ગુણ છે. એકલું અભિમાન નિંદ્ય છે, પણ દેશાભિમાન પુણ્ય છે. દેશાભિમાનથી ઉતરતા ખીજા અભિમાન ગણાય છે તે આ—કૂળાભિમાન—માત્યાભિમાન—નગરાભિમાન—પ્રાંતાભિમાન. સદ્ગુણ દુનિઆમાં એક નથી પણ અનેક છે, પણ તેમાં દેશાભિમાન સદ્ગુણ એ સર્વોપરી છે. એક ઇંગ્લેન્ડ કવિ સ્કૉટ કહે છે કે—

“જેણે પોતાની મેજે આ મારી પોતીકી, આ મારી પોતાની જન્મભૂમી છે, એમ કોઈ દિવસ કશું નથી, અને પરદેશના કિનારાપર ભટક્યા પછી જેવાં તોણે પોતાના ઘરભણી પગલાં બંધાં કે તેનું કાળજીનું તેને વિષે કદીપણ દાઝ્યું નથી, એવા કાયર જીવવાળો કોઈ માણસ શું જીવે છે ? જો એવો કોઈ જીવતો હોય તો જાઓ; અને તેને સારી રીતે નિશાની કરી આપો.

અગરજો તેના દરજ્જો ગમે તેટલો ઉંચો હશે, અથવા તે ગમે તેવા ઉંચા કૂળનો હશે, અથવા ધમ્મામાં આવે તેટલી અપૂર દોલત તેની હશે, તોપણ તેને માટે કોઈ ગવૈયાના આનંદમય સૂર ઉંચે છવાઈ રહેશે નહીં. તેજ દરજ્જાઓ સત્તા અને દોલત છતાં તે કંગાળ, કેવળ સ્વાર્થભણી લાગેલા, એવા જીવતાં પોતાની સદ્કીર્તિ ખાશે. અને ખેવડો માર્યો જમને રડાયા વગર, માન પામ્યા વગર, અને ગવાયા વગર જો તુરંચ મટ્ટીમાંથી તે ઉત્પન્ન થયો હશે તેમાં પાછો જશે.” એવા અંડાળને ધિક્કાર છે, શિટકાર છે.

એ કવિની વાણી સત્ય ને હૃદયગમ છે. દરેક સ્વદેશીએ તે લક્ષમાં લેઈ મનન કરવા યોગ્ય છે. પણ જાણુવતાં દીલગીરી ઉપજે છે કે હાલના વખતમાં આપણી પવિત્ર આર્ય ભૂમિમાં એવા હજારો બલકે લાખો માણસો નજરે આવે છે કે જેઓ પોતાના દેશનું નામ પણ જાણતા નથી; તેમ જાણવાને દરકાર પણ રાખતા નથી. તો તેમના ખેહર મારી ગયલાં અંતઃકરણમાં “સ્વ-દેશાભિમાન” એવા પવિત્ર અને અમૂલ્ય સદ્ગુણનો ભાસ ક્યાંથી જ હોય ? હું ધારૂં કે તેઓએ પોતાની આખી ઉમરમાં “સ્વ-દેશાભિમાન” એ શબ્દ પણ શ્રવણ કરી પોતાના કાન પવિત્ર કર્યા નહીં હોય, એ દયાપાત્ર છે.

સ્વદેશાભિમાનનો વાસ્તવિક અર્થ સમજાવવાને તેના પર્યાય આપવા એજ બસ નથી, અને એટલાથી આખેહુલ્ય અસર થાય તેમ નથી. દેશાભિમાનનો ખરેખરો મંગળ અર્થ જાણવાને દેશાભિમાનીઓના દેશની મુલાકાત લેવી જોઈએ, તેમના

દેશના તવારીખના સુઝથોપર એકાગ્ર ચિતે મનન કરવું જોઈએ. તેમજ આપણા દેશના પ્રાચિનકાળના પુસ્તકો આ વિષયમાં તપાસવાં જોઈએ, દેશ, વિદેશની આગલી અને હાલની સ્થિતિનો મુકાબલો કરવો, અને દેશ તરફ દેશીઓની લાગણી કેવી હતી અને છે, તેથી લાભાલાભ શું થયા અને થાયછે, તે બાબતનું મનન કરવું ઉચિત છે.

દેશાભિમાન એ એક ઉપયોગી વહાણ છે. તે સંકટ સાગરમાં દેશને ડુબતો બચાવી સહી સલામત સુખના કિનારે લાવી મૂકે છે. દેશાભિમાન—એ એક ચળકતી તલવાર છે, દેશપરની મુલતાની આકૃત સામે ટક્રર લેઈ દેશને વિજયી કરે છે.

દેશાભિમાન—એ એક રામબાણુ ઔષધ છે. વ્યાધીમાં રીપાતા દેશની, ગયેલી તન્દુરસ્તી પાછી આણી આપે છે.

દેશાભિમાન—એ એક દૂધનો ઉભરો છે, જે ઉભરા દેશાભિમાનીઓના જીરુસાથી ધણીવાર ઉભરાઈ જતા દેખાય છે. સલાહ શાંતીના વખતમાં તે થોડાજ નીકળે છે, પણ સંકટના સમયમાં તેનું વહન વિશાળ થાય છે.

“ જીરુસાના સદ્ગુણવિના, નીતિ એકલી વ્યર્થ;”

“ નરમ શીરે ટપલા પડે, જીતી જાય સમર્થ.”

સ્વદેશાભિમાનની શક્તિથી સકળ પ્રજા મંપૂર્ણ લક્ષ્મિ મેળવી શકે છે, મહાન કાર્યો સત્વર પાર પાડી શકે છે.

એ તો સ્વભાવિક છે કે માણસ સ્વાભિમાનથી પોતાને વિશેષ ચાહે છે, ત્યારપછી પોતાના માતૃ, પિતા, બ્રાતા, ભગિનીને, પછી પોતાના નાતજાતનાને, પોતાના ગામનાને, પોતાના ધર્મનાને,

અને પોતાના દેશી બંધુઓને. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે એ-
મ પ્યારની લાગણી કુદરતે સર્વ મનુષ્યમાં મૂકી છે, તેથી સિદ્ધ
થાય છે કે દેશાભિમાનનું ખીજ ધણું કરીને સર્વ મનુષ્યમાં હોય
છે. કેટલાક એવા માણસ હોય છે કે તેનાં હૃદયમાં એવી લાગ-
ણી હોય કે નહીં તે વિષે શક રહે છે, અને કેટલાકમાં સુદૃઢ
દેખાતીજ નથી. પથ્થરમાં જેમ અગ્નિ છુપાઇ રહે છે, તેમ
કેટલાકમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી એ લાગણી કેવળ છુપાઇ રહેલી
જણાય છે, અને ખીજા વિકારોના દબાણમાં સદા દબાયેલીજ રહે છે.

સત્સંગ, મહાવરા, અને જ્ઞાનથી માણસ આ વિષયમાં કે-
ળવાઇ આગળ વધે છે, અને જેમ જેમ દેશી બંધુઓનાં કલ્યા-
ણ કર્તા થવામાં જ્ય પામે છે, તેમ તેમ આ સ્વત્વ કાર્યમાં આ-
ગળ વધવાને તેનુંજ દિલ તેને સદુપદેશ સ્વીકારે છે, ત્યારે તે દે-
શોત્કર્ષ કરવામાં હજારો અને લાખો રૂપિઆ ખર્ચી નાખવા-
ને, અને જરૂર પડતાં પોતાનાં દેશને માટે પોતાનો દેહ અર્પણ
કરવાને તૈયાર થાય છે. તે એમ ધારતો નથી કે મારે મારી
પંચાત કયાં ઓછી છે ? મારે દેશીઓને માટે શા વારતે મરવું ?
એવા બાપલા વિચારો તેના પવિત્ર દિલમાં ઠરીઠામ રહેવા પા-
મતા નથી. તે ધારે છે કે દેશનું તે દોનું ? તે મારું પોતાનું-
જ છે. અને તે મારી એક ખાસ ફરજ છે, જીંદગીનું સાર્યક
છે. અને મારી એ ફરજ બજાવવાથી હું બેનસીબ રહું તો
પછી મારા જેવા ખીજો અભાગ્યો કોણ ? શરીર નાશવંત છે,
આત્મે છે ને કાલે નથી. લલિત આત્મે છે ને કાલે નથી,
માટે દેશને માટે જે વવરાય તેજ આપણું છે. આવા અમૂ-
લ્ય વિચારો એક ખરા દેશાભિમાનીના છે.

આખા આતુર માસને વિષે વરસાદના પાણીને નહીં પી-
નારો, સરોવર તથા સરિતાદિ જળાશયોને તુચ્છકારી તૃપાતુર
રહેનારો, પીયુ પીયુ શબ્દ વદતાં વનમાં વિચરનારો આતક પક્ષી,
સ્વાંતિ નક્ષત્રને વિષે આકાશમાં ધમધોર અંધકાર, તથા અપજા-
ના અમકાર નિહાળી અને મેઘ મંડળનો ગડગડાટ સાંભળીને
પરમાનંદ પામતો થકો જેવી રીતે વદન વિકાસીને તેમાં છાંટે
પડવાની આશાએ ટાંપી રહેછે, તેવી રીતે દેશહિતના કામ કરી
પોતાના દેહનું સાર્યક કરવા દેશભિમાનીઓ સદા આતુરતા બ-
તાવતા આબ્યા છે. સાંપ્રતકાળમાં આપણા દેશમાં દેશભિમાનની
લાગણી કાંઈક પ્રકુલિત થતી આવે છે, પણ તે હજી ઘણીજ
અપૂર્ણ હાલતમાં છે, તેથી ધારેલા શુભ મનોરથ સહેલાઈથી પાર
પડી શકતા નથી. ઇંગ્લાંડ, યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, ફ્રાન્સ, જર્મની
આદિ ઘણા દેશોમાં સ્વદેશભિમાન આજે હવાવરથામાં છે, તેથી
તેમનો સુખનો સૂર્ય આજે મધ્યાનમાં આવી પ્રકાશે છે, એ
આપણે જાણીએ છીએ.

તમે એક સાધારણ પ્રાણી જુઓ. જેના આશ્રય નીચે
તે ઊઠ્યું છે, અને જેનાપર તેનો પ્રેમ બંધાયો છે, તેના રક્ષ-
ણને અર્થે તે કેટલી કાળજી ધરાવે છે ! જો જરૂર પડે તો તેને
માટે પોતાનો જીવ કુરબાન કરે છે ! તો માણસે પોતાની જ-
ન્મભૂમિના હિતની ધૃષ્ટા ન રાખવી, એ જનાવરથી પણ
હલકાપણું છે.

અમાન મનુષ્ય દેશભિમાનનો કેવો પ્રતિકૂલ અર્થ કરે છે,
તેની અત્રે થોડી નોંધ લઈએ. દેશભિમાનમાં અભિમાન શબ્દ
સુરેકના અર્થનો છે. પણ તેનો અર્થ પતરાજી અથવા શખી

કરવી એવો કરે છે. પોતાના દેશના સાચા ખોટા ફાકા મારવા, ટકા ચડાવી ડફાંસ મારવી, એ આપણા આજકાલના જીવાનીઆનો રમૂજી ધંધો છે. આપણા દેશનું સર્વે સાફ, પારકા દેશનું સર્વે નરનું; આપણો દેશ વિદ્યા, હુન્નર, સદ્ગુણ, આચાર, વિચાર અને જ્ઞાનમાં પેહલે નંબરે છે, બાકીના દેશ સર્વે એ બાબતોમાં નબળી હાલતમાં છે ! અને તેઓ જંગલી કે જંગલીને મળતા છે ! આપણો દેશ પવિત્ર, બાકીના દેશો અપવિત્ર; આપણો દેશ પૈસાદાર, અને બાકીના દેશો ગરીબ કંગાળ છે ! આપણી રીતભાત વખાણવા યોગ્ય અને બીજા દેશોની ધિકારવા જોગ છે ! આપણો દેશ સુખી, બાકીના દુઃખી ! અર્થાત્ સર્વે બાબતમાં આપણે અને આપણો દેશ ચડીઆતો, એમ ખોટા કરવું, એમાંજ દેશભિમાન આવી રહેલું તેઓ સહમત છે. આ દેશભિમાન નથી, પણ મિથ્યાભિમાન છે. એવા અકલહિણ માણસો દેશના હિતેચ્છુ નથી, પણ મિત્રના ડાળમાં શત્રુની ગરજ સારનાર છે.

અરે દેશભિમાની પોતાના દેશની ખામીઓ ખંતથી ખોળી કાઢેછે, અને તેને ટાળવા યોજના કરેછે; પોતાનાં દેશીઓની ખૂરી વર્તણૂકથી તેનું અંતઃકરણ ચરચર બળ્યા કરેછે, પણ તેટલાપરથી તે ઉપર ઉપરથી સાફ બતાવવાની કોશીશ કરતો નથી; મિથ્યાભિમાની પોતાના દેશના અયોગ્ય બડાઇના બિપુરા સાંભળી પરમાનંદ પામે છે, દુષણને ભૂષણ માનેછે, અરે દેશભિમાની તેથી ખચીત બેદાધિન થાય છે. મિથ્યાભિમાની દેશની ખામીઓ ઢાંકવા માગે છે, અરે દેશભિમાની તે માટે યોગ્ય

હજિાજ કરેછે, અને 'આમીઓ ખતાવનારનો પાડ માને છે. આ ઉપરથી એમ સમજવાનુ નથી કે તેને પોતાનાં દેશની દાત્ર નથી. તેને દાઝેછે, તેટલું કે તેથી સોમે હિરસે ખીજને દાઝુ' નથી. સ્વદેશહિત કરવામાં તેનું મન સદા મોટું રહેછે. તે પોતાનાં દેશને ખરા માનને યોગ્ય થવા ઇચ્છે છે, પણ ખોટા માનપર ફિટકાર વરસાવેછે. ખોટું તે ક્યાં સુધી ટકવાનું છે? તે એ ખરાખર સમજે છે. એવી રીતે આ દશાભિમાની અને મિ-થ્યાભિમાની વિચારમાં વીરહતા છે.

પોતાના દેશની એમ જોઓ ઢાંકી રાખેછે, તેઓ તેના હિતજક છે. સુધારાના સાથી મયત મીઝ કરસનદાસે ખરે રસ્તે પકડયો હતો. તેણે જોયું કે, હાલના લંપટ વલ્લભી માહારા-જાઓની હદપારની અનીતિથી દેશીઓની ખરાખી થાય છે, લાજ બૂટાયછે, અને તેથી ફજેતી થાયછે. તેઓ અનીતિવાન દુષ્ટ શુરૂઓના ધિક્કારવા લાયક ગેરવર્તણૂકના ભોગ થઈ પડયાછે, તેનો અટકાવ કરવા માટે આ વીર પુરૂષે તેઓની શુધ બુદ્ધ ઠેકાણે લાવવા પોતાની કલમથી ટિકાકરી કરજ બળવવા માંડી. એમ કરતાં તેમના દુશ્મનો વધી પડયા, અને તેઓ મહા મુ-શકેલીમાં આવી પડયા. બળવાન હરીફ ઉભો થયો, આખરનો દાવો બંધાયો અને કેટલોએક વખત જીંદગી પણ જોખમમાં આવી પડી હતી, પણ આ હાલના કેટલાક ફડાકામાર સુધારા-વાળાની પંડિતના નહીં હતા, પણ ગમે તે થાય તોપણ પોતાની ફરજ બજાવવાને હિસાહી હતા. તેથી અંતની ધડી સુધી વળ-બી રહ્યા, અંતે સત્ય તથું. અને પાપ ખૂડું; અને મહા-

રાજોને ઘણી જાતની શીખામણ મળી. આ બધી આકૃતો મીઠા કરસનદાસે ફક્ત પોતાના દેશના સુધારાને માટે ધીરજથી સહન કરી. જોકે મહારાજ વીરુદ્ધ ન છાપવાને તેમને નાણાંની જાગી રકમ મળતી હતી, પણ આ સ્વદેશ હિતેચ્છુએ તે ચિકારી કાઢાડી અને પોતાની ફરજને લાલચનો ભોગ થતા દીધી નહીં. દેશીનુ દુઃખ જોઈ જેનાં લીલ હુઆતાં હોય, પોતાનાં દેશની અવદશા જોઈ જેનાં કાળજાં મિઠાતાં હોય, અને દેશીના સંકટો સંહારવામાં ઉત્સાહ અને આગ્રહથી જોએ મર્યા રહે એવા દેશાભિમાનીઓનો સદા જય થાઓ !

દેશને સુધારવામાં, શત્રુઓ સંહારવામાં,
હિંમત ન હારવામાં, એકો ગણે જોહને;
કૂડને ચિકારવામાં, વાજાળી વિચારવામાં,
સ્વભૂમિને ઠારવામાં, ધૂળ કરે દેહને;
વેહમને વિદારવામાં, સ્વદેશીઓ તારવામાં,
વિદ્વતા વધારવામાં, પ્રીતિ ખરી એહને;
બધ બધા ભારવામાં, મંદમતિ મારવામાં
શત્રુઓને શારવામાં, શૂરો ગણે તેહને. ૧

માણસ જાતને જે તરેહવાર ફરજો છે તેમાં પોતાનાં દેશ તરફની ફરજ એ સૌથી મોટી ફરજ છે, એ ફરજ બળવવાને અને બળવવામાં જેને આકૃતો આવી પડે તે ધીરજથી સહન કરવાને દરેક જણે શીખવું જોઈએ છીએ. સ્વદેશ મમતા રહિત માણસ મોટો અપરાધી અને દેશપરનો નીરપયોગી પથ્થર છે, કેમકે જે દેશમાં જન્મ ધર્યો, જે દેશમાં પોતાનાં સગાં સનેહીઓ નિવાસ કરેછે, જે દેશમાં પોતાનું અને પોતાનાં કુટુંબ કપીલા વગેરેનું પાલણુ પોષણ થાયછે, તે દેશની સ્થિતિ સુધાર-

વા માટે બેદરકારી રાખનાર નિંદાય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. એમ હમેશાં દરેક દેશમાં બનતું જ આવ્યું છે. દેશાભિમાનનાં સદગુણનું શુન્યપણું તે, તે માણસનું પણ શુન્યપણું છે. સ્વદેશ ભક્તિ જોતામાં નથી, તે સ્વદેશના નામ જોઈ છે. કારણ કે તેમની હયાતી દેશને કાંઈ લાભ કરી શકતી નથી. તેમની હયાતી દેશપર એક ફાકટનો ખોળો છે. તેઓ સ્વદેશના કંટક છે, અને તેથી તેઓ ધિક્કારવા લાયક છે.

ગીતિ.

તે તન ધન ધિક્કારો, દેશ હિતાર્થે પડે ન ઉપયોગી,
ભરેલ દરિયો ખારો, જોઈ ન રીઝે તૂણા તણા રોગિ. ૧
દેશનું માન ન રાખે, તે દેશિ પણ સ્વદેશના દ્વેષી,
તે સુત કરે શું સારું, મૂર્ખ વિશેષે કુહાંદમાં પેશી. ૨
દેશાભિમાનીવાળા, દેશની દીસે વિદેશ વિખ્યાતી,
છંડલીશ અક્ષરવાળી, અલપ વસ્તુ અહીં વિશેષ વખણાતી. ૩
દેશાભિમાન સાથે, સ્વદેશિઓ જો સુધારણા ધરશે,
તો તો સ્વદેશ તરશે, નહિં તો વધતું દરીદ્ર વિસ્તરશે. ૪

વસંતતિલકા.

દેશાભિમાન કદી જો ન સ્વદેશી ધારે, તો દેશને ખચીત હાનિ ખમ્મે વધારે;
જો કુસં જિંદર કરે ધરમાં પડાવે, જોદાઈ તે ધર વિશેષ ધરો ખરાબ. ૧

દેશાભિમાનની પડતી એ દેશની પડતી છે. ટુંકી બુદ્ધીના માણસો તુરતના લાભને વધારે તાકે છે, અને માંદામાંદા સડી નખળા થાય છે; દેશાભિમાનની અમૂલ્ય લાગણી ઓછી થાય છે, ત્યારે રાજ્ય પરતંત્ર થાય છે, અને પરદેશી રાજ્ય નિષ્કંટક

યામ છે, પરદેશીઓ આપખુદ સત્તા ચૂલાવે છે, અને તેઓની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવનાર જનસમુહની ગેરહાજરીથી તેઓ આગળ પમલાં બરતા જાય છે ; તેથી દેશ વેરાન જેવા થઇ જાય છે, તેના વતનીઓ હુન્નરમાં હારી જાય છે, સદ્યુણને વિસરી જાય છે, અને ક'ંગાળીઅતનો ભોગ થઇ પડે છે. આપણા જે દેશનો દાખલો જુઓ-અકબર જેવા માયાળુ અને મર્વપર સરખી નજર રાખનાર બાદશાહની કારકિર્દીને બાદ કરતાં બાકીના જુલમી અને ધર્માંધ રાજાઓની આપખુદ ને નિદ્ય હાકમી નીચે બરતખંડની આર્થ પ્રજાએ જે જે દુઃસહ દુઃખો સહન કીધાં છે, તેની દયાજનક તવારીખ દેશભિમાનના વિયોગથી કેવાં કડવાં ફળ આપવાં પડે છે તે આપણને શીખવે છે. જે પ્રજામાં દેશભિમાનનો સદ્યુણ તેના પૂરતેજમાં ખીરાજતો હોય; ત્યાંના જુલમી રાજા જુલમ કરી શકતા નથી, કારણકે તેને પૂર્ણ ખાતરી હોય છે કે મારાં અયોગ્ય કામની સામે દેશભિમાની પ્રજા કદી થયા વગર રહેશે નહીં, એટલે તે સમજી વિચારીને ખેશી રહે છે. એવી રીતે દેશભિમાનના સદ્યુણથી રાજા અને પ્રજાને બન્નેને લાભ છે. એમ છતાં પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ રીતે રાજા કરનારને તેની સૂરી પ્રજા અટકાવ કર્યા સિવાય રહેતી નથી.

વેન રાજાએ પ્રજામતથી વિરુદ્ધ રાજ ચલાવવા માંડયાથી વશિષ્ઠાદિ રૂપિઓએ મળી તેને ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂક્યો હતો. ઇંગ્લાંડના રાજા ખીજા ચાર્લ્સને એજ કારણથી પદત્તર કીધો હતો અને ફ્રાન્સના ચૌદમાં લુઇને એવાજ કારણ માટે પ્રજાએ તેને માતની શિક્ષા કરી હતી. નેટલું જેવું બળ, તેટલું તેવું ફળ દેશભિમાન આપે છે.

જૂના જમાનાના લોક ખોલતા આવ્યા છે કે રાજ એ તો ધણી છે. ધણીનો કોઈ ધણી છે? રાજ એ આ દુનિઆનો પરમેશ્વર છે, તે ચલાય તેમ કરે. તેને કોણ પૂછનાર છે? એમ ગણી પડતા જુલમ ખમી રહેવા કહે છે, પણ સ્વદેશ મમતા ને પ્રજામાં સતેજ હોય ત્યાં એમ ચાલી શકતું નથી. એકના સંકટ કહાડવા ખીજા અનેક પોતાની ખામ પ્રજા ગણી કૂદી પડે છે આપણા દેશમાં દેશાભિમાનની બહુજા ખામી છે. પોતાના દેશીપર આવેલાં સંકટો નિવારવા યોગ્ય હેઠાણે હૃદયભેદક બાપણો કરી અનુકંપાની લાગણીને ઉકેરે છે, જોઈતી મદદ મેળવવા જરૂર પડે તો વિદેશમાં જઈ વિવિધ ચિતાકર્ષક બાપણો આપી તેઓના મન પીગળાવી જોઈતી મદદ મેળવી લાવી સ્વદેશીને સુખ થાય તેમ કરે છે, પોતાના કોઈ દેશીપર ગેરવાજખી જુલમ ગુજર્યો હોય તો એવા જુલમી અમલદારોની છાયામાં ન દખાતાં ઘટતે હેઠાણે રાવ રહે છે, અને ધારેલું પરીણામ પર લાવવા માટે અંતની ધડી સુધી પોતાની ટેકને વળગી રહે છે; ઉઠાવેલાં પરીપકારી કામ અધૂરે પડ્યાં મૂકતાં નથી. એક રીતે ન ફાવ્યા તો ખીજી રીતે, અને ખીજી રીતે ન ફાવ્યા તો ત્રિજી રીતે પ્રયોગ અજમાવે છે, અને ધીરે ધીરે તેમાં સંખ્યાબંધ લોકને પોતાના કામમાં સામેલ કરી જંગી પોકાર ઉઠાવી જય મેળવે છે.

પોતાના દેશીઓ અજ્ઞાન હોય તો તેને હરેક રીતે માન-વાન કરવાની કોશીશ કરે છે. દેશમાં ને દુઃખદાયી રૂઢીઓ ચાલતી હોય તે ફડવાકાને નાના પ્રકારના ગ્રંથો રચે કે રચાવે છે. દેશની આબાદી થાય, દેશીઓની સંસારી અને રાજકીય સ્થિતિ

સુધરે એવા કામમાં પોતાનો અમૂલ્ય વખત રોપી લોક પ્રિય થાય છે, અને દેશીઓને સીધો રસ્તો ખતાવે છે. કેટલીક વખત એવું બને છે કે માણસો પોતાના કલ્યાણ કર્તાની મતલબ ન સમજવાથી તેમની સામે થાય છે તેમને મારવા તડે છે, તોપણ ખરા દેશભિમાની વીર પુરૂષો એથી ડગી જતા નથી. પણ ઉલટા વધારે ઉત્સાહ અને વધારે કાળજીથી પોતાની ફરજને વળગી રહે છે, અને ધારેલો મનોરથ સિદ્ધ થતાં સુધી પાછી પાની ધરતા નથી.

પોતાના દેશમાં હુન્નર કળાની વૃદ્ધી થાય, પરદેશ સાથે વેપાર ખેડી દેશ ધનવાન થાય, અને રોજી વગરના અને ભીખારી લોકને રોજી મળે, દેશીઓ અખંડ ઉદ્યોગી થાય, તેને માટે નવા હુન્નરો શોધી કાઢે છે, શોધી કાઢનારને ઉત્તેજન આપે છે, અથવા ઉશ્કેરણી કરી રાજ-પ્રજા પાસેથી મદદ અપાવી ચંચળ માણસોને સુધરેલા દેશમાં હુન્નરનો અભ્યાસ કરવા મોકલે છે, અથવા બને તો પોતે જતે યોગ્ય ડોકાણે જઇ હુન્નર શીખી લાવી દેશીઓને તે શીખવી હાશિઆર બનાવે છે.

દેશપરના જીલમગારના હુમલા વખતે તે બાયલા થઇ ખૂણે પેસી જતા નથી પણ જો બને તો હથિઆર સજી ઉભા થાય છે. “દેશપર આક્રમ”ની ધ્વની દેશભિમાનીઓના હૃદય ધૂનવી મૂકે છે.

દેશમાં આતંત્રતા વહેમી રીત રીવાજોને તે ધિકારે છે, એટલુંજ નહીં, પણ તેને બદલે કેવી રીતે આલવું તેના પોતે દાખલા આપવા સુધરેલા રીત રીવાજ પોતેજ પોતાના ધરથી શરૂ કરે છે, “આમ કરો, આમ કરો,” એમ બોલી તે

બેશી રહેતો નથી. પણ, “આમ થાય છે, આમ મેં કર્યું, એથી મને આટલા લાભ થયા,” એમ સ્પષ્ટ બતાવી પીગ્નના મનનું આકર્ષણ કરે છે. પણ “ચડ જાઓ ખેટા શૂળીપર, અલ્લા ભલા કરેગા,” આમ “પોથીમાંના રીંગણાં” કરી ખોટા ફડાકા મારી ફોકટનું માન મેળવી જવાની નીચ કોશીશ તેઓ કરતા નથી ખોટા ફડાકા મારવાનું કામ તો આપણા હેટલાક ફડાકામાર દેશહિતનો ખોટો ફંકો ધરાવનારાઓનેજ સુખારક હોતો !

દેશાલીમાની મરદ કોણ ?

૫૬.

મરદ થઇ મહાલેરે, શિકર તજ રોજ કરે; “ટક”
ધરમની દાણેરે, કિસ્તીનો કોટ કરે.
પરમારથ પર રાખે પ્રીતિ, ધરમ સુણીને ધાપે,
હરકત દેશી જનની હરવા, જરૂર હોય ત્યાં જાયે; મરદ.
નોખા રણવાજાનાં નાદે, ખરી ખુશીથી ખેલે,
લાભ દેશના સાર લડતા, મોજ મજ સહુ મેલે; મરદ.
મરવાથી હથિઆર ન મેલે, રડવાથી નવ શીઝે,
પડેલને નવ મારે પાટુ, ખૂનિ અરીપર ખીજે; મરદ.
શબ્દ સિંધુડાના સાંભળીને, ડાલરીઓ થઇ ડોલે,
સખજ શત્રુને શસ્ત્ર વડેથી, ચાંચડની સમ ચોળે; મરદ.
દેશી જનનું સંકટ દેખી, દીલમાં નિશદીન દાણે,
હરમાં ખહુ આવે ઉકરાંટા, વિધ વિધ વાજાં વાજે; મરદ.

ગગન સુધી પહોંચે ગગડાટો, કેશરી સિંહ કંરે તે,
હિમત હાકથી અરિનાં હાજાં, શિથિળ થઈ થયરે તે; મરદ.

સ્વદેશના લાભો સાચવવા, દેશ વિદેશ દોડે,
જાતિઅંધન વહેમ યવનનો, તકે કોટ જઈ તોડે; મરદ.

જન્મ દીધો તે શૂરજનુનીને, સહુ જન દે શાખાશી,
કાયર જનતો નિત્ય કરાવે, હજાર જનમાં હાંસી, મરદ.

અમેરિકાના એક શહેરમાં પોતાનો અમલ બેસાડવા ઉચ્ચ
ઘોડોએ બેસુમાર જીલમ ગુજાર્યો, તેનો અટકાવ કરવા ઝેંઝીલના
સ્વદેશભિમાનીઓ ઉચ્ચની સામે લડાઈ કરતા હતા, તેમાં મારી-
આ ડી સોજ નામની સ્ત્રીનાં બે સુપુત્રો પણ હતા. લડાઈમાં તે બન્ને
છોકરા કપાઈ મૂંઝા. એ વાત તેમની માતાએ જાણી, ત્યારે તે
ગભરાઈ નહીં, પણ વધારે હિમત અને સ્વદેશ પ્રત્યે વધારે મ-
મતા આણી પોતાના બાર અને ચૌદ વર્ષની ઉમરના પીજ બે
દોકરા ને બોલાવી એ દુઃખદાયક ખબર આપીને આ પ્રમાણે
બોલી “ વહાલા દોકરાઓ ! આપણા દેશને અને આપણા રા-
જને માટે આપણી ઉપર જે કાંઈ આપત્તિ પડે તે સેહેવી જો-
ઈએ, અને તેમનો ખચાવ કરવો જોઈએ, વળી તે સાથે તમા-
રા બે જીવાન ભાઈઓ ઉચ્ચ લોકની સામે લડતાં માર્યા ગયા છે,
તેવું વેર તમારે લેવું જોઈએ. માટે તમારે હવે એકદમ સમ-
શર બાંધી લડાઈના મેદાનમાં જવું, ત્યાંથી ક્ષતિહિંમદ થઈ પાછા
આવવું અથવા તમારા બે માટા ભાઈઓની માફક માર્યા જવું ! ”
એવી બહાદુર માતાના પુત્રો શું હીચકારા હોય ? નહીં. તેઓ
એક અવાજે બોલ્યા.—“ માજી, લાવો, અમને અમારી તમ-

વાર તુરત આપો, અને*અને દેશનો ખચાવ કરવા યુદ્ધના મે-
દાનમાં જમ્યે, અને અંત સુધી લડી અમારી પ્રજા અદા
કરીએ ” એટલું બોલી શસ્ત્ર સજી, તેઓ ગયા અને જય મે-
ળની પાછા આવ્યા. ધન્ય છે એવી માતાઓને, અને એવા દેશ-
દિપક તેમના પુત્રોને, સ્વદેશ મમતાને માટે.

રીચર્ડ ફોલે લોદાના ખીલા બનાવવાના કારખાનામાં કામ
કરતો હતો, ત્યાંની ખુંટા કરવાની રીતથી તેને માલૂમ પડ્યું કે
વખત ઘણો જય છે, તથા મહેનત બહુ પડે છે, વળી સ્વીડન-
થી આવેલા ખીલા પોતાનાં કરતાં ઘણાં સસ્તાં વેચાવાથી પોતા-
નો વેપાર બંધ પડ્યો, એવું તે કારખાનાવાળાને માલૂમ પડ્યું;
સ્વીડીશ લોકો સસ્તા વેચતા તેનું કારણ તેઓ ખુંટા કરવાના
મજૂરીયા સંચાની મારફતે તૈયાર કરતા હતા.

રીચર્ડ ફોલેને ઇચ્છા થઈ કે ખુંટા બનાવવાની રીત જાણી
લઉં તો ઠીક. એ ઇચ્છા પાર પાડવા માટે તે કોઈને જાણ કર્યા
વગર ત્યાંથી નીકળ્યો. હલ બંદરે આવીને રિવરિશ વહાણમાં
કામ કરનાર દાખલ રહી તે સ્વીડન ગયો. તેની પાસે પૈસા ન
હતા, તેથી તે પોતાનું ગુજરાન સારંગી વગાડીને અને બીજા
માગીને કરતો હતો. રિવરિશના કારખાનાના મજૂરને તે સારંગી
વગાડી ખુશી કરતો ! તેથી તેને બધું જોઈ લેવાની તક સારી
મળતી હતી. લોકો કાપવાના સંચાની ખૂબ તપાસ કર્યા પછી,
તે પોતાના બાઈબંધોને જાણ કર્યા સિવાય એકાએક નીકળી ગયો.

ઈંગ્લાંડ આવ્યા પછી મી. નાઇટ અને ખીજા પુરોષોને તેણે
પોતાની મુસાફરીનું પરિણામ કહ્યું. તેઓ એનાપર વિશ્વાસ રા-

ખતા હતા, તેથી આ નથી રીતે લોહું કાપવાનો સંચો બનાવવાને અને કારખાનાનું મકાન બાંધવાને જોઈએ તેટલાં નાણાંનું તમોએ ફંડ તૈયાર કર્યું જ્યારે કામ કરવા માંડ્યું ત્યારે માલૂમ પડ્યું કે સંચો લોહાના સળીઆ કાપી શકનાર નથી, તેથી બધા નાઉમેદ થઈ ગયા, તેમાં વધારે નાઉમેદી ફાલેને હતી. તે ફરીથી ત્યાંથી ચાલતો થયો. લોકોએ જાણ્યું કે આ નુકશાનીથી હુમશને માટે નાશી ગયો. પણ એમ નહોતું. ફાલેએ ઠરાવ કીધો હતો કે “એ સંચાની વાતથી જાણીતા થવુંજ.” તે પોતાની સારંગી લઈ અગાઉની પેઠેજ ત્યાંથી રવીડન ગયો. ત્યાં પેલા મજૂરોએ બહુ હેત ખતાવ્યું, અને તે કારખાનામાંજ તેઓ તેને જમાડતા. તે ખૂબ બારીકીથી તપાસ કરી બરાબર ગોઠવણ શીખ્યો, અને પાછો ઘરેલાંડ ગયો. પોતાના મિત્રોને મળ્યો, સંચાની ગોઠવણ પૂરી કીધી, અને પોતાના કામમાં જય મેળવ્યો. આથી તે પુરુષ પૈસો કમાયો, અને પોતાના દેશીઓને પણ સારીપેઠે કમાતા કરી સુખી કીધા. દેશના હિત સાથે સ્વહિત પણ અમિદ રીતે જોડાયેલું છે. ઘણું કરીને સ્વાર્થ વગર પરમાર્થ કરવાને હાંસ રહેતી નથી. ફાલેએ વિચાર્યું કે પરદેશી લોકો પોતાના મુલકમાંથી પૈસા તાણી જાય છે, અને પોતાના દેશીઓની મહેનત બરબાદ જાય છે, ત્યારે કોઈપણ પ્રકારે એ લોકોની બનાવવાની રીત પોતાના દેશમાં ગમે તેટલી મુશ્કેલીથી પણ દાખલ કરવી. દાખલ થઈ એટલે પછી દેશીઓને નફો થયાજ કરશે. અને એ શુભ ધારણા તેણે મોટી રંજ એંચી પાર પાડી. રંજ વિના ગંજ ક્યાંથી મળે ?

અંગાળાના ધણા લોકુ ખ્રીસ્તિ થવા લાગ્યા, અને હિંદુ લોકામાં
 બિન્ન બિન્ન પંથ ઉભા થયા, અને વેદમાં મૂર્તિ પુજનું કરમાન
 નહીં છતાં લોકો મૂર્તિપુજક થવા લાગ્યા, ત્યારે ભરતભૂમિને
 દેશાભિમાની રાજા રામમોહનરાય તેને માટે ઇલાજ કરવા લા-
 ગ્યો. તે મુરશીદાબાદને! રહેવાથી જગીરદાર બ્રાહ્મણ હતો.
 અંગાળી, સંસ્કૃત, આરબી, ફારસી, અને ઇંગ્રેજી આદિ ભા-
 પાઓનું તેણે અધ્યયન કર્યું હતું. હિંદુ લોકની ધર્મ સ્થિ-
 તિમાં બગાડો થતો જોઇ તે દોષગીર થયો, અને લોકોને આડે
 માર્ગે જતા અટકાવી સમજાણના ધરમાં લાવવા માટે તેણે પુ-
 સ્તકો અને ચોપાન્યાં છપાવ્યાં. અને લોકોમાં મફત વહેંચ્યાં
 હતાં. મૂર્તિપૂજન વિરુદ્ધ બોલવાથી ધણા લોકોને તેણે કોપ વ-
 હારી લીધો હતો; તેની મા તેને તજ ગઈ, અને તે ન્યાત
 બહાર મૂકાયો, તોપણ પોતાના સ્વતંત્ર્ય કાર્યમાં તે ડગ્યો નહીં,
 પણ પોતાનો પરિશ્રમ ફળિભૂત થયો ત્યાં સુધી તે આગ્રહ અને
 હેંશથી વળગી રહ્યો હતો.

વળી સતી થવાનો નિર્દય રીવાજ આ દેશમાં ચાલતો હતો, તે માટે તે ઇ-
 ગ્સાંડ ગયો હતો અને ધર્મ શાસ્ત્રના આધાર બતાવી એ રીવાજ બંધ કરાવ્યો હતો.

ઇસપનું નામ વાંચનારથી કદાચિત અજાણ્યું હશે. લીડી-
 આના રાજા ફ્રીસસે પોતાનો એકથી માકલી સેમીઅન લોકને
 પોતાના તાબામાં ગણી ખંડણી ભરવાનું કરમાવ્યું. સેમીઅન
 લોક આથી અતિશે ગભરાયા, પરંતુ સુભાગ્યે તેઓને આ
 બાબતમાં ઇસપની સલાહ લેવાનું સૂચ્યું. ઇસપે કહ્યું કે—
 “સ્વતંત્રતાનો રસ્તો પ્રવેશ કરતાં સાંકડો અને બડબડો

જણાય છે, પરંતુ જેમ જેમ તમે આગળ વધતા જશો તેમ તેમ તે વધારે સાફ ને સપાટ દીસતો જશે.” આ ટુંકી શીખામણથી સેમીઅન લોકપર મજબૂત અસર થઈ અને તેઓ બન્યા થયા. તેથી તેઓએ ક્રીસતની માગણીને ચિકારી કહાડી. ક્રીસત રાજાને પછી તપાસ કરતા માલૂમ પડ્યું કે સેમીઅન લોકના આવા જુરસાદાર જવામનું કારણ ઇસપ છે. તેથી તેણે ફરીથી કહેણું બોલ્યું કે “જો તમે અમને ઇસપને સોંપો તો તમારું સ્વતંત્રપણું હું ખુશીથી કબૂલ રાખું.” એ માગણીથી સેમીઅન લોકે ઇસપને વાકેફ કરીને. અને તે બાબત તેનો મત પૂછ્યો. ઇસપ બોલ્યો “હું જવાને તૈયાર છું, પણ તમારે સમજવું જોઈએ કે દુરઅંદેશી સલાહકારને પહેલામાં આવી શાંતતા વહેરી લેવામાં મૂરખાઈ છે.” એ ઉપરથી એ ખીજવારની માગણી પણ નાકબૂલ રાખવાને હિત થયા. પણ ઇસપ કે જેના હૃદયમાં સ્વદેશભિમાનનો જુરસો પ્રદિપ્ત હતો તે પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા નિષ્કંટક કરવા માટે ખુશીથી ક્રીસત રાજાના દરબારમાં ગયો. અને આ પ્રમાણે બોલ્યો—“હૈ! રાજા, તું એમ જાણીશ નહીં કે મને મારા દેશના લોકોએ તજ્યો છે, અગર તારે શરણે કંઈ છે. પરંતુ હું જે આંહી આવ્યો છું, તે મારી પોતાનીજ ઇચ્છાથી. મને કોઈ પણ જાતની શિક્ષા કરતાં અગાઉ મારા બે બોલ તું સાંભળ, એટલીજ મારી તને અરજ છે.” એમ કહી તેણે કેદ પકડાએલા વીડની વાત અસરકારક બાષામાં કહી સંભળાવી. લીડીઆનો રાજા આ વાતની મતલબથી

પ્રથમ પ્રથમ થઈ ગયો, તેથી તેણે ઇસપને માફી બક્ષી. એટલુંજ નહીં પણ તેણે ઇસપને કહ્યું કે તારી મરજીમાં આવે તે બીજું પણ માગ. સ્વદેશભિમાની ઇસાપે બીજું કંઈજ ન માગતાં જે દેશના લોકોએ તેને કેદમાંથી છોડવો હતો, અને જે દેશને તે સ્વદેશ ગણતો હતો તે દેશ પર પ્રીતિ રાખવાને અને તેના લોકોને હિંમેશની મલાહ, શાંતતા અને મેહરબાની મળે એવો કાલ માગ્યો. ઉદાર દિલના કીસસે તે પ્રમાણે લેખ કરી આપ્યો. તે લેખને તે પાછો સેમોસ ગયો. અને ત્યાં પોતાનું જતાંત કહી બતાવ્યું. એથી સેમીઅન લોકો તેની વખાણુવા જોગ વર્તણુકને માટે તેનું આવડું મોટા માનતી એંધાણી રાખવા ઉભું કર્યું. એ વખાણુવા જોગ છે. દરેક પ્રજાએ પોતાના કલ્યાણ કરીની કદર પીઠાણુવી જોઈએ. જો કે તેઓ કાંઈ માન મેળવવાનીજ મતલબથી દેશને માટે જોખમમાં આવતા નથી.

વિલાપતાદિ સુધરેલા દેશમાં ઘણા લોકો ભવિષ્યના વખતમાં જરૂર પડે તો દેશને ઉપયોગી થઈ પડવા બુદ્ધિજ્ઞતાની તાલીમ લેશે જેથી દેશ પર કદી કોઈના તરફથી હુમલો થાય તે વખતે તેની સામે લડી દેશનો બચાવ કરવાનું કાવે. એવા લોકો વગર પગારે લડવા જાય છે તેઓને “વાલંટિયર” કહે છે. સ્વદેશના રક્ષણાર્થે લડાઈમાં જવાને તેઓ અત્યંત આનંદ પામે છે. વિજય મેળવવાના ઉત્સાહનું રૂપાર દરેક વાલંટિયરની સામાં જોરભેર વહે છે. દેશ ભક્તિમાં “ચક્રચૂર બની તીખી તલવારોથી શત્રુને ધરાશયન કરાવવાને તેઓ સદા આતુર રહે છે, એવા દેશભિમાનીના દેશ તરફ કોણ કુદછી કરી શકે? અને

કદાપિ કોઈ કરે તો તેમાં કંતેહ કેમ પામે ? અને કદાપિ કંતેહ પામે તો ત્યાં સુખથી રાજ કરવા કેમ પામે ? આપણા દેશ જોવા એકલપેટા ને હીચકારા ત્યાંના લોકો નથી. દેશનો ખ્યાલ તેઓને શીર સદે છે. માયું જાય એ હક, પણ ખાઈલાની પેટે નથી માર્ગ ન આપે, અને એકવાર કદાપિ દૈવયોગે હારે, તો બીજીવાર વધારે હકતા અને હિમતથી મારા ચલાવે. જીલમ-ગાર પરદેશીથી પોતાનાં નસમાં લોહીનું એક પણ ટીપું હોય ત્યાં સુધી સ્વદેશનો ખ્યાલ કરેજ કરે. વળી હાલ જરૂર પડે તો પોતાના દેશના ખ્યાલને મોટે ધંગ્લાંડ દેશની સ્ત્રીઓ લડાઈ ના આયુધો સજી બહાર પડે. હાલ એવીજ એક પલટણુ ઓરતોની થાય છે. ધન્ય છે ! એ અખળાઓ નહીં પણ સખળા-ઓને ! હિંદની સ્ત્રીઓ કદી આવી થશે ખરી ?

વિલાયતની કુંવારી કન્યાઓ વાલંટિયર સાથે પરણવાને ધણીજ ખુશી હોય છે. તેથી કેટલાક શખ્સો તેઓને રાજી રાખવા મોટેજ “વાલંટિયર” થાય છે. સ્વદેશાભિમાન જેટલું ધંગ્લાંડમાં પુરુષોને વહાલું છે તેટલુંજ સ્ત્રીઓને પ્યારું છે. ક્યાં હિંદુસ્તાનની અખળા અને ક્યાં ધંગ્લાંડની સખળા ! અમેરિકાના સ્વતંત્ર સ્વસ્થાન વાળા તેઓજ પ્રજા છે અને તેઓ જ લશ્કર છે, જ્યારે જરૂર પડેછે ત્યારે તેઓ સઘળા પોતાના ધંધો રોજગાર છોડી હાથમાં હથિયાર પકડી લડવાને મેદાન પડેછે અને શાંતી થાય ત્યારે પાછા પોતાને ધંધે વળગેછે. આવા સુખદાયક રીવાજથી લશ્કરનું ખરચ ઓછું પડે, અને વધેલાં નાણાં ખીજ દેશોપયોગી કામમાં વપરાય, તેથી દેશને અનેક લાભ થાય એ કહેવાની કાંઈ અગત્ય નથી.

આપણો દેશ પરંતંત્ર પડ્યો તેનું મૂખ્ય કારણ એ છે કે શૂરો વર્ગ દેશમાં બહુજ થોડો હતો વાલંટિયર યવાની આપણા દેશમાં રીતજ નહોતી, અને અત્યારે પણ એ બાબતમાં આ- નંદ પામવા જોગ રીવાજ નથી. આપણા દેશપર જો અ- ત્યારે કોઈ પરદેશીનો હુમલો આવે તો દેશનું રક્ષણ કરવાને આપણા દેશનો મોટો ભાગ નાલાયક છે. અગાઉ આપણા દેશમાં રજપૂત સિવાય ખીજ લોકોએ હથિઆર ખાંધી દેશનું રક્ષણ કરેલું જણાતું નથી. અને હાલમાં તેઓની કટારી ખરછી કટાઈ જમને વૈધવ્ય ધારણ કરી ખૂણે પડી છે. અગાઉ રજ- પૂતોના લોહી ઉકળતાં હતાં તે આજે થંડાગાર પડી ગયાં છે. રજપૂતોના ડાઆં આજે ખેસી ગયાં છે. તેઓએ તકવાર તજ હાથમાં ઘાતરડાં ધરાં છે. તેઓની બંદૂકોમાં ભમરીઓએ દર કરેલાં છે. તેઓની રંગમાંથી કાતવંશી લોહી નાશ્વદ થયું છે. અને તેઓ રણમાં રંગ રાખવાને બદલે રાવણામાં અશીશુન રેડીઆના રંગ દે છે. ને અશીશુના મધુરા ઘેનમાં ડોલરીઆ બનીને ડોલે છે. લડાઇનું નામ સાંભળીને તેઓ સો ગાઉ નાશી છૂટે છે. અને રણમાં ગગડાટ કરવાને બદલે હોંકા ગગડાવીને ધુમાડાના ગોટે ગોટા કાઢે છે. ખીજ દેશમાં તમામ ધંધાવાલા લડાઇમાં જવાને હોંશ રાખે છે પણ હિંદુસ્તાનમાં તેમ નથી તેથી હિંદુસ્તાનને બહુજ દુકસાન વેડવાં પડ્યાં છે. હમણા યુ- રોપમાં જર્મની રશિઆ વગરે દેશોમાં તમામ મરદોને ક્વાયદ આપવાનો ફરજયાત ધારે છે. તેથી અમૂક મૂદત સુધી સર્વેને યુદ્ધકળાની તાલીમ લેવી પડે છે. એથી ત્યાં બને છે એમ, કે

જરૂર પરતાં લડવૈયા શોધવા જવા પડતાં નથી. ભવિષ્યવાદી-
ઓથી નિર્માણ થયલું છે કે હિંદુસ્તાન પર માટે કે વેડેલ કોષ
પર દેશીનો જબરદસ્ત હુમલો આવશે.

હિંદુસ્તાન—ઈંગ્લાંડની દુઝણી ગાય પર કેટલાંક પરદેશી
રાજ્યનો ડાળો સદા ફાટેલો છે. તેથી આપણી સરકારને ઘટે છે
કે દેશીઓ પર અંતરનો અવિશ્વાસ કાઢી નાંખી હિંદુસ્તાનમાં
કેકાણે કેકાણે વાલંટિયરની પત્રાણો ઉભી કરી તેઓને ઘટતી
તાલીમ આપવી અને દેશી રાજ્યોના લશ્કરને પણ લાયક કરવાં,
જેથી અડીને વખતે તેઓ આ દેશનો બચાવ કરવાને સરકાર-
ને એ એક ઉપયોગી હથિઆર થઈ પડે. કોઈપણ પ્રકારે
જો આવી ગોઠવણ નહીં થશે તો સરકારને પોતાની ભૂત્રુ-
નહીં ધ્યાનમાં આવી શકે એટલું તુકસાન વેઠવું પડશે એમ
કેટલાક દુરઅંદેશી રાજનીતિષ્ઠ પુરોનો મત છે. કાળી અને
ગોરી આમડીનો તફાવત નીકળી ગયા વગર આમ બનવું મુ-
શ્કેલ છે. દેશી રાજ્યના લશ્કરમાં સુધારો થતો જોઈ કેટલાક
એકલપેટા અંગ્રેજો તેને ઘણું ભયંકર રૂપ આપી દે છે. અને
સુધારો નહીં કરવા દેવાને મત આપવા નીકળી પડે છે. ખરી
સીતે તપાસતાં તેઓ એમાં જબરી ભૂલચાપ ખાય છે. હિંદી
રાજ્યો એવા બેવક્ષ નથી કે પ્રખળ અંગ્રેજ સરકાર સામે માથું
ઉચ્કવાની મૂર્ખાઈ કરે, અને કદાપિ તકરારની ખાતર કબૂલ
કરીએ કે તેઓ એમ કરે ; તોપણ તેમાં તેમનું કશું ફાવે પણ
નહીં, માટે એવી જાદી ખીક રાખવી અને ભવિષ્યનો લાભ
મૂકવો એમાં ઝાહપણ નથી.

રોલાવૃત્ત.

આવ્યો કલેશ કુસંપ, જોર પડતીનું જામ્યું,
હુતર ખેઠા હારિ, મૂખ સર્વેનું વામ્યું;
વેપારી વેપાર વિષે, ખનીઆછે ખાડા,
ક્ષત્રી નર દિન ખની, અતીશે કરે અખાડા. ૧

કરે મદીરા કેફ, આશીજી છે મદ માતા,
શરવિરતા કરિ દૂર, અકિણુમી મસ મકલાતા;
જે હાથે સમશેર, પકડવા ખનતા શૂરા,
તે હાથે આ વાર, પકડતા હુકા પૂરા. ૨

: સોરઠા.

જનની જાણુ શુરવીર, નર નાદાન જાણીશ ના;
વખણાશે તે ખીર, રણુધીરો રજપૂતડો. ૧
'ખંડો ખડાદુર રાય, રણુમાં રંગ મઆવશે;
દેશ હિતાર્યે ધાય, તે શુરવીર રણુધીર છે. ૨
ચળકે જ્યાં સમશેર, ધાવ પડે શિરપર ઘણા,
વાળે સઘળું વેર, તે શુરવીર રણુધીર છે. ૩
ભય મનમાં ન લગાર, હિંમતથી મનમાં ધસે,
કરવા પરોપકાર, તે શુરવીર રણુધીર છે. ૪

દરેક વાત હદમાં શોભેછે. હદ ઓળંગી જવાથી દટલીક
વાર નહીં ધારેલાં નુકસાન વેઠવાં પડેછે. અતિથે સર્વ ખરાબ
ગણાયછે. તેમજ દેશાભિમાનને હદમાં રાખવું જોઈએ. મિ-
થ્યા દેશાભિમાન દેશ દ્રોહની ખરાબર છે, આડે રસ્તે વાપરેલું

દેશાભિમાન ખરાખીના આગમાં ઉતારેછે. ફ્રાન્સમાં પ્રજાના દ્ર-
વ્યનો નાશ થયો, ત્યારે રેવોલ્યુશન થયું તેથી કેટલી બધી ખ-
રાખી થઈ હતી ? તેમજ આપણા દેશમાં હમણાં છાપાપર અંકુસ
રાખનારો કાયદો ઘડાયો હતો, તે પણ વાકબાણમાં ચલાવેલા
મિથ્યાભિમાનથી. તેના એક બે દાખલા નીચે આપું છું.

“ અગરજો હિંદુસ્તાનમાં કુત્તેમંદ રશિઅનનો પગ પેસારો
થયો તો ઇંગ્લેન્ડને એકજ અઠવાડીઆમાં જીવ લેઇને નાશવ
પડે.” “કીરણ,”

“હિંદુસ્તાનના દેશીઓ નો કે નખળા પડી ગયા છે, તથા
તેમનાં હથિઆર છોડી દીધાં છે, તોપણ જો દેશીઓ એક સંપ
ચાય તો ઇંગ્લેન્ડને એક કુંકમાંજ ઉડાડી મેલે.” “આર્યવૃત્ત”

આવા બે આર “આર્યવૃત્ત”ના પાપે આપણી આર્ય ભૂ-
મિના દેશી છાપાનું વહાણ ડૂબ્યું. સૂકા જોડે લીલું બળી ગયું,
અને ખીજા અનેક પત્રોને રાજ્ય વિરુદ્ધ લખનારામાં ગણી
હોર્ડ લીટને છાપાના વાજખી “હક”ના શિરછેદ કીધો. છાપાને
રંડાયો આપી ખૂણે ધાવ્યો, અને તેને બેવકા ગણીને તેના
મોઢે સવા મણનું લોખંડી તાણું અડાવ્યું. પણ આખરે ધન-
સાક અને દયા મળેલ છે. આપણા માનીતા હોર્ડ રિપનનો મે-
હરખાનીથી રંડાએલા છાપો પાછો મંડાએલા થયો છે.

“આર્યવૃત્ત” અને “કીરણ”ના લખનારા જોવા ખીજા કે-
ટલાક મિથ્યાભિમાનના વિચાર ધરાવનારા આપણા દેશમાં વસતા
હશે. તેઓ બાપડાને ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યના સુખનો ઉંડો વિચાર
આવતો નહીં હોય, અને હિન્દના આગલા દુઃખના દહાડા

તેઓ વિસરી ગયા હશે. નહીંતર આવા મૂરખાઈ બરેલા તુરંગ તેમને મૂઝે નહીં. ઇંગ્રેજ રાજ્યની સલામતીમાં ભરતભૂમિનો સલામતી સમામેલી છે. ઇંગ્રેજ રાજ્યની ઉજ્જવાથી આર્યવૃત્ત ઉજ્જવો છે. ઇંગ્રેજ રામરાજ્યથી હિંદુસ્તાનને આસાધારણ લાભ હાંસલ થયા છે. ઇંગ્રેજ રાજ્ય વગર ખીજ કોઈ રાજ્યથી આવા મહાભારત લાભ આપણે મેળવી શકવાને ભાગ્યવાન થાત નહીં. સુખની ખરી ગણના દુઃખ પછી થાય છે. હિંદુસ્તાનમાં ચાલેલા જીલમના ખનાવની નોંધ લેવાને તવારીખના આગલાં કાળાં પાનાં ઉપલાવતાં મારી કલમ કંપે છે. ચોરી, લૂટ, ને મારફાડ અન્યાય, જીલમ, ને તોફાન. બળિઆના બે ભાગ. આને ધનવાન તો કાલ પ્રભાતે ગરીબ કંગાળ. સારું ખરાય નહીં, સારું પહેરાય નહીં, સારું ઓઢાય નહીં. ચાડીઆ તો ઓગરદમ કરતાને કરતા. જીલમગારો છાતીપર પથરા મૂકી પેસા ઓકાવે અને ન આપે તો તુરત ધાત કરે. તેની રાવ કે રાડ કશુંએ નહીં. લાંચ રથ-વતનું ચડી વાગે; સુખે ફરાય નહીં, સુખે ખેસાય નહીં, અને હુખે સુવાય નહીં. ફિકરમાં ને ફિકરમાં. સત્તાવાળાને પણ સુખ નહીં, ધનવાનને સુખ નહીં, તેમ ગરીબને પણ સુખ નહીં. લડાલડી અને કાપાકાપી, નાસ, ભાગ. હાડ, છેડ. કુસંપ, કપટ ને અદેખાઈ. પાનાંનાં પાનાં તો શું પણ પુસ્તકના પુસ્તક ભરાય. એ વિચારતાં મને ખેદ થાય છે અને તમને પણ થશે. માટે વિતેલાં દુઃખના વિસ્મરણમાંજ માલ છે. દશાભિમાનીના વેષમાં કેટલાક દેશ દ્રોહીઓ આ રાજ્ય હાલ જતું ધ્રુવે છે, માટે આવી દોલગીરી બરેલી નોંધ કરતાં મને દોલગીરી થાય છે,

આ રાજ્યથી કાંઈ તમામ જોઈએ તેવાં સુધી નથી. આપણે અધિકારીઓથી વખતે વખત કેટલોક જીલમ થાય છે, પણ તેમાં ઈંગ્રેજ રાજ્યનો અંશે દોષ નથી. ઈંગ્રેજ રાજ્યથી કેટલાંક લોકસાન થયાં છે અને થાય છે, પણ થોડા લાભના લોભે ઘણા લાભની અવગણના કરવી એ થોડી મૂરખાઈનું કામ નથી. આ રાજ્યથી દેશપરના પરદેશી હુમલાથી અને માંદામોહિની લડાઈથી બચાવ કરવાની ફિકર આપણી ટળી છે. જન માલનું બરાબર રક્ષણ થાય છે. ગમે ત્યાં સોનું ઉડાડતા આલ્યાં જઈએ, પણ આપણને કોઈ અટકાવનાર નથી. વિદ્યા જ્ઞાનમાં આપણે પાછળ પડી ગયા હતા તેમાં આગળ વધારવાને શાળા અને પાઠશાળા ઠેકાણે ઠેકાણે સ્થાપી છે. પશ્ચિમ તરફથી આવતા સુધારા રૂપી સૂર્ય આપણી પડતી દશમાં આવેલા દેશપર પોતાના સખળ ફિરજો નાખી કુંભકરણી ઉંઘમાંથી આપણને જગૃત કીધા છે, એથી દુષ્પ્રદાયક રૂઢીઓ અને વહેમ યવનની કુંસરીથી આપણે ધીમે ધીમે મુક્ત થતા જઈએ છીએ. અને રાજ્ય હક અને પ્રજા હક આપણે કાંઈક સમજતા થયા છીએ. કેવા પ્રકારની રાજનીતિ જોઈએ, અને કેવા પ્રકારની ન જોઈએ, તે વિચારતા અને વાદવિવાદ કરી વિદિત કરતા થયા છીએ. પશ્ચિમની વિદ્યા, કળા, કૌશલ્યતા, સ્વતંત્રતા, શીખવાની પાઠશાળા આ ઈંગ્રેજ રાજ્ય છે. દેશીજન તરફની પ્યારની લાગણીને આ રાજ્યથી પુણી મળી છે. આગગાડી, આગમોટ તાર, ટપાલ, નેહર ઇત્યાદિ અનેક જાતનો લાભ સર્વ દેશીઓને મળવા લાગ્યો છે. રાજ્યમાં નાની નાની નોકરીમાં પણ ઘણા

૩૫

દેશીઓને સામેલ કીધો છે. અને જેમ લાયક થતા જઈશું, તેમ તેમ વધારે વધારે મળશે. આપણી નાણાં સંબંધી હાલત થી આપણને વાકેફ કીધા છે. બહુધા અપક્ષપાત ન્યાય મળે છે, સર્વેને પોતાની મરજીમાં આવે તે ધર્મ પાળવાની છૂટ છે. વર્તમાન પત્રનો નવો નિયમ નીકળ્યો તેથી, તથા આગગાડી ને તારથી હિંદુસ્તાનના એક બોલ ભાગને જોડી નાખ્યા તેથી, આપણા દેશમાં ભાઈચારો વધ્યો. અને એક બોલને સહેલાઈથી આપણા મનોવિચાર જણાવો શકીએ છીએ. વેપાર રાજગારના ખારાં ખુલાં થયાં છે. અને અરે ! મરેઠા આવે છે, અરે મ્લેચ્છો મારી નાખવા આવે છે, અરે મોગલો મહોંકાણુ વાળવા આવે છે ! ફલાણુ ગામ લૂટ્યું, ફલાણુ સેહર બાળ્યું, ફલાણુ પ્રાંતમાં કતલ ચલાવી ! પીઠારાએ પાયમાલી આણી. એવા દુઃખના ડરામણા દિન દૂર થયા છે. આ રાજ્યના પ્રતાપથી સઘળે શાંતી, શાંતી અને શાંતી દેખાય છે. ખરા અંતઃકરણથી પાડ માનો પ્રભુનો, કે તેણે આ દુઃખી દેશ તરફ દયા કરી આ દયાળુ ઇશ્વરે રાજ્યની દયા નીચે આ રાજ્ય આણ્યું છે. વેપાર કરવા આવેલા, અને જોએએ સાડાવણુ ટકાની જકાત ભરેલી તેઓ પોતાની મરજી વિરુદ્ધ આ દેશના મહારાજ થઈ પડ્યા એજ પરમેશ્વરનો અગમ્ય એક દર્શાવે છે. ભરતખંડના જીર્ણોદ્ધારને અર્થેજ આ રાજ આણ્યું જણાય છે.

એમ છતાં કદાપિ એમ ધારો કે અંગ્રેજો હિંદુસ્તાન છોડીને આ વખતે ચાલ્યા જાય તો હિંદુસ્તાનને બહુજ મોટાં સુંકટો સોસવાં પડે. સુધારાનો ઉદ્દેશ તો એકદમ ક્ષય પામે. એકાદ

એ માસમાં તો હિંદુસ્તાનમાં ઠેકાણે ઠેકાણે રમખાણ મચી રહે
 અને ધમસાણ વળી જાય. મારામારી ને કાપાકાપી ચાલે અને
 લોહીનો વરસાદ વરસી રહે. સૌ પોતપોતાના હક જૂંડે હાલ
 ખોધ ખેસે. રાજાઓ અરસપરસ લડી લોહીની નીકો
 ચલાવે. ધાડ, ચોરી અને લૂટ ઠેકાણે ઠેકાણે ચાલુ થાય
 અને તથા આખરે કોઈ જીલમગાર પરદેશીનું કાવે.
 પણ કોઈ હિંદુ ચક્રવર્તી રાજા થાય અને યોગરદમ પોતાની
 ધાક ખેસાડી શાંતી રાખે, અને અંગ્રેજી રાજ્યની પે-
 ઠે નવા નવા સુધારા દાખલ કરી દેશને વિદ્યા કળામાં
 આગળ વધારે એ બનવું હાલમાં કેવળ અશક્ય છે. હિંદુઓમાં
 સંપ નથી, એક ભાષા નથી, એક રીતભાત નથી, એક ધર્મ
 નથી, અને એક માતી નથી. ત્યાં ઉદય કેમ થાય ? દેશાભિ-
 માન પ્રેમ એકચિના કોઈ કાળે ઉદય પામે નહીં. હિંદુસ્તાન-
 માં પ્રજાસત્તાક સ્વતંત્ર રાજ્ય થાય એવું બનવાને તો હજી
 સેંકડો વરસ વહી જવાં જોઈએ. સ્વતંત્રતા જેવું એકે સુખ
 નથી. એ સુખની પરિસીમા છે. એ અનુપમ સુખની અવધિ
 છે. પરતંત્રતાના સ્વાદિષ્ટ પાક જમવા કરતાં સ્વતંત્રતાનો સૂકો
 શેરલો સારો લાગે છે. સ્વતંત્રતા કોને વહાલી નથી ? પશુ પક્ષી
 જેવાં હલકાં પ્રાણીઓને પણ સ્વતંત્રતા વહાલી છે તો ઉત્તમ
 મનુષ્યને કેમ ન હોય ? પણ સ્વતંત્રતા સાચવવી એ રમત વાત
 નથી. એ કામ મૂતર નથી. સ્વતંત્રતા રાખવા માગનાર દે-
 શીઓમાં સ્વદેશાભિમાનનો જીરુસો મળગવો જોઈએ, એ
 આપણામાં ક્યાં છે ? સ્વતંત્રતા રાખવા માગનાર દેશીઓમાં

શૈય જોઈએ તેનાં આપણા દેશમાં મોટા સાંઝાં પડ્યાં છે સ્વતંત્રતા રાખવા માગનાર દેશીઓમાં ઉદ્યોગ જોઈએ તે આપણા દેશમાં પૂરતો ક્યાં છે ? સ્વતંત્રતા રાખવા માગનાર દેશીઓમાં અસ્વાર્થપણું જોઈએ તે હિંદમાં ક્યાં છે ? જાંઆ મદ્યુણુ વગર સ્વતંત્રતા સચવાતી નથી, માટે “કમજોરને ગુસ્સા ભારી એ માર આવાની નિશાની” એ અનુભવિઓની શી-આમાણુ “કીરણુ” અને “આર્થવૃત” ના લખનાર અને તેની પંક્તિના એવા ખીજા મિથ્યાભિમાનીઓને તેમનું શુભ ચાહીને વગર પરવાનગીએ અર્પણુ કરુંછું.

આપણા દેશમાં પેટ ભરાનો પાર નથી. ધણા દેશીઓ દેશોત્કર્ષ કરવાનું સમજતા નથી. પોતાનો સ્વાર્થ સરતો હોય તો પોતાના દેશીનું કાળજી કાઢી આપે એવી બદલાનતના બાહુ માણસોછે. દેશના હિત માટે એક પાઈ સરખી પણ ખસવા તેઓ ખુશી નથી ત્યારે હિંદુસ્તાનનો દહાડો જલદી શી રીતે વળે ?

એમ ધારે કે એક માણસમાં કેટલાક અવગુણ છે તથા-પિ જો તેનામાં ખરે દેશભિમાન હશે તો તેના પ્રકાશમાં અવગુણનો અંધકાર ઢંકાઈ જશે, અને તે—તેનું નામ જન પ્રિય થશે એ નક્કી છે. પરજન્યવૃદ્ધીના પરપોટાની માફક આ દુનિઆમાં લાખો જીવડા થયા ને નાશ પામ્યા. તેઓની હકિકત કે નામ પણ આપણે જાણતા નથી તેમ જાણવાની જરૂર પણ નથી; કારણ કે તેમની હૈયાતીમાં, જે ભૂમીએ તેને જન્મ આપ્યો તેના નિવાસી મનુષ્યોને તે કાંઈ પણ ફાયદો કરી ગયા

નહીં. દેશાભિમાનીઓનાં મુખારક નામ સ્વદેશમાંજ પૂજયછે, એટલુંજ નહીં પરંતુ પરદેશમાં પણ તેઓની પૂરાણ પ્રસંશા થાયછે. એવા દેશાભિમાનીઓને ધન્ય છે ! સ્વદેશને માટે માથું આપવા ગયેલા છ સજ્જનોની ખરી બનેલી એક વાત “સ્ત્રી બોધ” માંથી ટાંકી લીધીછે તે વાંચીને વાંચનારના મૂખમાંથી સાબાશ ! સાબાશ ! એવા શબ્દો નીકળ્યા વગર કદી રહેશે નહીં એમ હું માનું છું.

“સેંટ પીઅર અને તેના સાથીઓ.”—“હાંજલાંડના રાજા એડવર્ડ ત્રીજાએ ફ્રાન્સના કેલ શેહેર ઉપર લાંગી મુદતનો ઘેરા નાંખ્યો હતો. શેહેરીઓએ ઘણી બહાદુરીથી પોતાનો બચાવ કરીધો. અને દુરમનને તામે થવા કરતાં ભૂએ મરવાને ખુશી થયા. કીડા અને ખીજાં નીચ પ્રાણીઓ, ઉકાળેલાં આમડાં, બાફેલાં ઘાસપાસો અને એવીજ ખીજાં વસ્તુઓ ઉપર ગુભરે કરતાં પણ જ્યારે કાંઈજ નહીં વળ્યું ત્યારે એક ધસારામાં શેહેરની બહાર નીકળવાની તેમની કોશીશમાં અખત લડાઈ થઈ અને તેમનો ગવરનર કાઉન્ટવીએન કેદ પકડાયો. આ હારથી નિરાશ થઈ શેહેરીઓ પાછા શેહેરમાં ભરાયા અને નવા ગવરનર નામે સેંટ પીઅરે અંતે રાજા એડવર્ડને શરણુ થવાની માગણી માકલી તે એની સરતે કે જો રાજા શેહેરીઓને જીવતા અને છૂટા જવા દે તો તેઓએ સઘળું રાજપદ પોતાની માલ મતા સુધ્ધાં એડવર્ડને સોંપી દેવું. ફ્રાન્સ જીતી લેવાનો એ રાજાને પહેલાંથી સોભ હતો, તેણે સર વૉલ્ટર માઉન્ટીની મારફતે જવાબ હેકવડાયેન કે “તમે સઘળા શેહેરીઓ તમારી દુરમનીને

લીધે ફાંસીની શિક્ષાને લાયક થયા છે, પણ જો તમારામાંના છ
 મુન્દા માણસો ગળામાં ફાંસો નાંખીને મારી પાસે આવે તો
 હું બાકીના શેરડીઓને મારી આપું.” એડવર્ડેના આ જવાબ
 સાંભળવાને કેલેના મોટા ચક્રના ઉપર આપું શેરડે એકઠું મ-
 ણ્યું. ત્યાં સર વૉલ્ટર માઉનીને મુખે ઉપલે પેગામ સાંભળતાંજ
 ફેન્ચોતું લોહી ઉરકેરાઈ આવ્યું પણ બીજો કાંઈ ઉપાય નહીં
 હતો. આખી વરતીની સજામતીને માટે કોઈ છ જણાઓએ
 જીવ આપવા તૈયાર થવું જોઈએ એમ હતું પણ કોને ચૂંટી
 કાઢવા ? કોઈના બાપ કોઈના ખેટા અથવા કોઈના ભાઈ ભાંડ
 જેઓએ આ લાંબા ધેરાની વચ્ચે દેશનો બહાદુરીથી અમાવ ક-
 રેલો તેમને આ નવી શિક્ષા કરવાને છાતી કેમ આપે. ધણીવાર
 મુઠ્ઠો કોઈએ બોલવાની હિંમત ચક્રાવી નહીં. અંતે ગવર્નર
 સેન્ટ પીએરે એક ઉંચી જગ્યાપર ચડીને બાપણ કાંઈ કે “શે-
 રડી ભાઈઓ આપણે કેવી હાલતમાં આવી પડ્યા છીએ તે
 તમે જુઓ છો. અગરજો આપણા ધાતકી દુરમનોની સરતો
 ના પાડીશું તો આપણી પતિવ્રતા બાઈડીઓ આપણા કુમળાં
 બાળકો અને આપણાં વહાલાં માં ખેન અને ખેડીઓ એ પા-
 પી દુરમનનાં કુરપણાને આધિન થઈ પડશે. એ જીવનમગારે
 આપણને મારીતી લાલચ આપી છે. પણ તેમાં તેની મતલબ
 છે. તે આપણને કંગાળ માત્ર બનાવતો નથી. તે આપણને
 અપરાધી ઠરાવવા માગે છે. તે આપણને લ્યાનતમાં નાંખવા
 માગે છે. આપણે જાંદગી ભોગવવાને નાલાયક છીએ એવું
 ઠરાવી તે આપણને જીવાડવા માગે છે. પણ તેની સરત બહાજ

રાખી તમે કોને ફાંસી દેવા માકલશો ? તમારી આસપાસ નજર કરો. જેઓ આંહી એકઠા થયા છે. તેઓ સર્વેએ તમારા બં-
 આવને માટે બહાદુરીથી ફેટલું અમ્બું છે તે જુઓ. તમારા એ
 બચાવનારાઓનેજ શું તમે ફાંસી દેવા માકલશો ? નહીં. ઇન-
 સાફની ખાતર, માનની ખાતર, દયાની ખાતર તમે તેમ નહીં
 કરશો. કોઇને પણ મારવા માટે આપણે ચૂંટી કહાડીએ એ તો
 બનેજ નહીં. પણ ત્યારે ઉપાય શું કરશો ? મારા મિત્રો, એકજ
 ઉપાય રહ્યો છે, તે કીર્તિ ભરેલો, માન ભરેલો બોદાઇ ઉપાય
 છે. તે એજ છે કે જે શેહેરીઓ પોતાના જીવ કરતાં પોતાના
 કુટુંબ પરિવાર વહાલાં હોય, તેઓએ પોતેજ આ ભોગ આપ-
 વાને તૈયાર થવું. એવા બહાદુર આપણામાં કોણ છે ?” ભા-
 ષણ કરીને સેંઠપીએર મુંગો રહ્યો, અને કોના ઉપર તેની અ-
 સર થઇ છે તે જોવા લાગ્યો. તેણે જોયું કે સઘળાઓ ચૂપ
 બેઠા હતા. પોતાના ગળામાં ફાંસો નાંખીને રાજ એડવર્ડ પાસે
 જવાને કોઇ બહાર નીકળતા નહીં હતા. એ ઉપરથી ગવરનર
 સેંઠ પીએરે પોતેજ હિમતથી દાખલો આપ્યો. તે બોલ્યો કે
 “શેહેરી ભાઇઓ, તમે એમ ન સમજતા કે પોતાના જીવનો
 ભોગ આપવાની હું બીજાઓને ભલામણ કરું છું, અને પોતે
 પાછળ હટું છું. એમ નથી. અત્યાર લગણ હું ચૂપ રહ્યો છું,
 તે એટલાજ માટે કે મેં જે દરખાસ્ત કીધી છે તે એટલી
 માન ભરેલી છે કે તે માન હું પોતે લેવા નીકળું, તેના કરતાં
 તે માન લેવાની હું બીજાઓને તક આપું, એટલીજ મેં વાર
 જોઇ છે ; બાકી હું જે પદવી ધરાવું છું તે પદવીએ કરીને

તમારી ખાતર મારો જીવ આપવાનો સૌથી પહેલો દાખલો મારે
આપવો જોઈએ. હું તે ખુશીથી આપું છઉં, હું છૂટથી મરવા
જાઉં છઉં. અને હવે પૂછું છું કે મારી સાથે બીજો કોણ આ-
વે છે ? “_____” તમારોજ દીકરો” એમ બોલી ઉઠીને સેંટ
પીએરનો પોતાનોજ જીવાન ખેટો પોતાના આ હિમતવાન આ-
પનો પાસે આવી ઉભો. “અરે દીકરો !” સેંટ પીએર બોલ્યો
“તારા આવવાથી તો મારો બમણો ભોગ થશે, પણ નહીં એ
તો મેં તને બીજો જન્મ આપેલો હું સમજીશ. તું નાનો છે,
અને હજી ઘણાં વરસ લેવાનાં છે તે છતાં તું એમ જીવ આ-
પવાને તૈયાર થાય છે એ મને અને તને બંનેને શ્રાભા લગાડ-
નારું છે.” આમ કહી આ હિમતવાન બાપે પૂછ્યું કે “હવે
ત્રિજો કોણ આવે છે ?” તરતજ વીનરેટ નામના ત્રણ ભાઈઓ
જેઓ સેંટ પીએરના સગા હતા તેઓ તૈયાર થયા, અને હવે
છટ્ટો એકજ ભોગ રહ્યો. પણ એ દેશહિતકારીપણની કીર્તિને
માટે ઉપલા દાખલો જોઈને હવે એટલા જણને ઉલટ આવી કે
એટલા બધા દાવાદારમાંથી એક જણને કેમ ચૂંટી કહાડવો તે
મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. જે ઉપરથી અંતે પાંતી કહાડીને આવા કી-
ર્તિવાન માતે મરવાની જેને નસીબે ટિકિટ આવી તેને ચૂંટી
કહાડવામાં આવ્યો. આ દેખાવ એટલો તો અસરકારક હતો કે
એડવર્ડ રાજાને એલચી સરવોદ્ધર માઉની જે આ સંઘર્ષો વ-
ખત હાજર હતો તેને બહુજ દયા લાગી, અને તે આ દેખાવ
જોઈ રહી પડ્યો તથા બોલ્યો કે—“અરે બાદાએ મને આ
શ્રેયેરીઓમાંનો એક કેમ નહીં બતાવ્યો ?” અંતે તેણે આ

છ કીર્તિવાન કેદીઓને પોતાના સ્વાધિનમાં લીધા અને કિલ્લાની આવીઓ પોતાને હસ્તક લઈ ભાગોળો ઉધડાવી અને આ છ કેદીઓ સિવાય બાકીના સઘળા કેદીઓને શહેર બહાર સલામત મોકલવાની તેણે છૂટ મૂકી ; પણ તેઓ આ છ બહાદુરોથી કેમ છૂટા પડે ? તે વખતના દેખાવનું વર્ણન કરવાને કવિ કલમો આટલી રહી છે. એટલુંજ કહીશું કે પોતાના જીવથી શહેરને છુટકારો અપાવનારા આ છ દલેરોને ભેટવાને આપું શહેર પોતાના કુંડુંબ પરિવાર સાથે ભેંયું મળ્યું. તેમના ઉપર તેમનીજ મા બેન અને બાઈડીઓએ નહીં પણ આપ્તા શહેરની સ્ત્રીઓએ મોટી કળાપીટ ચલાવી. તે કદાંતની કીકીઆરીઓ શહેર બહાર છેક—શત્રુની છાવણીમાં સંભળાઈ. એ રીતે કળા પીટ કરતાં તેઓ શહેર પ્લાલી કરી ગયા. પછી સરવોદયરમાઉની પોતાના બહાદુર કેદીઓને રાજ્ય એડવર્ડ પાસે લેઈ ગયો, અલબત્ત, તેઓને પોતાના ગળામાં ફાંસો નાખીને શત્રુની આપ્તી છાવણીમાંથી પસાર થવાનું હતું ; પણ તેઓને શત્રુની છાવણીમાં એટલું બધું માન મળ્યું કે જાણે તે શત્રુની નહીં પણ પોતાનીજ છાવણી હોય એમ દોસવા લાગ્યું. અલબત્ત, પોતાના રાજ્યની ધાક, એટલે તેઓ આ બહાદુરો તરફનું પોતાનું માન ધણું જાહેર રીતે દેખાડી શક્યા નહીં. પણ તે કેદીઓના ગળામાં જે દારૂના શંસા હતા, તે કોઈ મોટા માનના હાર અથવા માળા હોય એમ તે દુશ્મનોએ પોતપોતામાં માન આપ્યું. એ રીતે ખુદ દુશ્મનોનું પણ માન મેળવતાં તેઓને રાજ્ય પાસે લેઈ જવામાં આન્યા. રાજ્યએ સર વોલ્ટર માઉનીને પૂછ્યું કે “માઉની, આ છ જણ

શું શહેરના વડા છે ?” “હા, જહાંપનાહ.” સર વોલ્ટર મા-
 દ્વીનીએ પોતાના રાજ્ય આગળ પણ તેમનાં વખાણ કીધાં કે—
 “એઓ આ શહેરનાજ વડા નહીં પણ આપ્પા ક્રાન્સ દેશના
 વડા અકાબર યવાને લાયકના છે.” “શું લોકોએ એમને સ-
 માધાની ભરેલી રીતે આપી દીધા છે ?” રાજ્યે પૂછ્યું.
 “જ્યારે લોકોએ એમને ફાંસીને માટે ચૂંટી કહાડ્યા ત્યારે શુ,
 એ શખ્સો જરાપણ સામા નહીં થયા ?” “નહીં, જહાંપનાહ.”
 માદ્વીનીએ તેમનો ખ્યાલ કીધો “એઓએ સામા યવાને બદલે
 સામી પોતેજ આમ જીવ આપવાની આગણી કીધી. લોકોએ
 એમને આ ધાતને માટે ચૂંટી કહાડ્યા નથી. એઓએ પોતેજ
 પોતાની રાજ્ય બકિતથી પોતાના પેમૂજાં શિર પોતાના દેશની
 સેવામાં કપાવવા કહાડ્યાં છે.” આવા નામિયા દુશ્મનો આગળ
 પોતાનું વેર લેવાની આ તક મળવાથી રાજ્ય એડવર્ડ એટલા
 ખુશી થયો કે તેણે મોટા હરખથી તેઓને ફાંસી દેવાનો હુકમ
 કીધો. તેના દરબારીઓને પણ દયા લાગી. પણ તેમની કશી
 સમજવટથી રાજ્ય પર અસર થઈ નહીં—પણ જે દયાનું કામ ખીન
 જમ્યોથી નહીં બન્યું તે એકજ સ્ત્રીથી બન્યું. રાજ્ય એડવર્ડની
 રાણી છાવગ્ગીમાંજ હતી. તેણીને હમેલ હતા, અને બચ્યું તેના
 પેટમાં પૂરા દહાડાનું હતું. તે પોતાના નિર્દય ભર્યારનો આ
 ધાતકી ઠરાવ સાંભળીને પોતાના પૂરા હમેલ છતાં દરબારમાં
 દોડી આવી, અને રાજ્ય પાસે શુંકણપર પડી, રડીને તેણીએ
 માગી લીધું કે આવા જંગલી અને ધાતકી કામથી આપ્પા
 ખાનદાનને અને હવે પછી જન્મતાં બચ્ચાને ડાઘ લાગવા
 દેવો નહીં,

રાણીના આમ વચ્ચે પડવાથી અંતે રાજાનું દિલ પીગ-
જ્યું. તેણે કેલેના આ છ અકાળરોને મારી આપી. ત્યારે રાણી
ખુશી થતી તેઓને પોતાના તંબુમાં લેઈ ગઈ. જ્યાં તેઓની
બારે માવજત કરીધી, તથા પોશાક અને પૈસાની ભિટ સોગાત
આપી. તેઓને પાછા રવાના કરીધા. ”

તવારીખની અંદર ઉપલા છ બહાદુરોનાં નામિયાં નામ
અમર રહ્યાં છે.

૫૬.

મરદ થઈ મરવું રે, પડવું તો પુરુષપણા પર ;
દરદી ન ડરવું રે, ધરવું તો નામ ધરા પર : (ટેક.)
મરદ થઈને મરજદામાં, રાત દિવસ કાં રહેવું ;
અધિકારીને અંતર કેરું, કષ્ટ કેમ નહીં કહેવું ? મરદ
માગ્યા વિના ન પિરસે માતા, યોગ્ય વાત એ જાણી,
હોય ખરા હક તે હિમતને, તકથી લેવા તાણી ; મરદ
અધીકારિઓ નહિં આપે તો, લાયક રીતે લડવું,
અખળાસમ રહીને ઓઝલમાં, સંકટમાં શું ! સડવું ? મરદ
ખરા હકો ખોવાના કરતાં, શીશ આપવું સારું,
અમર નામ યારે અવગીમાં, ધણું રૂઝાશે ધારું ; મરદ
એમ ધ્રુમતાં યાય અસ્ત તો, સજ્જરી આણી સહેવું,
સહાય થશે ઇશ્વર સંકટમાં, તો ખળ કરવું તેવું ; મરદ
હાર જીત તો હોય હમેશાં, એદ ન ધરવો ખોટો,
જીલમી નૃપના જીલમો જોઈ, મેળવવો જ્ય ખોટો ; મરદ

સ્વતંત્રતા મેળવ્યા સાર, મરદ થઇને મરવું,
હિંમતને બળના હથિયાર, દુશ્મનથી નહીં ડરવું ;
મરદ થઇ મરવું રે, પડવું તો પુરુષ પણાપર,
દરદી ન ડરવું રે, ધરબું તો નામ ધરાપર.

હવે આપણે હિંદુસ્તાનના સંકટો અને તેના વાજપી હકો કયા કયા છે તેની નોંધ લઇએ. પાછળ હું કહી ગયો છું કે આ રાજ્યથી કાંઈ તમામ જાતનાં જોષતાં સુખ નથી. એક પરદેશી રાજ નીચે આવી ફરિઆદો ધણીવાર જન્મ પામે છે, અને લોકો લાયક થઇને માગે અને ઉશ્કેરણી કરે, પોતાના ઉઠાવેલા કામમાં હિંમત ન હારતાં અંત સુધી મંડયા રહે તે તેઓની મુરાદ પાર પડેજ પડે. હરકત વિના ખરકત નથી. થોડા ધણા સિપાઇઓનો ભોગ આપ્યા સિવાય કોઇપણ દેશ જીતાતો નથી, તેમ થોડી ધણી અવધડો વેઠ્યા સિવાય મોટાં કામ પાર પડતાં નથી. જ્યોત્સને વિપત્તિ પડી છે તેઓએજ સારાં નામ કહાડ્યાં છે.

દોહરો.

“ ઉપજો સુખ ઉદ્યોગથી, સુધરે વળી સ્વદેશ ;
એ મારે ઉદ્યોગની, હિંમત ધરી હમેથ. ”

ફાઉલ બર્કસ્ટન કહે છે કે—“ માણસ માણસ વચ્ચે જો ફેર છે ? જખરું અને નખણું, મોટું અને નાનું ઉત્સાહ પૂર્વક કામ કરવું. અને તેને દૃઢતાથી વળગી રહેવું. અથવા જે કામ કરવું ધાર્યું તે મરવું કે જીતવું ત્યાં સુધી કર્યાં કરવું. અને એજ ગુણથી જે જે આ દુનિઆમાં થઇ શકે છે તેરહું,

ખધું થશે. ગમે તેવી મારી જીવિ હોય અને સારી જોગવાઈ મળે તોપણ બે પગનું પ્રાણી એ ગુણ વગર કદી માણસ થનાર નથી. ”

હિંદુસ્તાન કહે છે કે—“ મારે માથે ઘણાંજ વર્ષથી મહા-ભારત સંકટો વરસતાં આવ્યાં છે. તે આવ હું કેટલું સંભારું ? આર્ય રાજાઓનાં રાજ જતાં પરદેશી મુસલમાન લોકોએ મને કબજે કરીને મારી મરીબી પ્રજાને ધૂળધાણી કરી નાંખી. દ-મકી સારૂ શૂણીએ ચડાવવાના દાખલાઓ તુર્કિ રાજ્યોના અ-મલમાં બનેલા છે. એ જાણીને તમે શું કહેશો ? પણ ખાપ કોણ છાજ્યું છે કે એ મુસલમાન બાદશાહોનું છાજે ? જોર જીલમ અને લૂટફાટ કરીને પોતાના અજનામાં કરોડો રૂપિયા જમાવીને રાજ્યનો ઉંડો પાયો તેમણે નાંખ્યો હતો. પણ આખર તે પાયાને ખજલખીને પડતાં કશી વાર ન લાગી. તેમણે પોતાના અમલમાં પ્રજા ઉપયોગી કાર્ય કશુંએ ન કરતાં પ્રજાના ચૈસાથી માટા માટા મિનારા ને મસ્જિદો બંધાવી છે. તે સાથેજ અરૂં કહીએ તો તેમની કીર્તિ સમાપ્તેલી છે. આવ તેમનું નામ પણ કોણ સંભારે છે ? તેમને જોળએ છેકોણ ? તેમને કોઈ કહેશે ? એકાદ બે બાદશાહનાં નામો મારી પ્રજા હેંશથી સંભારે છે. અકબરાદિ એકાદ બે પાદશાહમાં આવી જાય છે, પણ તેમાં શું થયું ? સેંકડો મુલતાનોમાંથી એકાદ બે નામધારી પ્રજાપાળક થઈ જાય, એ કાંઈ એ કોમને મગરૂર ધવા જોગ ખીના નથી. હશે. હવે એ બાબતો સંભારીને મારું આગળું સંકટ હું યાદ કરતો નથી મારે જે જે રૂપિયાદો

કરવી છે, તે હું તમારી મારફતે આ પ્રસંગે કરવા માયું છું. અને તેપર અંગ્રેજ સરકાર આમ લક્ષ આપશે એવી આશા ધરાવું છું. આવી ક્રિયાદો અને સૂચનાઓ કરવાનો મારો હક છે. એ ઉપરથી તમારે એમ ન માનવું કે હું શિરજોડી કરીને મારા વાજખી હક માયું છું. મારો માગવાનો હક છે. એ પરથી એમ યાદ કરવું કે અંગ્રેજ સરકાર જ્યારે ન્યાયનો ફાંદો ધરાવે છે. પોતાના તાબાના દેશોને સ્વતંત્ર બનાવવાની ચાહના બતાવે છે ત્યારેજ મારે મારું વાજખી સંકટ જાહેર કરવું એ મારી ફરજ છે. જો, આ સરકાર મુસલમાની પાલકોની પેઠે જોરજુલમખોરોની હિમાયત કરનારી હોત તે મળ જુલમી શાહનશાહ ગણાતી હોત, તો મારે મુગે મ્હોડે મારાં સંકટો સહન કરવાની જરૂર પડત. પણ આ તો ન્યાય ધરાવનારી—ન્યાયી સરકાર તરીકે પોતાને ગણાવે છે ત્યારેજ મારે આટલું બોલવાની જરૂર પડી છે. તમારે આ પરથી એમ નહીં માનવું કે આ પ્રવાસ મેં કીધો છે તે મારે માટેજ છે. હું એવો એકલપેટો નથી કે મારું એકલાનું દુઃખ રડું, પણ જ્યારે મારાં વહાલાં બાળકોપર કેટલીક તરેહની ન ખમાય એવી સખ્તી યુજર છે ત્યારેજ મને ઘણું લાગી આવે છે.

મારે અંગે પરદેશીને માટે કેવા ગંજવર ખરચ થાય છે. તેના સને ૧૮૭૮—૭૯ ના એકજ વરસના “લંડન સ્ટેટસમેન” માં આવેલા આંકડા શક્તી તરીકે બતાવું છું તે જુઓ.

એ વરસમાં ૧૦૦ અંગ્રેજો વરસે રૂપિયા ૨૦૦૦૦ હજારથી ૬૦૦૦૦ સુધીનો પગાર લેનારા હતા.

પસાર થયલા સિવિલિઅન.

૨૦	જેમનું સરાસરી વાર્ષિક લવાજમ	૬૦૦૦૦.
૨૪	૫૦૦૦૦ થી ૬૦૦૦૦.
૪૬	૨૦૦૦૦ થી ૫૦૦૦૦.

પસાર થયલા નહીં તેવા સિવિલિઅન.

૬	વરસનું લવાજમ દરેકનું	૩૩૦૦૦૦ ઉપર.
૩૬	૩૨૦૦૦૦ થી ૩૦૦૦૦.

આ યાદીમાં દેશીઓને નામે મીંડું વાળ્યું છે. વળી આ દેશમાં હાથ નીચેના ઓહદવાળા ૧૬૫૦૦ અધિકારીઓ છે. જેમનું લવાજમ ૧૦૦૦૦ થી ૨૦૦૦૦ સુધીનું છે. તેમાં પણ ૬૩૪૧ ઇંગ્લેન્ડે ખરા. આ છ હજારમાનો મોટો ભાગ પણ મોટા અધિકારપર છે. અને દેશીઓ તો કાંઈક જુલ છે. વળી એજ વરસમાં હિંદુસ્તામાંથી પેન્શન, ગેરહાજર રહેલાનો પગાર વગરેને માટે લગભગ રૂપિયા ૩,૦૦,૦૦,૦૦૦ ઇંગ્લાંડ ગયાં છે. એ વરસમાં ૨૪૦૦ સિવિલિઅન અડતે પગારે રજાપર હતા અને તેનાં આ પ્રમાણે નાણાં ગયાં છે.

સરાસરી વરસે દરેકનો.

૭૦૦	પસાર થયેલા સિવિલિઅન	૩ ૮૦૦૦
૩૨૭	લશ્કરી સિવિલિઅન	૩ ૫૦૦૦
૮૦૦	યુરોપીયન જેઓ આ દેશમાં રહેતા નથી	૩ ૪૬૦૦
૪૯૭	પસાર નહીં થયેલા સિવિલિઅન	૩ ૩૦૦૦

આ યાદીમાં પણ કોઈ દેશી તો નહીં.

કેટલાક મોટા દરુજના ઉપરીઓ વિના બાકીના બધા નોકરો આ દેશમાંથી રાખતા હોય તો કેટલો ફાયદો થાય ? “બહાર મુલકથી આણેલા અને ઘણા મોંઘા નોકરો” હવે હું પોષવાને કમજોર છું. મારા દેશીઓ હવે લાયક થયા છે તો શા માટે આટલા બધા પરદેશીને ગંજાવર ખરચે રાખવામાં આવે છે ? મારા દેશીઓ નાને પગારે મોટું કામ કરવાને શું લાયક નથી ? મારાપર હમણાં ૬૦૦૦૦ ઇંગ્રેજો જૂદે જૂદે સ્વરૂપે રાજ ચલાવે છે. અને મારા ૨૫,૦૦,૦૦,૦૦૦ માણસોને જેમ હંકાય તેમ હાંકે છે. દેશીઓને ટુંકા પગારથી ઇંગ્રેજોના મોટા પગારવાળી નોકરી આપવામાં આવે તો વચમાં ગાળો રહે તેટલાનોજ ફાયદો નથી, પણ એક લખે તેમને જે પગાર આપવામાં આવે તે પણ ફાયદોજ છે. કેમકે એ નાણાં વિદેશમાં ન જતાં અહીંજ ખરચાશે.

ઇંગ્લાંડ સીધી રીતે મારી પાસેથી દર વરસે ૨૦,૦૦,૦૦,૦૦૦ રૂપિયા લે છે. ૪૦ લાખ રૂપિયાની હુંડી દર બુધવારે ઇંગ્લાંડ જાય છે. ઇંગ્લાંડના લાભ સાચવવાની મૂખ્ય મતલબ રાખી ઉઠાવેલી લડાઇઓનું ખરચ પણ મારે માથે નાંખે છે. બક્સરા અને બગદાદની ટપાલનો ખરચ મારે માથે, અહીંથી ઇંગ્લાંડ સુધીના તારના દોરડાનો ખરચ મારે માથે, અને અહીંના પાદરીઓ માટે દર વરસે ૧૬ લાખ રૂપિયા ખરચે છે તે પણ મારેજ માથે. એટલુંજ નહીં, પણ ખીજી અનેક જાતના રાક્ષસી ખરચ ગેરવાજખી રીતે મારી પાસેથી હમેશાં હોવામાં આવે છે. હું ઇંગ્લાંડની દુઝણી ગાય ગણાઉં છું.

પણ હવે તો મારામાંથી લોહી સૂકાઈ જવા આન્યું છે ને હાડ-
પિંજર રહ્યું છે. મારી જોઈતી હાજતો પૂરી પાડવા વગર મારી
તરફથી મોટો લાભ હંમેશાં મેળવવા તાકિ છે તે આશા કેમ
સંપૂર્ણ થશે ? કૂવામાં હશે તો પછી અવાડામાં આવશે કેતી ?
મારું જો જોઈતી રીતે પોષણ કરવામાં નહીં આવે તો આખરે
મારું મોત થશે અને ઇંગ્લેન્ડને પોતાના લોભને પશ્ચાતાપ કરી
હિંદુસ્તાન છોડી વીણે મ્હોડે આલ્યા જવા વારો આવશે.

સરાસરી ઇંગ્લાંડમાં માથા દીક દરેક માણસની વાર્ષિક પે-
દાશ રૂપિયા ૩૩૦ ની, ફ્રાન્સમાં ૨૩૦ ની, અને તુર્કિસ્તાન જે
યુરોપમાં ગરીબમાં ગરીબ દેશ ગણાય છે ત્યાં ૪૦ ની, પણ
મારા દરેક માણસની પેદાશ ફક્ત ૨૦ રૂપરડીની થાય છે.
મારી ગરીબાઈને એથી વિશેષ પૂરાવો બીજો શા બતાવું ? અ-
રેખર મારી કમબખ્તી છે. મને એશિયા ખંડનો ઇંગ્લાંડ-
થવાની બહુ હોંશ છે, પણ પરદેશી રાજ્યની સત્તા નીચે એવા
ભાગ્યવાન દિવસ નીરખવાને તક શી રીતે આવે ?

મારી પચીસ કોડની વસ્તી છે. વિસ્તારમાં હું ભગભગ
પોણા યુરોપ જેટલો છું. પોણા અબજની પેદાશ આપું છું.
તેમજ મારો આવક નિકાશનો વેપાર દર વરસે બે અબજનો
થાય છે. મારી દોલતથી ઇંગ્લાંડના હજારો કારખાનાં ચાલે
છે. ત્યાંના લાખો લોકોને રોજ મળે છે. એમ છતાં પાલીમ-
ન્ટમાં ખેસવાને મારા દેશમાંથી એકપણ માણસને હક નમળે તેથી
મને કેટલું બધું લાગી આવતું હશે ? તેનો તમેજ વિચાર કરો.
મારી મૂઠીમાં માધ શકે એવા નાનકડા આયર્લેન્ડને સો એમ્બરને

હક, અને મને કાંઈજ નહીં. ગરીબની દુનિઆ નથી બળી-
આના બે ભાગ. મારા પુત્રો આપડા ગરીબ થઈ બેસી રહે
છે અને કદી રાજ્ય સામે માથું ઉચ્ચકતા નથી. વખતે પાલી-
મેન્ટને માટે અરજી કરે છે ત્યારે જવાબ મળે છે કે “ઠીક છે
તમે હજી લાયક નથી, જોઈશું.” પણ પછી કોઈ જોઈું નથી.
નગરખાનામાં તત્તૂડીનો નખજો અવાજ ક્યાં સંભળાય ? આ-
યર્લેન્ડની પેઠે માથા ફાડીઆ થવાને મારા પુત્રોને ગમતું નથી.
મારા પુત્રોપર આસમાની સૂઝતાની સેંકડો આફતો પડતી આ-
વી છે. તેથી તેઓના હાજાં ગગડી ગયા છે. ઇંદ્રિઓ શિથિ-
લ થઈ ગઈ છે. અને આજે પાંચ હજાર મૈલ દૂર વસનાર-
ના તાબામાં છે-દુઃખના હેવાયા થઈ ગયા હતા પણ હવે કાંઈક
તેમની સ્થિતિનું તેમને જ્ઞાન થયું છે. તેથી વધારે વિદ્યના
સહન કરવી તેમને મુશ્કેલ થઈ પડી છે. સમજણ થયા પછી
સંકટ બહુ લાગી આવેછે. મારા પુત્રોને અજ્ઞાન રાખીને તેમને
હક નઆપ્યા હોત તો કદાપિ આશત. પણ સમજણ કરીને
હક આપવાના અપ્પાડા કરવા એ અયોગ્ય વાત છે. મારા પુત્રો
હવે ઉતવાય છે તેથી મારું હૈયું ભરાઈ આવે છે. પણ શું કરું ?
અને કોને કહું, આ વિકતની વાત ?

ઈંગ્લાંડમાં મારી રાવ રેડનાર બે આર ઇંગ્લેન્ડે મારા હિ-
તેચ્છુ છે. મારી દયામણી સ્થિતિની દાઝ હૈડે ધરીને કેટલીક
વખત મારી તરફેણ કરે છે એથી હું તેમનો મોટો પાડ માનું
છું. પણ ત્યાં મારા ખેરખાહનો ટોટો નથી ! ! મારે વિષે બે
આર સામા જુડા બાપણુ કરે, અને મારા ખેરખાહ બની

૫૨

જય ! ! લોઈ લીટન અને સર રીચર્ડ ટેમ્પલ જેવા ખેરખાહ મારે જોઈતા નથી. મારા જમદારખાનામાંથી ફેટલાક ઇંગ્લેન્ડ દર વરસે હજારો રૂપિયા ત્યાં ખેઠા ખેઠા ખાય છે તથાપિ મારા લાભ માટે કાંઈ કરતા નથી. પણ ઉલટા મારા વિષે ખોટા મત બંધાય એમ ત્યાં ભાષણ કરે છે, ખાય તેનું જ ખોદે. એવા નિમક હરામો વિષે મારે ક્યાં ફરિયાદ કરવી ? પરદેશીઓ ઉપયોગી માન અને કળા કૌશલ્યની મદદથી નવો નવો કારીગરી બનાવીને અહીંથી ધન હરાણ કરીને મારાં બાળકોને ઓશીઆળાં બનાવ્યાં છે. ખેતીવાડીમાં પણ તેઓ માથું મારવાને અટક્યા નથી. આ, કાશી, ગળી, જેવી મૂલદાર વસ્તુઓ પણ તેમ જોજ હાથ કરી છે. જે જે વેપારમાં કમ ત તે વેપાર પરદેશીઓએ હાથ કીધો છે. મારા બાળકોને રળી ખાવાને એકે માતપ્પર રસ્તો નથી. જર જવાના રસ્તા હજારો છે.

મારા પેટમાં લોદું અને કોયલો પુષ્કળ છે. એમ છતાં વિલાયતથી મંગાવીને વિલાયતીઓને રળાવવામાં આવે છે. ત્રીશ વરસમાં ફક્ત રેલવેને માટે લોઢા અને કોયલા પાછળજ આ દેશમાંથી પોણા અબજ રૂપિયાનો ઇંગ્લાંડને ભાગ આપ્યો છે. દર વરસે ત્રીશ લાખના તો કાગળ આવે છે, અને એવી બીજા હજારો પ્રકારે મારો દોષ્ટતની નદી ઇંગ્લાંડ રૂપી મહાસાગરમાં જઈ પડે છે ભરતામાં ભરતી થાય છે અને પડતામાં પડતી થાય છે. તેથી ભૂખની આગતા ભડકા મારા ઘરમાં પેસવા લાગ્યા છે.

જ્યારે બીજા દેશમાં પરમુલકથી આવતી ચીજો અટકાવવા માટે તેનાપર મોટી જકાત નાંખીને તેને આવતી બહુધા

અટકાવે છે, ત્યારે વિધાયતથી અતરે આવતા કાપડ પરની જકાત અડધે હિસ્સે ઓછી કરી છે. અને મને ભય લાગે છે કે પૂરેપૂરી જકાત કહાડી નાંખાવશે ત્યારેજ મેન્વેસ્ટરીઆ જાં-પણે, અને અહીંના ઉગતા કારખાનાપર ફેટલીક નવી સખ્તાઈ થતી જાય છે. સોળમાં અને સત્તરમાં સૈકામાં મારો માલ વિ-લાયતમાં બહુજ જવા માંડ્યો. જેથી ત્યાંના કારીગરો ભૂખે ન મરે માટે ઇંગ્લીશન ૧૭૦૦ ની સાલમાં ત્યાં નવો કાયદો થયો કે ધર ખરચમાં જે ઘણી મારો માલ વાપરે તેને રૂપિઆ પચા-સ દાંડ અને વેચનારને પણ રૂપિઆ બસેનો ચાંડલો. મારા દે-શમાં પરદેશી માલે ચક્રવર્તિ રાજ્ય ચલાવ્યું છે. તેનો અટકા-વ કરવાનું સરકારને કેમ સૂઝતું નથી ?

હોડલો કહે છે કે-“જમીનના મહેસૂલ સિવાય બીજા ધ-ણા પ્રકારે કર લઈને હિંદુસ્તાનને ચૂંટી લેવામાં આવે છે. કરો-ડો રૂપિઆ આ દેશમાંથી ઇંગ્લાંડ જાય છે અને જ્યારે રાંક દેશીઓ પોતાની સ્થિતિ માટે ખૂબ પાડે છે ત્યારે કોઈપણ દહાડે તે-મનો વાંક હતો એમ હું કહીશ નહીં.”

“રાજના રક્ષણ વાસ્તે કર તો જોઈએ ખરા પણ એવા પ્રકારના કર સરકારે લોકોપર મૂકવા જોઈએ કે તેને માટે પોકાર પડે નહીં. જર્મનીમાં કર મૂકવામાં આવે છે, તેના કરતાં રૂશિ-આમાં થોડો કર છે તોપણ જર્મનીના લોક કરતાં રૂશિઆના લોક વધારે ખૂબ શા માટે પારે છે ? જ્યાં લોકોની સ્થિતિ ખરાબ હોય ત્યાં થોડો કે ઘણો કર મૂકવામાં આવે તોપણ ખૂબ

પાડ્યા વગર લોકો રહેશે નહીં. તેટલા માટે જેમ ખને તેમ લોકોને આપાદ કરીને પછી જો કર મૂકવામાં આવે તો ઘણે દરજ્જેની ખૂમ એકદમ અટકી જાય.” કૅપટન.

પણ મારી આપાદી વધવાને બદલે નાદારી વધતી જાય છે. હું કરને પાત્ર કરતાં દયાને પાત્ર વધારે છું. મીઠા જેવી વસ્તુ જે ગરીબ તથા તવંગરને એકસરખી હિપયોગી છે તેના પરનો હાલનો કર જૂલમ ભરેલો છે. રૂશિઅન જેવા જૂલમી રાજ્યમાં પણ મીઠાપરની જકાત કાઢી નાંખી છે, પણ મારો ગરીબનો અવાજ કાંઈ બરાબર સાંભળતું નથી ત્યારે આ રાજ્ય વિષે મારે શું ધારવું ?

મારા દેશી રાજ્યનું લશ્કર ધણું અવ્યવસ્થિત હાલતમાં છે, તેમાં કાંઈ જરા તરા સુધારો થતો સાંભળીને કેટલાક અદેખા ઇંગ્લેન્ડે ચમકે છે, અને રજતું ગજ અને કાગનો વાધ બનાવી દે છે. ઇંગ્લેન્ડ વર્તમાન પત્રોમાં તેનો ભયંકર ચિતાર આપે છે. સિંધિઆ—હોલકર—નિઝામ આદિ રાજ્યોને પોતાના રાજ્યમાં અને આસપાસ બરાબર બંદોબસ્ત રાખવાને સુધરેલા લશ્કરની જરૂર છે. પણ તેમ થએલું જોવાને ઘણા ઇંગ્લેન્ડે રાજી નથી. ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યને તુકસાન કરવું હોત તો સન ૧૮૫૭ ના બળવા વખતે રાજાઓ સંપે થઈને કદાચ કરી શકત. પણ આર્ય રાજા શું એવા બેવફા છે ? અંગ્રેજી નેજા નીચે તેઓ ઘણાજ વફાદાર છે. ઇંગ્લેન્ડ અધિકારીઓ બાધણુ કરે છે ત્યારે તેઓની વફાદારીના વખાણુ કરે છે. એન્ડો ચાંપવા અને દેખાડવાના જૂઠા નહોય તો આટલી બધી ફિકર શી

૫૫

માટે રાખવી ? દેશી રાજાના મૂઠીબર લશ્કરથી ખીલું એ અંગ્રેજી રાજ્યની નખખાઈ ખતાવે છે. યુધ્ધ કળામાં મારા દેશીઓ ખાવરધા થાય તો અંગ્રેજી રાજ્ય અને સમગ્ર દેશને પરિણામે લાભ છે. પણ જો યુધ્ધ કળાની તાલીમ ન આપી તો આખરે ખેલને નુકસાન થવા સંભવ છે. મારા દેશીઓને જો ખાવરધા ખતાવે તો પરદેશી હુમલા વખતે મારો ખચાવ કરવાને અંગ્રેજી રાજ્યને કાંઈ વધારે ફિકર રાખવી પડે નહીં. પણ કોણ જાણે તેમના અંતરનો ઉંડો બિંદુ શો હશે ? આમાં અંગ્રેજી રાજ્યનો વધારે દોષ નથી પણ કેટલાક અદેખા અંગ્રેજો વારંવાર આડા આપે છે.

મારે માથે જેટલા સંસ્કાર થતા આવ્યા છે તેટલા, અંગર તેથી થોડા, જો ખીજી ભૂમિને માથે થયા હોત તો કેવી અધમ દશા થઈ હોત ? તે મારાથી કહેવાતું નથી. આવી મહા અધમ દશામાં પણ હું યુરોપના મોટા રાજ્યોની આંખમાં રમી રહેલ છું. મારે માટે આગળ ખીજા પરદેશી રાજ્યોએ મહા મુશીબતો ખેંચી હતી તે શા સાર ? તમે કદાચ વિચારમાં પડશો કે મારી દાઝ હૈડે ધરીને, મારું દુઃખ શીટાડવાને એ રાજ્યોએ કાંઈ કોશીશ કરી હશે. પણ તેમ નથી. ઉલટું એ લોકો તો મને ગળી જવાને, મારું કાટણું કાઢી, કપજે કરવાને આહતા હતા. મને સૂવર્ણથી ભરપૂર માનતા. મારા પેટમાં છૂપે ખજાનો ધણો છે. એવું એ દૂરદેશનાં લોકોમાં નફી હતું અને આજના યુરોપિઅન લોકો પણ એ વિચાર કપૂલ રાખીને મારા પેટમાંથી છૂંપે ધન ઓઢાવવાની ધણી તજવીજ કરે છે.

હું તમારી પાસે કબૂલ કરું છું, અને તે નિશ્ચય માનજો કે
 ખીજા ધુરોપતા દેશો આને મારા કરતાં ગમે તેટલો મોટાપના
 દાવો કરે, પણ મારી પાસે જેટલું છૂપું ધન છે, તેટલું ખીજા
 કોઈ દેશો પાસે નથી. પરદેશી જેટલાં રાજ્યોએ મારા ઉપર
 હાકમી ભાગતી છે, તેટલાં મારા શરીરપરનું સર્વસ્વ ઉતારી ગયાં
 છે. પણ છૂપો ખજાનો મારા પેટમાં મારાં ગરીબડાં બાળકોને
 માટે મેં છૂપાવી રાખ્યો છે, તે કાઢી લેવાની કોશીશ તેઓએ
 કરી નથી. પણ આજ કાલ અંગ્રેજ લોકો એવી મહેનત કરવા
 લાગ્યા છે. તેઓ ગમે એટલું દયા ધાલવાનું ડોળ કરે, તેઓ
 ગમે એટલું આ દેશનું સારું કરવાનું વ્યયન આપે પણ તેઓ
 ખચીત પોતાના વતનનું સારું આલવાનાજ; પોતાનો દેશ આ-
 બાદ કરી પારકા દેશમાંથી દોલત, બળ, અને સમૃદ્ધિ તત્વ
 એંચી જવાના; પણ તેમની ખૂબી ઘણી સરસ છે, અને તેને
 લીધેજ તેઓ મારું અને મારાં બાળકોનું શું હરણ કરે છે તે
 સમજવું નથી. મુસલમાનોને કાવાદાવા અને ધન હરવાના પેચ
 વાળા ધલાજ આવડતા નહોતા. મુસલમાનો મારી જુડીને પ્રજા
 પાસેથી પૈસો કઢાવતા. રાંક લોકોનાં ધરખાર લૂટતા, પણ
 હાલનું પરદેશી રાજ્ય એવું જૂલમી નથી. તે મારું સર્વ-
 સ્વ હરી જાય છે, એ ખરું છે; પણ મને રાજી છુ-
 શી કરીને, મારી સંતતીને પટાવીને તેમનો પાસેથી કો-
 ડો રૂપિઆ ઉપર પ્રમાણે જૂદા જૂદા આકારમાં વિલાયતમાં
 તાણી જાય છે, પણ તેની ખબર પડતાં છતાં તેનો અટકાવ કર-
 વા મારો શક્તિ નથી. મારાં બાળકો જો આવું કામ કરવા

માગે તો કરી શકે એમ છે. પણ ! તેઓ તો બાવરાં—ગાભરાં બની ગયાં છે. ને ગભરાટમાં આકાશ ભાણી નોંચાં કરે છે. મારા જોર મુજબ અપીણ, મજાક ને રૂની પેદાશ કરી થોડો ઘણો પૈસો પરદેશમાંથી તાણી લાવું છું પણ એટલાથી શું વળ્યું ? દિવસે દિવસે મારાં અભાગ્યાં બાળકો પૈસાથી, બળથી ને હિમતથી ઘસાતાં જાય છે. તથા પરદેશી કેટલાંક રાજ્યો સઘળી વાતે સર્વોત્તમ બનતાં જાય છે. એ જોઈને મને ઘણું લાગી આવે છે પણ શું કરું ?

ઈંગ્રેજ સરકાર માફ કલ્યાણ કરવાની બહારથી આવું ગતા જણાવે છે, પણ અંતઃકર્મણુ તેમ કરવાને બરાબર આવડું નથી. તેમની દેખીતી રાજનીતિ મારી તરફ ખેંચાય છે, પરંતુ અંતઃકર્મણુ તેમનાં વતન વિલાયત તરફ ઢળે છે. તેઓ માફ ગમે તે રીતે સાફ કરવાને ઇચ્છતી હોય, પણ કુદરત તેમને સ્વ-દેશાભિમાન શીખવે છે. તેઓ ગમે એટલી દયાળુ દિલની તથા અપક્ષપાતી હોય, પણ એક પરભૂમિ તરીકે મને માનવાનું કારણ કુદરત તેમને શીખવે છે.

નવા નવા દેશો તાબાતળે રાખીને ખેંચાય એટલા પૈસો પોતાના દેશમાં ખેંચી જવો, ને પોતાના દેશના ધંધા ધાપા વગરના લોકોને તાબાના દેશોમાં કામે વળગાડી કમાણી કરતા કરવા એટલીજ ઉમેદ ધણું કરીને પરદેશી રાજ્યો રાખે છે. પરંતુ મારે કબૂલ કરવું જોઈએ, અને તે ખરું પણ છે, કે મુસ્લમાન લોકોએ માફ સત્યાનાથ જેવી રીતે વાળ્યું છે; તેવું બૂર-આ પરદેશી ઈંગ્રેજ લોકો કરતા નથી. હલદું તેમના આવવાથી

મને ધણા પ્રકારના લાભ પણ હાંસલ થયા છે. મારાં બાળકો અજ્ઞાન સાગરમાં ડૂબી ગયાં હતાં, તેમને આ ઓગણીશમી સંઘીની વિદ્યા અને અભ્યય તરેહની કળાઓ શીખડાવીને અપરદાર કરે છે. નવા નવા સુધારાના અમ્મત સમાન ફળો તેમને અપાડે છે. ને મારાં બાળકોને સર્વે જાતના સુધારામાં પ્રવિણ કરવાને તન મન ને ધનથી મહા મહેનત કરે છે.

॥ ભાગી ગણીને ભામની, સુધરી થાય મજાત, ॥

॥ આવત નહીં ઇચ્છેજતો, તે ક્યમ વહેમ તજાત, ॥

એ સઘળાનો મારે અવશ્ય ઉપકાર માનવો જોઈએ છીએ. તે છતાં અરૂં કહેવાની અગત્ય ગણું છું, કે તે ગમે તેટલું ભણું રાજ્ય છે, તોપણ એક પરદેશી છે. મુસલમાનો ગમે એટલા મજાને નીચાવતા, તેઓ ગમે એટલો પોતાનો અજાનો તર કરતા, ને તેઓ ગમે તેટલા ધાતકી મનના હતા, પણ તે વખતમાં મારી અને મારાં ગરીબડાં બાળકની દશા સારી હતી, એ તમે એકદમ નહીં માનો; પણ તે સઘળું અરૂં છે. એ કોમના સઘળા બાદશાહો માજશોખમાં અને જાહેર બાંધકામમાં અને એવીજ બીજી બાબતોમાં કરોડો અને અબજો રૂપિયા અરચતા હતા, એ સઘળો પૈસો મારા ભંડારમાંજ રહેતો, ને તે નાણું જૂદા જૂદા રૂપમાં મારાં બાળકોનાજ હાથમાં આવતું હતું. ઔરંગઝેબના વખતમાં બચીશ કોડની પેદાશ હતી, પણ તેમાંથી દશાંશ પણ પરદેશ જતો નહોતો; કારણ મુસલમાન રાજકર્તીઓ દેશને પોતાનો દેશ માનીને મારાજ વતની યયા હતા; તેથી પોતાની ઉપયોગી ચીજો અને બીજા અરનો સામાન મારા કા-

રીગરો પાસેથી તેઓ ખરીદતા હતા. આમાં કારણથી રૈયત સુખી હતો. સુખી કઈ વાતમાં ? ફક્ત નાણાંની ખામતમાં. આજના જેવો હોલોગ તે કાળે નહીં હોય, એમ તમે માનશો. પણ તેમ નહોતું. ડેકાણે ડેકાણે હુન્નર શાળાઓ અને કારીગરોના કારખાનાં હતાં. તેમાં પાદશાહેને અમીર ઉમરાવાને તથા પ્રબળને જોઈતી તમામ ચીજો મારાજ કારીગરો બનાવતા હતા. એટલે ભગનો ધંધો ધમધોકાર ચાલતો ને ધેરધેર પૈસાની ટંક-શાળ પડતી હતી. નાણાંના જોરથી તેઓ પાદશાહ ને નવાબોનો ખુલ્લમ ભૂલી જતા, ને ગાલપર સુખની સૂરખી પ્રકાશી રહેતો હતો, પણ અફસોસ !

લાવણી.

(એ કુદરતના કરનાર, ખજાના સ્વામી) એ રાગ.

શું શુન્ન થઈને પડ્યા દેશીઓ મારા, મુંગે મોઢે શું સહો કુખના ભારા;
જતે વેઠો છો જુલમ છતાં નવ ખોલો, એ ઠીક નથી ત્યમગણી સુખ કુખ ખોલો;
સરકાર ગણાચે નેક કામ કરવાને, ત્યમ છતાં સહો કેમ કુખ કહો મરવાને.
ખકરો છે ગરીબ જત છતાં કેા મારે, તો કરી શિંગ પ્રહાર શત્રું સંહારે;
મંકેરો દિસે સ્વલ્પ શત્રુને વળગે, તો તૂટી કડકા થાય ન છટે અળગે;
એ સ્વલ્પ છવો પણ જુઓ શત્રુની સામે, ટકર લેઈને નિજ દિલે હર્ષ બહુ પામે;
તો તમ સરખા નરે જેહ સહન કુખ કરશે, તે આખર સુખનો સ્વાદ ચાખી કયમ ઠરશે;
છે લાયક શુભ સરકાર દાદ ત્યાં મળશે, એકલપેટા અધિકારિ ટળિ કુખ ટળશે,
સો સજો સંપત્તે કસો કમર સજ ચાઓ, તમ સુખના સર્વ ઈલાજ શોધિ દિલ ચહોઓ.

(રોલા)

પરદેશીનું પ્રખળ, હાલ જામ્યું છે આનું,
દેશી હુન્નર હાલ, નાશ પામ્યાથી લાજનું;
નિર્બળ નિરખી દેશ, અત્તમાં અત્તા પેઠી,
આ અવસર આ દેશ, પડતિ બાઈ પાટે ખેડી.

કરૂણા ઉપજે અતી, દેશને દુષ્ટિએ ભાળી,
ભડભડ ભડકા થાય, નિરૂધમી નરૈં નિહાળી;
શું થાશે પરમેશ, જ્યેષ્ઠ દસાડો કયાં ખોચો,
ભરતખંડ ભડવીર, આજ દુષ્ટ દરિએ જોયો. ૨

રે ! મુજ શુરવિર દેશ, વેશ વરયા તારાથી,
મુજ મન મસ અકળાય, ખમાય ન તે મારાથી;
મનહર તારું રૂપ વિદેશી જોવા આવે,
લક્ષ્મિની અતિ જોરે. લગ્ન લોકો લલચાવે. ૩

ધમ્મજા અંતર માંછ, વિદેશી જન ખાટું રાખે,
તું તાપે નવ થાય, બનિયું નિશ્વાસજ નાખે;
તે શુરવિર મુજદેશ. આજ પરલાયે પડિએ,
ખનિએ ગરીબ ગાય, દુઃખની ઓટે અડિએ. ૪

સુખ સંપતિ ધન સર્વ ગયું ચાલી પરદેશે,
ભરતખંડ મુજ દેશ, ખન્યો ભાખારો વેશે;
મુઆ સહુ ભડવીર, ખાયલા હાલ રહ્યા છે.
તેથી આ શુભ દેશતણા આ હાલ થયાછે. ૫

બાળ લગ્નની દુષ્ટદ રૂઢીએ આપણને ખાયલા ખનાવ્યા છે,
કવખતના લગ્ને આપણને કમજોર કીધા છે, લઘુ વયના લગ્ને
આપણને ત્યાનત લગાડી છે, આપણાં ઢીંગલા ઢીંગલીના લગ્ને
આપણને વૃદ્ધ ખનાવ્યાં છે, પ્રાચિનકાળમાં જો આપો મડો
લાગુ થયો હોત તો આપણા ખાપ દાદાએએ ચાર ખંડ પૃથ્વી-
માં વિજયનો ડંકો વગાડ્યો છે, કે જેના પડધાનો ચિતાર વિ
દેશી વિદ્વાનોના ગ્રંથોમાં અવધિ રહી ગયો છે, તેમ કદી થાત

નહીં. તેઓ લાયક ઉમરે અને પરણવાને લાયક થયા પછીજ પરણતા હતા. અંપ્રત કાળમાં વિદ્યાભ્યાસના વિયોગમાં લઘુ વયમાં લાભ કરાવી પીંજણ વળગાડી આવે છે, જેથી કિશોર વયમાં તેઓ કવચતે સંસારની જાળમાં સપડાઈ જાય છે, વિદ્યાપ્રત્યે હમેશનું વેર બાંધે છે, અને બળહિણ બની યુવાવસ્થામાં લઘુપણું ભોગવે છે. સારી કેળવણી લેવાનું બને નહીં, તન મન દુરસ્ત નહીં, એટલે પછી તેઓ પેટનું પૂરું પાણુ મહા મુશ્કેલીથી કરેછે, ત્યાં દેશના લાભ માટે તેમને વિચારજ ક્યાંથી આવે એ દેખીતું છે.

એવા બાળપણમાં બંધાયેલાં જોડાંની પ્રજા દમ વગરની થાય એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

આપણા દેશીઓ હોશ કોશ વગરના નીપજે છે, તેનું પે-હેલું કારણ બાળજન છે, અને બીજું કારણ કેળવણી આપવાની કઠંગી રીત છે. હાલની કેળવણીની પદ્ધતિથી બેમાલૂમ જુકસાન બહુ થાય છે, પાંચ પાંચ વરસની ઉમરે બાળકોને નિશાળમાં ધકેલી દેવામાં આવે છે, ત્યાં તેમની તન્દુરસ્તી કે મન દુરસ્તી પર કાંઈ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. બાપડાઓને જ જ કલાક ગોંધાઈ રહેલું પડેછે. અને તેઓને એટલા બધા પાઠ કરવાના વધતા જાયછે કે તેમાંથી કરો પરવારજ મળતો નથી. જે વખત શરીરે ગભું કરવાનો તે વખત તો આવા ફિકર ચિંતામાં જાયછે. તેથી તેમના શરીરનું પુંડું મજબૂત બંધાતું નથી. અને પછી તેવું ઘણું કરીને અંતઃસુધો રહે છે. તેમનાં તન મન એવાં બગડી જાય છે કે બહુ રહ્યા પછી દેશને માટે તો

તેમને કશો વિચારજ આવતો નથી. નોકરીને માટે આયડીયાં મારે છે, અને તે મળી એટલે પોતાંને થોડાં ક્યાંય જુણામાં ફૂંકી લાઇલાજ નોકરી કરી ન કરી ને બાપડા પડ્યા રહે છે. કેળવણી આપવાનું બંધારણ બહુજ ખરાબ છે. નિશાળમાં ભણી-રહીને જ્યારે દરેક ઇંગ્લેજ બચ્ચો ચોપડી હાથમાંથી હેઠી મૂક-તો નથી. ત્યારે આપણને પછી જોઇનેજ ધણો કંટાળો આ-વે છે. કેળવણીની કઠંગો રીતનો આ મરસ પુરાવો છે. માટે બાલજન બંધ કરવાં જોઇએ, તે સાથે કેળવણી આપવાની કઠંગી રીતમાં પણ સુધારો કરવો અગત્યનો છે.

શેલા.

“હતો જો હિંદુસ્તાન, વિવિધ વૈભવમાં ઘોટો,
થયો તે આજ દરિદ્ર, દુઃખથી ઘણો વોટો,
દેશાભિમાનજ દૂર, તજિ દેશીજન ખેડા,
વધ્યા વેહેમ વિકાળ, થયા હલકાથી હેડા. ૧

ચાલૂ થયા કુચાલ, ટળે નહીં ટાળ્યા કોથી
બાળજન આઘીક, કષ્ટ કરનારા કોટી,
થાય કજોડાં ક્રોડ, દુખ છે એ દેખીતું,
પ્રજા બાયલી થાય, પાપ પૂરણ એ પેઠું. ૨

નબળાં પ્રજા નૃપાળ, દેશ આબાદ ન એથી,
ટૂંક મગજના માત્ર, તત્વ શું જાણે તેથી;
અધીવિક અમાન વધ્યાથી, કલેશ વધારે,
દિનદિન વધે કુસંપ, જંપ નર નાર ન ધારે.” ૩

માંહે માંહેના ક્ષણમાં કાઠી નાખવા. અને સંપ સંપીને વસવું, તથા નકારા રીવાજ દૂર કરવા આગેવાનોએ આગળ પડીને ખીકણ ને અમાનને માટે રસ્તા ખુલા કરવા. અને આપણા લાભને માટે વારંવાર શાણી સરકારને અરજીઓ કરી દાદ આપવી. ઉશ્કેરણી કર્યા વગર મોટા હક મળવાના નથી. આગેવાનોએ દેશમાં ચોગરદમ ફરવું, અને લોકોની લાગણીઓ તે જાગવી કરવી. એમ કરતાં કેટલાક એકલપેટા ઇંગ્લેન્ડો અદ્યાપ્ત કરે, તેઓની દરકાર રાખવી ધટતી નથી. દરકાર રાખી, ડરી ડરીને ખેતી રહે સિદ્ધી નથી. એમ છતાં કાંઈ હરકત આવી પડે તો ખમવી જોઈએ. દેશના ભલાને માટે જેટલું કામ થાય તેટલું કરવું જ જોઈએ, એ વૃત્તિ મળ્યૂત થયા વગર દેશનો દહાડો ફરવાનો નથી.

આખી દુનિઆમાં ગરીબમાં ગરીબ પ્રજા તે આપણા લોક છે, ગમે તેટલો તેઓના પર જીલમ થાય તોપણ હંચું માયું, કરી ખોલવાના નહીં. પણ એ ગરીબોએ તો ધર ધાલ્યું છે. એક દેશાભિમાની કહે છે કે—

॥ બળીઆના બે ભાગ જગતમાં, ભલા તણી દુનિઆ છે ક્યાં ॥

॥ માટે નીતિ મંદ નકામી, જોરસો શૂરપણું નહીં જ્યાં. ॥

એ કથન કબૂલ કરવા જેવું છે. અદ્યાપ્તી ડરીને શું મુગે મ્હોડે સંકટો સહન કરવાં ? કેટલાક મદાંધ અમલદારો આપણુદ સત્તા ચલાવે છે, દેશીઓને વિકારે છે, દમ છે, તેમને ઉઘાડા નહીં પાડવા ? અને તેને માટે મોટો ધોંધાટ કરી બેદિલી ન ખતાવવી ? ઘટતે ઠેકાણે રાવ નહીં રેડી ? નામરદાનું એ કામ

છે કે પોતાની સ્વતંત્રતા ખોઈ દેવી. અને જીલમ સહન કરવા,
 પણ ઉપાય ન લેવા. રાજ્ય કરી સર્વજ્ઞ નથી, માટે આપણને
 શું સાનુકૂળ છે, અને શું પ્રતિકૂળ છે તે વારંવાર ખતાવી આ-
 પણું નોંધએ. હમણાં હમણાં સમય ઠીક આવ્યો છે. સમય ચૂ-
 કવા જેવી ખીજી હાની નથી. ગરીબાઈમાં સદા દિન ગાળવા,
 અને રાંકપણામાં સદા રોળાવું તે પર ચિન્કાર છે. તે કરતાં તો
 મરવું સાચું ગણવું નોંધએ.—

૫૬.

ધિ:ક ધિ:ક રાંકપણું રાંકપણું,

ટેકા

રાંકપણામાં રોજ રીબાઈ, રાખ આઠીને રહેવું,
 દિન હાલતમાં કાઠી ફહાડા, સંકટ સખળું સહેવું, ધિ:ક ધિ:ક
 જાર બાજરી તણું જાવળું, પેટ ભરીને પીવું,
 જીલમી કેરા જોર જીલમથી, ખીક ધરી કાં ખીવું ? ધિ:ક ધિ:ક
 મળે નહિં મન ગમતા મેવા, ખાવા ખટરસ ખાંતે,
 એક ઘડા આરામ ન આવે, વિધવિધ દુ:ખની વાતે; ધિ:ક ધિ:ક
 જનાવરો ને જન જંગલના, સ્વતંત્રતા લઈ રાખી,
 ચકડે તેના પ્રાણ હરે ને, યજ્ઞમાં નાખે પીંખી; ધિ:ક ધિ:ક
 પરાધીન રહેવું થઈ પુરૂષ, વેઠ વિશેષે વહેવી,
 અધમ દશા ભોગવવી એવી, જનાવરોના જેવી; ધિ:ક ધિ:ક
 સત્તા ધારી જહાં સતાવે, જરૂર જીલમપણાથી,
 મદ એવાનો હરવા માટે, પડવું પુરૂષ પણાંથી; ધિ:ક ધિ:ક
 રાંકપણામાં જે નહિં રાજ, ધન્ય ધન્ય એ ધણીને,
 વાર વાર ફિટકાર વઢે જન, કાયરની કરણીને; ધિ:ક ધિ:ક

વખત પ્રભાણે દેશી રાજાઓ પણ હિમત વગરના ધનુષા
જોવામાં આવેછે. જ્યારે એરંગઝેમે હિંદુ લોકને માથે જજીઆ
વેરા નાખ્યો, ત્યારે એમ કરતાં તેને અટકાવવા માટે સૌ હિંદુના
પ્રતિનિધિ રૂપે મેવાડના પ્રખ્યાત રાણા રાજસિંહે બાદશાહની કંઠી
ખીક ન રાખીને કેવો પત્ર લખ્યો હતે ? ! તેવા રાજાઓ હાલ
ક્યાં છે ? આપણે પરમ પ્રખ્યાત પ્રતાપી પ્રતાપ એક વખત
બોલેલ કે—“હું મારા દેશની ખાતર, મારા કુળની ખાતર, પા-
દશાહના પગમાં મારું શિર નમાવી મારા નામને કલંક તો નહીં
લગાડું” એવા રાજાઓ હાલ ક્યાં છે ?

“અસે ખાડા પણ ન ખસે હાડા” એવા ટેકીલા શૂરા
રાજા આજે ક્યાં છે ? ટોડ કહે છે કે:—

“There is not a petty state in Rājasthan that has
“not had its Thermopylae, and scarcely a city that
“has not produced its Leonidas.”

“રજપૂતસ્થાનમાંનું એક પણ નાનું રાજ્ય દેશની સ્વતંત્ર-
તાને માટે થરમોપીલીના* જેવી લડાઈ ન લડતું હોય તેવું નથી.
એક પણ શહેર એવું નથી કે જેણે લીઓનીડાસનું જેવા પ્રતાપી
યોદ્ધાને જન્મ નથી આપ્યો.”

* “ગ્રીસ દેશમાં આ જગ્યા પ્રતાપી યોદ્ધા લીઓનીડાસે સ્વદેશ પ્રત્યેના પાર
પૂર્ણ પ્રેમને માટે કરેલા મજબૂત બચાવને માટે પ્રખ્યાત છે.”

† “લીઓનીડાસ-સ્પાર્ટનો રાજા-ઈ. સ. પૂર્વે ૪૯૧ થી ૪૮૦. તેણે થરમો-
પીલીની લડાઈમાં માત્ર ૩૦૦ સ્પાર્ટનો સાથે ઈરાનના ઝક્રીસની સામે-સ્વદે-
શના રક્ષણાર્થે એક કાર્યનું યુધ્ધ મચાવી શત્રુના મસ ને બલીપટ દેખ્યને

વળી ટોડ કહે છે કે—“ જો લડાઈમાં ઇંગ્લેન્ડ સરકારનું ફાવતું ન હોતું, અને જો લડાઈના છેવટ મોટે ઇંગ્લાંડમાં પણ મોટો ગભરાટ મચી રહ્યો હોતો, તે લડાઈ જયપુરના રાજા માનસીંગે જીતી—આસામ, આરાકાન અને ઓઢીસા પ્રાંત ઇંગ્લેન્ડ સરકારને અપાવ્યા.” આથી શું આપણને ઓછો આનંદ થાય છે ?

પણ અફસોસ હાલના આપણા રાજાઓનો સામટો વિચાર કરતાં જણાય છે કે સ્વદેશ ભક્તિ નિર્વંશ ગઈ છે, અને તેઓના પાણી ઉતરી ગયાં છે, તથા અગ્રીણ ને મદિરાએ સત્યાનાથ વાળી નાંખ્યું છે: કોઈ વૈશ્યાના કપ્પજમાં રહે, કોઈ કારભારી પાસે જાણે બાજીગરના માંકડા—જેમ નચાવે તેમ નાચે, કોઈ બાયના, કોઈ બીકણ, કોઈ કુપણ, કોઈ કસાઈ, અને અનેક અમાન ને આળસુ. “રાજા” એ શબ્દનો અર્થજ મૂરખ ને વેપા થઈ ગયો છે. અવિચારી માણસને બહુધા “રાજા” બોલ લગાડવામાં આવે છે, અને ત્રણ રૂપરડીના પગારના હલકા રસોઈ આને “મહારાજા”ના નામથી બોલાવવામાં આવે છે. રાજાની હાલ કેવી સ્થિતિ થઈ છે તે એમના નામના શબ્દોજ ખતાવી આવે છે. તેઓ કાનના કાચા અને વિદ્યાના વેરી હોય છે, એટલે પછી દેશ સુધારે શું !! તે બાપડ ક્યાંથી સમજે ? દૂધ ચોખા ને સાકર મળ્યાં ને ઉપર રેડીયા કસુંબા કે સુધરેલ કેક ! મદિગ મળે, એટલે તેમાં ગુલતાન ખતી પડયા રહે. રાજાઓ ધારે ને કરે તો થોડા વખતમાં ધણું કરી શકે—તેઓની પાસે

મોટી કતલ સાથે હરાવી કાઢ્યું. અને સ્વદેશને પરદેશીના હાથમાં જતાં અટકાવે, અને અંતે તે દેશને માટે લડાઈના મેદાનમાં પડયો, અને પોતાનું નામ અમર કીધું. અને જી ! એવા દેશાભિમાની જનોને.”

જગ્યા છે, તેઓની પાસે માણસ છે, તેઓની પાસે પૈસા છે, પણ દેશહિતનાં કામ માટે કારખાનાં વગેરે કાઢવાનો તેમને નાનો સરખો ખ્યાલ નથી.

“દશા વિચાર દેશની, મળે પ્રજા મહીપાળ”

ઉદ્યમ ધટતા આદરે, સુખ તેથી તત્કાળ.”

ઘણા દેશી રાજાઓ રૈયત પાસેથી ગમે તે પ્રકારે પૈસા મેળવવા તાલમેત્ર કરે છે, પણ રૈયતને પૈસાવાળી કેમ કરવી તેની તેઓ બરાબર કાળજી ધરાવતા નથી એ ખેદકારક છે.

દેશીરાજાઓ સેંકડો છે પણ તેમાં દેશી કારીગરી માટે ઉત્તર ધરાવનાર કોઇજ નજરે આવશે: તેઓ જૂની રૂઢીઓને વળગી રહે છે, પણ જમાનાની ફેરવાતી વજણ પ્રમાણે પોતાના દેશ અને પોતાની રૈયત માટે નવા ઉપાયો લેતા નથી.

કાશ્મીરના અને બીજા એક બે દેશી મહારાજાઓ દેશી કારીગરીના થોડાં કારખાના કાઢ્યાં છે, તે વખાણવા લાયક છે; પણ એટલાથી દેશની ભૂખ ભાગે તેમ નથી.

દેશીય લોક આગળ સત્તરમી સદીમાં અર્ધા જંગલી હાલ-તમાં હતા. પીટર ધી ગ્રેટ નામે શાહનશાહ જે ૪૦ સં ૧૬૮૯—૧૭૨૫ માં થઇ ગયોછે, તેણે યુરોપના બીજા સુધરેલા મુલકમાં મુસાફરી કરી આવીને ભારે સુધારા દાખલ કર્યા હતા, અને ભારે મહેનત કરી પોતાના દેશની હાલત સુધારી હતી. તે છુપે નામે યુરોપમાં મુસાફરી કરતો, અને ઈંગ્લાંડમાં હતો તે વેળા સંખ્યા કામ શીખવા માટે તેણે એક સાધારણ મજૂર તરીકે હાથમાં હથોડો લેઇ સુતાર લુહાર વગેરેના કામ બજાવ્યાં હતાં. તે હો-

લાંડમાં ગયો ત્યારે ત્યાં લશ્કરી વહાણ બનાવવાનો હુન્નર શીખવા અને અનુભવ મેળવવા ખલાસીને પોશાકે કોઈ નહીં ઝોળખી શકે તેમ મુસાફરી કરવા લાગ્યો હતો. આમસ્ટરડામમાં સુતાર તરીકે દાખલ થયો હતો. અને એક નાની કોટડી લઈ તેમાં પોતાને હાથે આણું પકવીને ખાતો હતો. પછી ઇંગ્લાંડ જઈ જૂદા જૂદા હુન્નરમાં પ્રવીણ, એવા ૫૦૦ માણસોને પગારદાર કરીને પોતાને દેશ લેઈ ગયો. આપણા રાજ્યો હથોડો લઈ દેશના લાભને માટે વિદેશમાં હુન્નર શીખવા જાય એવી આશા હાલ રાખવાનો વખત નથી, પણ તેઓ પરદેશથી કારીગરોને ખોલાવી આંછી વસાવતા નથી, તેમજ આંછીના કારીગરોને ઉત્તેજન આપી પરદેશ શીખવા માટે મોકલતા નથી એ બહુજ સંતાપકારક છે. હમણાં પુના સાર્વજનિક સભાએ આવો પ્રયત્ન કરી ઠરાવ કર્યો હતો કે—“ધર્મના કાંઈ પણ ભિન્ન ભાવ વગર—દસ દેશી યુવાન પુરૂષોને—ઇંગ્લાંડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, રશિયા અને અમેરિકા મોકલવા.....તેમજ એ દેશમાં તેઓએ ત્રણ વર્ષ રહી ત્યાંની ભાષાઓ, વિદ્યા જ્ઞાન અને હુન્નર કળાનો અભ્યાસ કરવો.”

એ પ્રમાણે ઠરાવ કરી આ દેશના મોટા રાજ્યોને અરજ કરી કે આમાં જોઈતી મદદ આપો. પણ તેમ કરવાને જવલ્લેજ તૈયાર થયા. અને કામ ભાગી પડવા જેવું થયું. હિંદુસ્તાનનું સુખ દેશી રાજ્યો પર બહુ આધાર રાખે છે.

સર જૉન માલકમ કહે છે કે—“જો દેશી રાજ્ય ઉચ્ચ રાજકીય રિથિતિના નિયમ જાણે, અને પોતાના સુખ કરતાં પ્ર-

જાના સુખ તરફ વધારે લક્ષ્ય આપે તો બ્રિટિશ રાજ્યના ગમે તેવા જનલભ અધિકારીઓ કશી પણ ઇજ્જત કરી શકે નહીં. હિંદુસ્તાન ઉપર ઇંગ્લેન્ડ સરકાર ગમે તે રીતે રાજ કરે, તોપણ તેથી હિંદુસ્તાનની પ્રજા કદી પણ સંતાપી થનાર નથી. પણ દેશી રાજાઓ તો વીજળી બલકે તેથી ઉતરતી રીતે રાજ્ય કરશે તો પ્રજા તેને પુજ્ય ગણશે. હિંદુસ્તાનનું સુખ દેશી રાજાઓપર આધાર રાખે છે, તેઓએ પોતાના જડ વૈભવ છોડી ભવ્ય શક્તિની રાજ નીતિનો અમલ કરી લોકોના મન હરણ કરવાં. જ્યાં સુધી તેઓ નબળા રહેશે, અને મૂઠ કારભારીઓને આશરે પડશે, ત્યાં સુધી તેઓ અને તેઓની ઓલાદ સારી સ્થિતિમાં આવનાર નથી. રાજાના દીવાન અને કાઉન્સિલના સલાહકારી વગેરે સ્વતંત્ર, પ્રમાણિક, દશાભિમાની અને લોક હક સમજતા થશે, તોજ દેશી રાજાની સ્થિતિ રૂઢી થઈ હિંદુસ્તાનનો દહાડો ધ્રુવે ” એ કહેવું યથાર્થ છે

દેશના ઉદય માટે શ્રીમંતો અને વિદ્વાનોની સરખી જરૂર છે. વિદ્વાનો નવા ને ઉપયોગી માર્ગ બતાવે, અને શ્રીમંતો તેને અનુસરીને ચાલે તો પરમ લાભ થાય. આપણા દેશમાં વિદ્વાનો હવે ઘણી તરેહના લાભકારક થઈ પડે એવા ઉપાય બતાવે છે, પણ શ્રીમંતો તેપર થોડુંજ લક્ષ્ય આપે છે. નહીંતર આપણા દેશમાં કારીગરોની આટલી કમબખ્તી થાત નહીં.

॥ સેવ કાકવાતા પણ સાંસા, દેખે શાળવી રોજ દુકાળ, ॥

॥ મેહેનત કરતાં રાખ મજેતો, શાળવીને મન થકી સુકાળ, ॥

કારીગરો ધંધા ધાપા વગર ગમગીન એટલે રખડે છે, મ-

જૂરી વિના મજૂરી મુંઝાય છે, તોપણ તેમને માટે કારખાનાં કાઢવાને આપણા અખૂજ દેશી શ્રીમંતોને સૂઝતું નથી. કારખાનાં વ્યાજ કરતાં તો વધારે નફો આપે તેમ છે, અને કદાપિ થોડો નફો આપે તોપણ શું ? સ્વદેશને ખાતર, સ્વદેશી અધમ કારીગરોને ખાતર અને પોતાની ફરજને ખાતર એ ખમવું જોઈએ. પણ આપણા દેશના શ્રીમંતો સ્વદેશની થોડીજ દરકાર રાખે છે. તેઓ ગાડી લાડી ને વાડીના શોખમાં પડ્યા છે. મિષ્ટ બિજન જમીને અંગારના પ્રસ્તકો વાંચતાં સંસાર મુખમાં નિમજ થઈ ગાડી તકીઆ પર પડ્યા પડ્યા હાંફે છે ! ! સુધરેલા દેશના શ્રીમંતો સ્વદેશના ઉદય મોટે લાખો અને કરોડો રૂપિઆ વગર માગે અર્પણ કરે છે, મરતી વખતે પણ દેશને માટે ગંજવર રકમ કાઢતા જાય છે ત્યારે આપણા દેશમાં બહુધા તેને ભૂલી જવામાં આવે છે. આપણા દેશમાં કાગળ-કાચનાં વાસણ, લોખંડી સામાન આદિ અનેક જાતના કારખાનાની ખોટ છે, તે પૂરી પડે તો બહુ લાભ થાય. પણ આજકાલના શ્રીમંતો સ્થિતિ બદલ, સ્વાર્થી ને વિલાપી થઈ ગયા છે, ત્યાં તેમનાથી શું સાર થાય ? તેઓ કારખાનાં કાઢતાં નથી, તેમ દુષ્પ્રદાયક રૂઢીઓ પણ કાપતા નથી, તો નાત જાતની સખત ખેડી તોડી પરદેશ જવાનું તેઓથી કેમ અને ? ખચીત દેશાટનનો ચાલ આપણામાં ચાલુ થવો જોઈએ, તે વગર આપણે કદી ઉંચો પાયરી પામી શકશું નહીં.

દેશની નખખાઈનું એક મોઢું ને ખાસ કારણ તો, સ્ત્રીઓની અમાનતા છે. કેળવણી વગરની સ્ત્રીઓ પશુ સમાન છે.

તેઓ બહેમમાં ઉછરે છે, અને બહેમમાં મરે છે, તેઓને લાંબુ માન નથી, અને લાંબો નજર નથી. તેમના હાથથી દેશી પ્રજા ઉછરે છે. તે શૂરી ને સ્વદેશભિમાની ક્યાંથી થાય ? માટે આ ખોટું નથી કે,

॥ કહે નેપોલ્યન દેશને, કરવા આખાદાન; ॥

॥ સરસ રીત છે એજ કે, દો માતાને માન. ॥

હિંદુસ્તાનની પચીસ કોડની વસ્તીમાં લગભગ દશ કોડ અમાન અબળાઓ હશે ત્યાં સુધારો શું થાય ? અરધું અંગ જ્યાં સાચું નહીં ત્યાં જય કેમ થાય, અને જન્મથી હિમતવાન કેમ થવાય ? નાનપણના બળેલા વિચાર કેમ ડોકાણે આવે ? અને પોકેલ બહેમી વિચારો એકદમ કેમ નાશ પામે ? માટે જો દેશ સુધારવો હોય તો પહેલું પગલું એ ભરવું કે બાપડી થઈ ગયેલી સ્ત્રીઓને માની અને હિમતવાન કરવી, અને તેમાંજ આપણી ભવિષ્યની રૂતેહ છે.

અગાઉ આપણા દેશમાં સ્ત્રી કેળવણીનો પ્રસાર ઠીક હતો. ત્યારે દેશની સ્થિતિ પણ સુખદાયક હતી. સ્ત્રીઓ દેશ લાભ માટે યત્ન કરતી અને પોતાના પતિ અને પુત્રને તેમ કરવાને ઉત્કેરણી આપતી હતી.

શું ! તે સમયની રજપૂતાણીઓની હિમત, બહાદુરી ને સ્વદેશ પ્રીતિ ! રણમાં પાછાં પગલાં ભરી પોતાના નામને લાંછત ન લગાડતાં, ક્ષત્રીકુળને લગિજત નકરતાં, જનેતાની કૂખને શરમ ન પહોંચાડતાં અંતસુધો લડવાને પોતાના પતિને આગ્રહ કરતી હતી. એક રજપૂતાણી બોલી હતી કે.—

॥ ભાગે મત વું કંથડા, તો ભગોમા ખોડ, ॥
 ॥ મોરી સંગકી સાહેલીઓ, તાલીદે મુખ ખોડ. ॥

૫૬.

રંગ એવી રજપુતાણીઓને,	
સખળ ધીરવાળી શાણીઓને,	રંગ— (૮૬)
લાખ વરસ વિતી જાય તોય યાદ લાવે,	
હતરની જુનિ ઇંધાણીઓને;	રંગ ૧
વીરપણું પામવા વિશેષ ભણી વાંચે,	
કવિની કથેલ કહાણીઓને;	રંગ. ૨
ગાણના અવાજ ગગન મુઝીમાં ગજવે,	
વિમળ ગ્રહણ કરિ વાણીઓને;	રંગ. ૩
હિંમત આણીને હરીફ, મૂખભણો હાલે,	
મસળવા મદાંધ માનીઓને;	રંગ. ૪
બંધીવાનની સમાન બાહુ બળે બાંધે,	
પ્રેમ પાશ વડે પ્રાણીઓને;	રંગ. ૫
વસ્ત્ર ભૂષણો વિશેષ બહાલી ચીજ વેચી,	
તગડવાને ધાય તાનીઓને;	રંગ. ૬
રાજ પાટની લગામ નિજ હાથ રાખે,	
માનથિ હરાવી માનિઓને;	રંગ. ૭
પુત્ર વા પતિને રાજે મૂઝવા પ્રમોદે,	
હુંથથી હણે હરામીઓને;	રંગ. ૮

મુલતાન મહમૂદે આ દેશપર ચડાઇ કરી ત્યારે તેનાથી દે-
 શનો ખત્તાવ કરવાને, મલેચોને મારી હઠાડવાને આર્થ સ્ત્રીઓ એક
 પગી થઇ રહી હતી. સ્વદેશ પ્રીતિનો જુસ્સો તે સમયે અસાધારણ

હતો. સ્ત્રીઓએ સંસાર સુખની દરકાર ન કરતાં પોતાની રાજી ખુશીથી જાહેર કર્યું હતું કે-અમારા ઘરેણાં ગાંઠા, હીરા, જોતી, માણેક અને છેવટ કિમતી વસ્ત્ર પણ મધ જાઓ, પરંતુ એ દુ-શ્મનોને તો મારો, હઠાડો અને તેમના ગાળા નરમ કરી ના-ઓ કે જેથી તેઓ ફરીથી આપણા દેશતરફ કુદૃષ્ટી પણ ન કરે.

ધુરોપ ખંડની ચડતીમાં સ્ત્રી કેળવણી એ એક મુખ્ય કારણ મનાયું છે. તેથી ત્યાં તેમને ઉત્તમ કેળવણી અને ઘટતી છૂટ મળે છે અને તેમને સમાન ગણવામાં આવે છે.

હાલ ઇંગ્લાંડની સ્ત્રીઓ પાર્લિમેન્ટમાં દાખલ થવાને ધણે ધણો યત્ન કરે છે, અને એવી બાબતમાં અમેરિકાની સ્ત્રીઓ-એ તો કેટલીક તરેહનો જય પણ મેળવ્યો છે, આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ આમ પોતાના હક માગવા ક્યારે બહાર પડશે ? ઉંચા પ્રકારની કેળવણી અને ઘટતી છૂટ મળ્યા વગર તેઓ કદી પોતાનું નામ રાખી શકનાર નથી. અને ત્યાર પહેલાં આ-ણા દેશમાં સંગીત સુધારો થવાની આશા રાખવી એ ફોફટ છે.

આપણા લોકને હવે પોતાની સ્થિતિથી વાકેફ કરવા એ અતિ જરૂરનું છે. અને તે માટે જાત જાતના ઉપયોગી પુસ્તકો ચોપાન્યાં અને વર્તમાનપત્રો સ્વતંત્ર રીતે લખાવાં જોઈએ અને તે ઘેર ઘેર વંચાવા જોઈએ. યુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી અને ખીજા રાજ્યો અને સદ્ગૃહસ્થો ઇનામ આપીને નવા નવાગ્રંથો ર-ચાવે છે તેઓએ હવે વકતાઓને ઉત્તેજન આપી સમયાનુસારી બાબતો ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે સાષણો અપાવી લોકોને સારી પેઠે જાગૃત કરવાને માટે ચિત્ત આપવું યોગ્ય છે. વખત સાચુ જ

છે, માટે કેટલીક બાબતમાં ગ્રંથો કરતાં મુખ્ય બાબતો વિશેષ રૂળ આપશે.

માટાં મોટાં શહેરોમાં સંસારી અને રાજ્યદ્વારી સુધારા માટે સ્વતંત્ર અને કહેણી તેવી રહેણી રાખનાર માણસોની જૂદી જૂદી સભાઓ થાય, નાનાં ગામોમાં તેની શાખાઓ બંધાય અને એ બધી સભાઓ એક ખીજા સાથે જોડાઈ કામ લેતો ઘણો ફાયદો થાય. રાજ્ય પ્રકરણી સભાઓ ઘટતે ડેકાજો વારંવાર દાદ પહોંચાડવી; અને તેનો અવાજ મોટો કરવા અરજી પર લાખો માણસોની સહીઓ લેવો. માંછો માંછે ઉધરાણું કરીને વિલાયતમાં વારંવાર ડેપુટેશનો મોકલવાં. અને સંસારી મંડળીઓ દુઃખદાયક રીતોમાં કાળી નવા ને સુખદાયક રીત રીવાજ પોતાના ધરથીજ દાખલ કરી લોકોને દાખલો આપવો, અને લાભ સમજાવવો.

દેશી રાજ અને શ્રીમંત શેઠીઓને જોઈએ અુશામતમાં રૂપેલા છે, અને ગમે તેવા અમલદારના પુતળાં બતાવવાના કામમાં હજારો રૂપિયા ભરેછે, પણ તેમાં વિવેક વિનાનો મનુષ્ય આંધળો ગણાય છે. જે અમલદાર દેશીઓ પર જુલમ કરે, દેશીઓને ધિક્કારે, કાળી ગોરી આમડીનો તફાવત રાખી પક્ષપાત કરે એવા અમલદારનાં નામ રાખવા નાણાં આપવાં એ ગાય દોષને કૂતરીને પાવાં સરખું, અથવા ખારેપાટ નાખવા જેવું છે.

નાણાનો આવો ગેરઉપયોગ કરે, તેઓના પર ફિટકાર વરસાવવો યોગ્ય છે. દેશના નાણાં દેશના લાભ માટેજ અરચાવાં જોઈએ. પોતાનું અને પોતાના દેશનું અભિમાન અંતરમાં સદા

રાખવું એ જરૂરનું છે, એ આંહી ફરીથી કહું છે. પોતાના જાતીભાઈ વિરૂદ્ધ ઠરાવ થાય છે, ત્યારે કેટલાક ઇચ્છેને તો એવા કાયદા કરનારનાં પુતળાં બનાવી તેમને અનેક રીતે અપમાન આપી બાળી નાખે છે, આ રીત પસંદ કરવા જેવી નથી. પણ એમાંથી કેટલાક સાર લેવાનો છે, કે એમની લાગણી કેવી છે? પોતાના હકને માટે માથું આપવા તૈયાર થાય એવા એ લોક છે, અને આટલા ચડ્યા છે પણ ત્યારેજ. આપણે “માચીમાંના માંકડ” અને દુશ્મનને પણ દંડ નહીં આપનાર, જીલમ ખમવામાં હેવાયા થઈ ગયેલા, અયોગ્ય અમલદારની ખીકમાં ઢળી પડેલા શું કરવાના હતા? જુરસા વિનાનો તે શું માણસ કહેવાય? ના, ના.

આપણે ઉજવળ ને મિષ્ટ ભોજન પામીએ ત્યારે આપણાજ, દેશોભાઈ અન્ન વસ્ત્રની આપત્તિમાં હોય, તેના તરફ પ્રેમ દૃષ્ટી કે ભ્રાતૃભાવ રહિત બનીએ એના જેવું ધાતકી, અને હીણું કર્મ ખીજું કયું હશે? એક બાપના ફક્ત ચાર પાંચ દીકરામાંથી સર્વ સરખું કમાય, અને સર્વ પાસે સરખો પૈસા થાય, કે સર્વ સરખા કેળવાયલા થાય એમ બનતું નથી, તો આપણે લગભગ પચીશ કોડ ભરતખંડના તનુજ છીએ, તેમાંથી સમળ સ્થિતિવાળાએ નિર્બળ સ્થિતિવાળા દેશી ભાઈને ઘટતી મદદ શું નહીં આપવી? તમેજ વિચારો. પણ દુભાગ્યને લીધે જેઓને એવી બાબતમાં પ્રીતિ છે તેઓની પાસે પૈસા નથી, અને પૈસા છે તેઓને એવી લાગણી નથી. ને આપણા ઘણા લોક આવો સ્વાસ્થીઓ વિચાર રાખી રહ્યા છે કે—“એક જણને તજવાયા કુળનો બચાવ થતો હોય તો તેમ કરવું, ગામને માટે કુળને

તજવું. ને આત્માને માટે તો બધુંએન તણ હેવું” આવા વિચાર હોય ત્યાં પરાર્થ બુદ્ધી કેમ જય પામે? દયાની લાગણી કેમ પ્રદિપ્ત થાય? અને છોકરાના લગ્નપર જેવી પ્રીતિ લોક રાખે છે તેવી પ્રીતિ દેશહિત માટે તેઓ કેમ રાખે?

લોક આવા જૂના વિચાર રાખી રહ્યા છે, અને અમાનતા માં પડેલા છે, ત્યારે અફસોસ હિન્દ ! મને ફિકર થાય છે કે તારું શું થશે ? તને ક્ષયરોગ થયો છે, તને શિત આવ્યાં છે, તારું નૂર ઉડી ગયું છે, માં શીકું પડ્યું છે, અને તારું હાડપીંજર તત્ત્વ વગરનું થઈ પડ્યું છે, તારા તનુજો બાકરાં બની ગયાં છે, તેઓને કશો રસ્તો જૂઝતો નથી, અને આકાશ ભણી જોયાં ફરે છે. તારા મ્હોડાં સામું જોવાતું નથી. અને જ્યારે જોડે છું ત્યારે ખરેખર તારી આગલી હાલત યાદ આવ્યાથી મારું હૃદય ભરાઈ આવે છે. તારા હિતને માટે કેડ બાંધોને ધુમનાર પ્રમાણમાં છેકજ થોડા છે, અને તેમાં પણ મોટો ભાગતો માનનો ભૂખ્યો છે. તારા કેટલાક વગવાળા પુત્રો તો બાયલા છે. રાજ્ય પ્રકરણો બાબતમાં ભાગ લેવો, અને રાજ્ય સામે માથું ઉચકવું એ તેમને મન બરાબર છે. તેઓ વિદેશીની નીચ ખુશામતમાં અને દુઃખદાયક રૂઢીઓમાં મૂકેલા છે, ત્યાં બાપુ, હિન્દ, તારું શું થશે ? ! પણ એક ઉપાય છે, જહાલાહિન્દ, તારે સુભાગ્યે હોડ રીપન સરખા પરમારથી નાડી વૈદ આવેલા છે, તે તારી નાડી જોઈ ઘટતી દવા આપી તને ટટ્ટાર કરશે, એમ આશા રહે છે; એથી તારા તનુજોને કાંઈક દિલાસો મળેલ છે. પ્રભુ, હવે અમારા હિન્દને આરામ કરો. અમારી કુમતિ કાપો અને

સુમતિ આપો. અને આમારી દેશાભિમાનની લાગણી પ્રદિપ્ત કરો. સ્થાનિક સ્વરાજ્યના નવા હકમાં આમે પ્રતેહ પામીએ તમ કરો. અને હોડી રીપને મહેરબાની કરી સરકારી ખાતામાં ફેટલાક દેશી માલ વાપરવાનો ઠરાવ કર્યો છે તેવા દેશી માલના કારખાનાં ઉદ્ધાડવાને આમારા રાજ્ય અને શ્રીમંતોને સદ્મતિ આપો ! એ આરી વિનતિ છે.

હાહા મિત્રો હવે આપણે આપણી સ્થિતિ તરફ છેવટ જરા વિચાર કરીએ.

કુસંપનો કીડો આપણને ફોલી ખાય છે, હૈમ યવનના આપણે દાસ થઇ પડ્યા છીએ, મિથ્યા અભિમાન અને ખીકણ પણું આપણે વહોરું છે, અને કુંભકરણ ઉંઘમાં આપણે ધોરીએ છીએ. અનેક પ્રકારે જગાડવા છતાં આપણે સુષુપ્તિમાંથી જાગતા નથી; ફેટલાક કહે છે કે દેશ સાથે આપણને શું લાગે વળગે છે? દેશનું તે આપણું નહીં, એ તો પારકું છે; શા વાસ્તે પારકી પંચાતમાં પડવું ? આપણે આપણું સંભાળવું, સાચવવું એટલે બસ-શા વાસ્તે હોળીનું નાજિએર ઉપાડવું ? ચાલતું હોય તમ ચાલવા દો. સૌનું થયે તે વહુનું થયે, પરમેશ્વર મહેરબાન છે તે સૌ સારાંવાનાં કરશે, આમ સ્વાર્થી સમજથી ખાપડા ખેંચી રહે છે. પરમેશ્વર જ્ઞાન આપ્યું છે તેનો સદુપયોગ કરતા નથી. અહો ! દેશીઓ, બહુ ઉંઘ્યા. હવે અધોર નિદ્રામાંથી જાગો-જરા આંખ ઉઘાડી જુઓ કે તમારો દેશ વિદ્યા હુન્નરકળાં, નીતિ અને શૈર્યમાં ફેટલો પછાત પડ્યો છે, તે વિચારો અને અજ્ઞાનતાનો વજ્ પડદો તોડો અને તમે કુલિન પૂર્વજોના ખરા પુત્ર છો તે સુકૃત્યોથી ખતાવી આપો.

સમય સાનુકુળ છે, માટે ઉઠો, અને દેશોત્કર્ષમાં તમારું ચિત્ત પરોવો. ઉદ્યમ કર્યાવિના ઇશ્વર મહાય થતો નથી. સૂતેલ સિંહના મુખમાં મૃગ આપોઆપ આવીને પેશી જતું નથી.

ઇતર પ્રભા આપણી આજસની હાંસી કરે છે. ને આપણને વખોડે છે, તેનાપર લક્ષ આપો. સ્વદેશ ખંધુતાનો સદ્-ગુણ ગ્રહણ કરો. “આપ સમાન બળ નહીં અને મેઘ સમાન જળ નહીં.” અને તે પ્રમાણે ખેદરકારી છોડી સર્વ સજ્જનો એકઠા થઈ સ્વદેશને તારવા મથન કરો. મહાન કાર્યો એકદમ વિનાકળે પાર પડી જતાં નથી, પણ મહાવરાથી મહા મે-હિનતે અશક્ય વાત શક્ય થઈ શકે છે; માટે ઉલટભેર પ્રયાસ કરો. આપણા દેશને માટે આપણે યતન નહીં કરીએ ત્યારે ખ્રીષ્ટુ કોણ કરશે? ભૂંડા ભલા તોપણ આપણા દેશી ભાઈએ છે, એમ ગણી તેઓના પર ઉમળકો લાવો. અને દેશના હિ-તેચ્છુઓને માન અને મદદ આપો.

પારસીઓ આપણા અસલી આર્યના વંશના છે, તેઓ ઘણા વર્ષથી આંહી વસતા આવેલા છે, આપણી સાથે સહકાષ્ઠી વર્તે છે, અને મુસલમાનો પણ આ દેશને પોતાનો દેશમાની રહ્યા છે, ઘણે દરજ્જે આપણી ભાષા, ચાલ તેમનામાં દાખલ થયા છે, માટે તેઓ પણ આપણા ભાઈ છે, તેથી ત્રણે કોમે એકઠાં થઈ દેશના લાભ માટે મથવું જોઈએ. દેશની ઉચ્ચ સ્થિતિ રાજ્યદ્વારી તેમજ સંસારી સુધારાપર આધાર રાખે છે.

આપણા ઉપર કોણ રાજ્ય કરે છે, કેવી રીતે રાજ્ય ક-

રહે, તે આપણે જાણવું જોઈએ. સ્વતંત્રતા શું છે? વિદ્યા શું છે? સુખારો શું છે? રાજનો હક શો છે? રહેમ શી છે? જીવન શું છે? પ્રાપ્તતા હક શું છે? તે બરાબર સમજવું જોઈએ.

દેશી કારીગરીના ફેલાવા માટે એવી કારીગરીના પ્રદર્શન વારંવાર આ દેશમાં થાય તે માટે રાજ્યમાં અને શ્રીમંતોએ ધ્યાનપર લેવું જોઈએ. અને ખતતા સુધી દેશી કારીગરીની ચીજો વાપરતાં સર્વેએ શીખવું જોઈએ. માજ શોખની વિદેશી વસ્તુમાં ઘણા નાણાં ખર્ચી નાખ્યાં એ સારું નથી.

જેઓ સ્વતંત્ર અને ન્યાય શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય એવા દેશ હિતકારીઓએ લવાદ કોર્ટો ઠામઠામ સ્થાપી લોકોને ખરાબ થતા અટકાવવા જોઈએ.

દેશોત્કર્ષ માટે શ્રમ લેનારા કેટલા જૂજ છે, એ જાણીને દીલગીરી થાય એ સ્વભાવિક છે. પણ તેથી નિરાશ થવું જોઈતું નથી. જો હિમતથી પ્રયાસ કરીએ તો શું થઈ શકવાતું નથી? નેપોલ્યન કહેતો કે “દુનિયામાં ડોઢ ચીજ અશક્ય નથી.” તમારા દિલને કદાપિ એમ થવું હોય કે હું એકલો કેટલું કરી શકું? પણ આપણે જાણવું જોઈએ કે એક જણ શું નથી કરી શકતો? એક રાત્રે લંકા લીધી, એક ફરશુરાત્રે નક્ષત્રી પૃથ્વી કીધી, અને એક નેપોલ્યને આખા યુરોપ ખંડને ધૂળતી મૂક્યો. અગ્નિરથ, તાર આદિ યંત્રોના ખનાવનાર એક હતા કે અનેક? ઘણા પરાક્રમો એકલાથી જ બને છે. તોપણ દેશ સુધારાનું મહાભારત કામ એકલે હાથે ન બને એમાં સ

આપ છે. પણ જેવું તમે ધારે છે, તેવું તમારે પાડોશી
પણ ધારતો હશે કે “હું એકલો કેટલું કરું?” આ પ્રમાણે
બહુના મનમાં હોય છે. માટે હિંમત રાખી બહાર પડવું.

દેશને માટે આયુધો સજી લડવા જવું, એજ માત્ર દે-
શાભિમાનીનું કામ નથી, ગમે તે પ્રકારે દેશની ચડતી ધાય,
અને ગમે તે પ્રકારે દેશીભાવના વિવિધ તરેહના દુઃખ કમી
થાય એમ કરવું, એ દેશાભિમાનીનું કામ છે.

“કાપે પરવત પ્રાદને, ઝીણું શસ્ત્ર જરૂર,”

“સમજિ તેમ સ્વદેશનું, દુઃખ સહુ કાઢો દૂર.”

હંગ્લાંડ તરફ તમારી નજર ફેંકો-દેશાભિમાન શીખવાની
પાઠશાળા તે હંગ્રેજી રાજ્ય છે. અને પાંડ રૂપ ધણા હંગ્રેજી
છે. હંગ્રેજી લોકોને પોતાના આસડાંનું પણ કેટલું અભિમાન
છે ! ? આંડી ખેડા સ્વદેશી મોચીને રળાવવા ખૂટ પણ વિલાય-
તી વાપરે છે. અને આપણા દેશમાં વપરાતો અનેક ચીજના
નમુના વિજાયત મોકલી તેવા બતાવી આ તરફ મોકલવા સ્વદેશી
કારીગરને સૂચના આપે છે; પણ આમાનું આપણે કાંઈ છે ?
વિજાયતી માણસ અને વિજાયતી માણસર આપણે મોઢી પડ-
યા છીએ.

રાણી સરકારે આપણા દેશમાં કેળવણી આપું સ્થાપ્યું
ત્યારે હિંદુસ્તાને આશા રાખી હતી કે મારા પુત્રો ભણશે, સમ-
જશે, અને પોતાની ફરજ બજાવીને મારા ખીજા અનાથ-
પુત્ર પુત્રીઓને લાભ આપશે ? અને મારો કાંઈક દહાડો વળશે.
પણ અફસોસ, એ ઉમેદ ધાર્યા પ્રમાણે બર ન આવી, દહાડો વ-

જાવાને ઠેકાણે રાત વળી ગયા જેવું થયું. કેટલાક અધકચરી કેળવણી લઈ વિશેષ છટ્ટી ગયા. અને ખગડેલ થઈ “સુધરેલ” તું નામ ધારણ કરી (સુધારો) એ શબ્દને લગ્ન-યો. વિલાપતી વિદ્યા શીખી વિલાપતી થઈ ગયા, અને પોતાના પોકળ વિલાપતી વિચારથી કરતવ્ય કર્મને વિસારી દીધાં. પાંચ પચીસની નોકરી મળી એટલે પોતાના દેહતું અને પોતાના પોપટિઆ ભણતરનું સાર્યક થયું, એમ તેઓ સમજવા લાગ્યા. અરે ! ઉંચા પ્રકારની કેળવણી પામેલા કહેવાતા આર્યો, તમારા આવા કુવિચારથી તમે ખેવડા દોષિત થયા છો. અમાન તો ભૂલે કે તેમને ભાન નથી. પણ તમે જાણીતા થઈને તમારી ફરજ કેમ સમજતા નથી ? તમે વિચાર શુન્ય છો ? વજૂવત્ કટ્ટણ દેહવના છો ! ? તમને તમારા દેશ પ્રત્યે કરો ભાવ નથી ? અને જો એમ હોય તો તમારામાં ને પશુમાં કશો તફાવત નથી.

અહાર, નિદ્રા, ભય, કામ એ તો મનુષ્ય અને પશુમાં સમાન છે. મનુષ્યમાં જો કાંઈ વિશેષ હોય તો પોતાના કરતવ્ય કર્મ સમજવાની શક્તિ છે.

તમે ખીંચે એ. થયા તોય શું ! ! અને એમં એ. થયા તોય શું ! ! અને તેથી નીચી કે ઉંચી પાયરી પામ્યા તોય શું ? ! તમે જરા વિચાર કરો કે તમે દેશના કરજદાર છો. તમે દેશના પૈસાથી શીખેલા છો, દેશના અનાજથી તમે ઉછર્યા છો, તો દેશના ભજાને માટે ખનતો યત્ન કરવાને તમે જન્મથીજ બંધાયેલા છો. દેશ તમારી પાસે વધારે નથી માગતો. તેનું જ તમારી પાસે સોજી છે, તેમાંથી ફક્ત રૂપિયે દોકડો ચૂકવો તોપણ ધણું છે-તમે વિચારો કે તમે આજ સુધીમાં દેશને માટે શું રૂકું કામ કીધું ?

દેશને માટે નવાં ને ઉપયોગી પુસ્તકો રચે, બાષણો કરે, અમાન દેશીઓને જ્ઞાનવંત કરે. નહારા રીત રીવાજ તોડે, અને કહેણી તેવી રહેણી રાખે, અને સદ્ગુણી થાઓ. સરકાર પાસે યોગ્ય હક માગો. અને મળે નહીં ત્યાં સુધી તેની પછવાડે મંડવા રહે. કાય-રતા કહાડી નાખો, અને ઉત્સાહને આગ્રહ રાખો. તથા દેશને હરેક રીતે ઉપયોગી થઇ પડે. જો તમે તમારી ફરજ બરાબર ન બજાવો તો તમારા કરતાં અમાન સારા, કે દેખવું નહીં અને દાઝવું એ નહીં. માટે—

॥ ઉઠો સહુ આજસ તજી, ધરી દેશ અભિમાન; ॥

॥ ગજવો કિર્તી ગગનમાં, ધરતા થઇ ગુણવાન. ॥ ૧

॥ મજી હોંશ ને હર્ષથી, સુતર્કની તલવાર; ॥

॥ વેહેમ શત્રુ સંહારવા, વીર ન કરશે વાર. ॥ ૨

બુખથી પીડાતા તેમજ વસ્ત્ર વગર ટળવળતા હજારો દેશીઓ નજરે પડે છે, વેપારીઓ મંદ વેપારથી મરવા પડ્યા છે, ખાસણો અક્ષર શુન્ય થઇ ગયા છે, ને પેટ ભરવાને અનેક જાતનો ઢોંગ લેઇ ખેડા છે. ક્ષત્રીઓ હથિયાર આલવા ભૂલી ગયા છે, શસ્ત્ર દેખી તેઓ સો ગાઉ નાશી છૂટે છે, અગાઉના ક્ષત્રી હાથમાં ખડગ ગ્રાહી વેરીઓને હંકાવતા પણ હાલના ક્ષત્રી ખડગ ધરવાને બદલે મહોડાંમાં ખડના તરણા લે છે. રાજકાજમાં મન મૂકી દૃઢ એવીપણામાં અધૂરાં પૂરાં કરે છે. ખેડૂતો અહોનીશ મા થાતોડ મહેનત કરે છે, તોપણ તેમની હાજતો બરાબર પૂરી પડતી નથી. કંગાળ કારીગર કામ વિના ખેડા ખેડા માખીઓ મા-રે છે. આર્યોનું સત્ય ક્યાંઇ સંતાર્ધ ગયું છે. જૂઠાં હજારો આદમી ઉછરે છે. અને અનેક જાતની અનીતિ દેશીઓપર સરદારી ચલાવે છે. બાળલગ્ન આદિ ખૂરા ચાલથી લોકમાંથી શૌ-

યે પરાક્રમ કમી થયેલ છે. અને ઘણા મુઆનો આજસે જીવે છે. એક દિવસનું કામ તેઓ એકવીશ દહાડે ખશુ પૂરું કરતા નથી. એથી ધીરેધીરે વખત એવો આવશે કે-લોકો શ્વાનવત્ હા-ડહાડ થશે, વસ્ત્ર માટે ટળવળશે, કકડો રોટલી માટે રવડશે; મા-રામારી ચાલશે, દમડે ઉંટ વેચાશે, અને કકત કાંસાની થાળી પણ રહેશે નહીં, ત્યારે પછી ઉજડ મુલકમાં નવે નામે આપણે વહીવટ ચલાવી શું.

ફ્રેસેટ કહે છે કે-“હિંદુસ્તાનના લોકોને પોતાના દેશની નાદારી કાઠી નાખવી હોય તો તેમણે બીજાપર કાંઈપણ આધાર રાખવો નહીં, પણ પોતાના સ્વતંત્ર બળપરજ રહીને સુધારા કર્યા કરવા. આ તો આશાજ રાખવી નહીં કે-હિંદુસ્તાનના લોકોની નાદારીના સંબંધની દાઝ ધંગલાંડનાં રાજ્ય કરીઓ ચાલશે”

માટે કમર કસી સજ થાઓ; મિત્રો, કમર કસી સજ થાઓ. તમારું પાણી રાખો. “બહુ તાંતણુ બળીયું” દરેક જાણુ થોડો થોડો થમ કરશો તોપણ પરિણામે ઘણો થઇ પડશે. માટે યત્ન કરો; મિત્રો યત્ન કરો. વખત સાતુકુળ છે, માટે ઉઠો, ધસારો કરો જોર ભેર, ઉલટ ને આગ્રહથી સંસારી રીવાજ સુધારો અને આપણા રાજકર્મી હકને માટે કલમરૂપી તજવારથી કુંદી પડો, અને જય મેળવો. બાયલા થઇ ખૂણા સેવવો હવે પડ્યો મૂકો. “માગ્યા વિના ન પિરમે માય.” માટે ઉભા થાઓ. સામ-ટા એક મતે અને એક જથ્થે. અટક નદીની અટક અળગી કરી ને દોડો કૃપાળુ કૈશરે હિન્દ કને, અને આપણા હક ચોગ્ય રીતે માગો. ભાગ્ય દેવી પુખ્તમાળ પહેરાવવાને તૈયાર છે, હવે તમે સા-વધ થઇ બહાર પડો એટલીજ વાર છે.

જય દેશોત્કર્ષ.

આમળથી થયેલા ગ્રાહકોનાં મુખારક નામ.

ગાંડ.

૨૫ નેકનામદાર પ્રૌઢ પ્રતાપ યથવતસિંહજી,

હિંદુ ભાઈસાહેબ કદયાણીસિંહજી, પાટ

વી કુમાર સાહેબ.

૧૦ રાં રાં હરજીવનદાસ ઉત્તમરામ મેહેતા.

૫ રાં રાં જયચંકર ખોમજીભાઈ.

૨ રાં રાં વિદ્યાધર લક્ષ્મિરામ પરદેશી.

લીંમડી.

૮ રાં કેશરીસિંહજી દાજીભાઈ.

૫ રાં જીવણીભાઈ દેવકરાણી કોઠારી.

૫ રાં રાં સાહેબસિંહજી દાજીભાઈ.

૧૦ રાં રાં ચુનીલાલ મગનલાલ. પેઝાકં,

ભાવનગર ગોંડલ રેલવે. ખોટાદથી વઢવાણ.

૫ રાં બાલાલાલ નાનચંદ પારેખ.

૩ રાં રાં ઠાકરશીભાઈ આણંદજી કોઠારી.

૨ રાં રાં પ્રેમચંદ ડોસાભાઈ પારેખ.

૨ ખવાસ નારાયણ કાળુભાઈ.

૨ રાં રાં ડહાભાઈ વેણીરામ-હેડમસ્ટર.

૨ રાં કેશવલાલ સુંદરજી-કંઠાર્ક, હથુર કોટ.

૨ રાં જ્યંદ જોડાભાઈ કોઠારી.

૧ શાહ મોતીચંદ ત્રીણીભાઈ.

૧ શાહ ઊજમશી ત્રીણીભાઈ.

૧ રાં રાં જગન્નાથ કરસનજી ગોર.

૨ રાં રાં ગીરજાશંકરદલસુખરામ મેહેતાજી.

૨ રાં કહાનજી સુંદરજી શેઠ.

૨ તલસાણિયા મગનલાલ છગનલાલ.

૨ શેઠ હજીવન કરપુર.

૨ શાહ શિવલાલ તલકશી.

૧ વોરા જીવણી કાળિદાસ.

૧ રાં છગનલાલ ગોડીદાસ કોઠારી.

૧ તલસાણીયા ઊજમશી ગોડીદાસ.

૧ ખત્રો નાનચંદ હંસરાજ.

૧ રાં કરસનજી મોતીરામ-કંઠાર્ક.

- ૧ શાહ વખતમ્મંદ જગજીવન.
 ૧ રાં પુરૂષોત્તમ વીરજી સખીદાસ.
 ૧ રાં અમૃતલાલ ભરાભાઈ દેશાઈ.
 ૧ રાં માણેકલાલ દયશંકર.
 ૧ પુરૂષોત્તમ લલ્લુભાઈ-પારેખ.
 ૧ નર્મદાશંકર ઝોધડ.
 ૧ શાહ મગનલાલ મોતીમ્મંદ.
 ૧ રાં કેશવલાલ નયુભાઈ-સ્ટેમ્પ વેન્ડર.
 ૧ રાં હાથીરામ હીરાલાલ-સિરસેદાર.
 ૧ રાં આત્મોરામ જ્ઞેશંગ દેશાઈ.
 ૧ રાં રાં ફલ્લભજી પ્રભાશંકર મેહેતા.
 ૧ રાં વીરજી નયુભાઈ-વહીવટી કર્નાક.
 ૧ રાં રામમ્મંદ સદાશિવ કર્નાક.
 ૧ રાં સુખલાલ ખોડીદાસ કોહારી કર્નાક.
 ૧ રાં છગનલાલ લાલજી પંડિત કર્નાક.
 ૧ ગોલિતર કેશરીસિંહજી રાહાભાઈ.
 ૧ વસાણી છગનલાલ ગુલાબમ્મંદ.
 ૧ રાં ફલ્લમ્મંદ નાનમ્મંદ-મેહેતાજી, ગુંબર.
 ૧ રાં તનકરી ધારશી ખંધાર-મેહેતાજી.

પછમ.

- ૧ સુખી કુપેર પ્રાગ.
 ૧ પટેલ શામજી હીગ.
 ૧ વ્યાસ શિવશંકર દેવકૃત્ન.
 ૧ કોહારી ખીતાબરદાસ જીવા.
 ૧ **વહવાણુ સિદ્ધિ**
 ૪ રાં રાં મળજી જગન્નાથ.
 ૩ રાં રાં દયાળજી મોરારજી હેડ માસ્તર.
 ૩ રાં વર્ધમાન જોશાભાઈ-મેહેતાજી.
 ૨ શેક કાળિદાસ હાકરશી.
 ૧ શાહ નાનમ્મંદ છગનલાલ-હીંબડીવાળા.
 ૧ શાહ ચતુરભૂજ ત્રિકમ.
 ૧ રાં મગનલાલ હરખમ્મંદ.
 ૧ શેક હીરામ્મંદ માણેકમ્મંદ.
 ૧ વડીલ છગનલાલ મુંદરજી.
 ૧ રાં રાં બજીભાઈ નયુભાઈ-નામખંડારભારી
 ૧ મેં કૃત્તલાલ ગોવિંદદાસ મેહેતા-સખ-
 ૧ રૂઝુડી એજયુ. ઇન્-સપેક્ટર-આલાવાડ.
 ૧ દવે છગનલાલ હરિકૃત્ન.
 ૧ વડોલ કબ્યાણુજી પુ. બીરામ.
 ૧ જોશી કેશવજી મયારામ-મેહેતાજી.

- ૧ રાં ભાઈશંકર મહાશંકર-જેલકલાઈ
- ૧ મેહિતા નારાયણ પ્રભાશંકર-કામદાર
- ૧ રાં જોડાલાલ વહાલજી-રફૂલ મારતર.
- ૧ રાં પુરૂષોત્તમ હરજીવન.
- ૧ શિવલાલ માણેકચંદ વોરા.
- ૧ રાં કેશવજી કાળુભાઈ.
- ૧ રાં રઘુરામ ખીમજી.
- ૧ રાં ગોવિંદજી લદિમરામ દવે.
- ૧ રાં વેલજી પુંજભાઈ.
- ૧ રાં આંબાશંકર પ્રાણજીવન.
- ૧ રાં હિજમશી કચ્છરા.
- ૧ રાં ભાઈશંકર દેવકુંડન દવે.
- ૧ રાં રાજનરામ તુલસી શુક્લ.
- ૧ રાવળ ગોવિંદજી દયાળજી,
- ૧ મેહિતા લદિમરામ ખાણકુંડન.
- ૧ દેશાઈ છગનલાલ પ્રભુદાસ.
- ૧ રાં ભાઈશંકર પુરૂષોત્તમ.
- ૧ રાં શંકર વિશ્વનાથ.
- ૧ જોડી પ્રભાશંકર વલમજી.
- ૧ દવે કુલજી હરિશંકર.

- ૧ આચાર્ય ગોવરધન જયશંકર.
- ૧ રાં ગંગાગમ ત્રિભૂવનદાસ-મેહિતાજી,
- ૧ રાં વાલજી સંઘજી.
- ૧ રાં તેજશી જોડાભાઈ.

વઢવાણુ સ્ત્રિલ રટેશન.

- ૫ રાં ભવનીશંકર ગોવિંદજી-વપ્રીલ
- ૩ નગરથેકુ દાકરશી ડાહ્યાભાઈ.
- ૩ પુ માણેકચંદ કાહાનજીભાઈ.
- ૨ વપ્રીલ મળચંદભાઈ ચતુર.
- ૨ શાહ કદ્યાણજી જીવરાજ.
- ૧ રાં લીલાધર માવજી પારેખ.
- ૧ પુ નરશી પાનજી.
- ૧ શાહ હીરાચંદ પુરૂષોત્તમ.
- ૧ શાહ છગનલાલ હતુ.
- ૧ શાહ મળચંદ બેચ્છદાસ.
- ૧ શાહ અમુલખ રાધવજી.
- ૧ રાં હંસરાજ મકનજી-સરવેચ્છર.
- ૧ પારેખ કુલચંદ ડાહ્યાભાઈ.
- ૧ રોડ ત્રીભૂવનદાસ મોરારજી શાહ.

મૂળી.

- ૧ રા૦ રા૦ ઓધવજી વેમાભાઈ ન્યાયાધીશ.
- ૧ રા૦ ડોશાભાઈ ગગજી-સ્કૂલ માસ્તર.
- ૧ કાશીરામ ઓધવજી,
- ૧ ઓડીદાસ દીપચંદ.
- ૧ કાળિદાસ મનજી.
- ૧ દયાળજી મહાશંકર.
- ૧ ત્રિભૂવન ગફલ.
- ૧ મદારસિંહ રામાભાઈ
- ૧ ભાગવત હરજીવન.
- ૧ ડાહ્યા ઠાકરશી.
- ૧ રતનશી ભીમજીભાઈ
- ૧ દીવેશ્વર હંધર.
- ૧ શાહ ત્રિકમલાલ સોમચંદ.
- ૧ શાહ ઠાકરશી માણિકચંદ.
- ૧ રા૦ શામજી ટોકરશી-ડોકટર.
- ૧ રા૦ નેચંદ વેલશી-વકીલ.
- ૧ રા૦ પુરૂષોત્તમ ચંકરજી. સ્કૂલ માસ્તર

- ૧ શુદ્ધ વર્ધમાન નેશંગ.
- ૧ મિહિતાજી કાશાનજી ત્રિભૂવન સદાદ
- ૧ રા૦ લક્ષ્મણરાવ મખારાવ
- ૧ રા૦ મહાદેવ નરભિરામ.
- ૧ રા૦ ભૂદર હરિભાઈ વ્યાસ.
- ૧ ભીલાધર હીરજી.
- લીલાપુર.**
- ૧ જયશંકર દયાળજી-પોલીસ પટેલ.
- ૧ વ્યાસ જયશંકર મૂળજી-માંડવી હજારદાર.
- સાયલા.**
- ૫ નેક નામદાર મહારાણા વખતસિંહજી.
- ૨ રા૦ રા૦ જીજીભાઈ પંચાણજી-ડોકટર.
- ચુડા.**
- ૧ રા૦ ત્રિભૂવનદાસ માણવજી પોસ્ટ માસ્તર.
- ૧ રા૦ બક્ષીરામ મોતીરામજી.
- ૧ રા૦ દેવચંદ રણછોડદાસ.
- ૧ રા૦ ગીરધરલાલ ભાણુશંકર.
- ૧ રા૦ રા. હંધર ભાણુશંકર-માજીસ્ટ્રેટ.
- ૧ રા૦ ઠાકરશી નાનજી ગાંધી.

૧ રા૦ જયશંકર ભેહેચર બદ.

૧ રા૦ શિવશંકર રતનજી ત્રિવેદી.

નાગનેસ.

૧ રા૦ ગોવિંદજીપુરષોત્તમશાહ રફૂલ મારતર.

૧ પકીલ આધડ વિશ્વનાથ પંડ્યા.

લોધકા.

૧ રાણા શ્રી ગંજસિંહજી નારસિંહજી

૧ મેહેતાજી મયુર હરચંદ.

૧ રાણા શ્રી મહોબતસિંહજી અગરસિંહજી.

૧ રાણા શ્રી આતાભાઈ.

૧ રાણા શ્રી દાનસિંહજી રતનસિંહજી

૧ રા૦ ઠાકરશ્રી દેવકુંભ દવે-થાણા કારકૂન.

૧ રા૦ ભવાનીશંકર ગોપાળજી.

૧ પારેખ લલ્લુ કાળાભાઈ-કંથારીઆ

વાણા.

૧ રા૦ ગૌરીશંકર ઉમિયાશંકર-મેહેતાજી.

૧ દવે આધડ જીવાભાઈ.

૧ કુમાર શ્રી માલુભા વન્સેસિંહજી.

૧ રાણા શ્રી સામતસિંહજી.

૧ કુમાર શ્રી મારૂભા ભીમસિંહજી.

૧ કુમાર શ્રી દાનસિંહજી ઉદયસિંહજી

૧ કુમારશ્રી નવલસિંહજી ઉદયસિંહજી

૧ શંહ ગુલાબચંદ કમા.

૧ શાહ પુરુષોત્તમ લક્ષ્મચંદ.

૧ શાહ જગનલાલ જીવા-એઝરી.

ધાંગધરા.

૫ ચીકાણો કસ્તુર ભવાન.

૧ શાહ ડામર કુલચંદ.

૧ કોઠારી જગનલાલ લક્ષ્મચંદ.

૧ કાળિદાસ કરસનજી

૧ પારેખ હરગોવિંદ મહાદેવ.

૧ મેહેતા ત્રિભૂવન લલ્લુભાઈ

૧ શાહ વિકુલ મહાદેવ.

૧ પારેખ પ્રેમચંદ કુલચંદ.

૧ ગાંધી કેશવજી નથુભાઈ.

૧ ગાંધી ડામર નેહીદાસ.

કુડા.

૧ મેહેતાજી ભાઈશંકર ભવાનીશંકર.

કોંઠે.

૨ મેહેતાજી જગન્નાથ વહાલજી નોશી

દસોડા.

૩ રા. રા. મોહનલાલ નેમંગભાઈ સ્ફૂલભાસ્તર.

૨ રા. રા. કાળિદાસ રવિદત્ત-થાણુદાર સાહેબ

૧ રાં જગજીવન હરજીવન-એકાઉન્ટે.

૧ વકીલ નાનચંદ માલજી.

૧ બાપેરા દામોદર હરિસિંહ.

અબાણા.

૨૦ રા. રા. માણિકચંદનુશીભાઈ દીવાન સાહેબ

૩ નેકનામકુમાર શ્રી નેરાવર ખાનજી સાહેબ.

૧ રાં રાં નાગજીભાઈ ગોવરધન.

૧ રાં રાં શીરાજ જીવરાજ સંઘાણી.

૧ શેઠ હેમતરામ જગજીવન.

૧ રાં રાં નીમચંદ પુરૂષોત્તમ.

૧ રાં મયાશંકર જૂહારામ.

૧ રાં ભલા ખીમજી.

૧ રાં નેઠાલાલ તારાચંદ

૧ રાં અમ્મતલાલ જગનલાલ.

૧ રાં ભટ્ટ મોહનલાલ ધર્મેશ્વર.

૧ રાં મોહનલાલ જગનલાલ.

૧ રાં જગન્નાથ કલ્યાણજી.

૧ ગોરજી પ્રેમવિજયજી જશવિજયજી

૧ રાં ગિરધરલાલ નેશાભાઈ

૧ રાં માનમંથ સંઘજી.

ખાંડીઆ

૧ મેહેતાજી દલપત કેવળજીશેઠ.

થાનગઢ

૧ રાં રાં ભગવાનજી બોડીદાસ રાવળ.

૧ રાં રાંશ્વર બેહેચર બોઝા--મેહેતાજી.

૧ વકીલ ભૂદર બાવાભાઈ મેહેતા.

૧ રાં શિવરામ આત્મારામ દિવેદી, કલાઈ.

૧ વકીલ ચતુર પુત્રચંદ સંઘવી.

૧ રાં હાદ્દાભાઈ પ્રાગજી બ્યાસ-કલાઈ

૧ રાં દલીચંદ રામજી-સ્ફૂલચંદસિંરેટ.

૧ રાં મહાંત શંભુગર.

૧ રાં વખતચંદ લાડકા.

૧ રાં નાનભાઈ પ્રાગજી

તિ

થંઆસિયા

- ૧ રા૦ ઉમેદચંદ કાળિદાસ-મેહેતાજી
૨ નેકનામ ખાઈ શ્રી મળીખા.
૧ નેકનામ કુંવરી શ્રી ચાંદખા.
૧ ખવાસ શામજી કુંગર.

હુવા

- ૨ નેકનામ રાણા શ્રી રવાજી ગોવિંદજી
૧ રાણાશ્રી વરસાજી જીયાજી.
૧ શાહ ખુશાલચંદ પુરષોત્તામ.
૧ ગાંધી રામજી નાનજી.
૧ ગાંધી અવચળ મોતીચંદ.

વાવડી

- ૧ રા૦ જટાશંકર ધનજીભાઈ-સિંગનભર.

વાઘનગર

- ૧ રા૦ બલ્લુભાઈ કાળિદાસ-મેહેતાજી

ધાંધલપુર.

- ૧ રા. શિવભાલ ભાઈચંદ શાહ.
૧ રીડીંગરૂમ-ધાંધલપુર.

સુદામડા.

- ૧ રા૦ છમનલાલ હકમચંદ-મેહેતાજી.
૧ શાહ છગનલાલ ખેનશી.
૨ નેકનામ ખવડ મામા દેશાભાઈ.
૧ રા૦ ત્રીભૂવન પૂંબભાઈ ખંધાર.
૧ શામજી કુંગરશી.
૧ રણછોડ ડાહ્યાભાઈ.
૧ ગુલાબચંદ માધવજી.
૧ નેકનામ કુમાર શ્રી જોડાભાઈ રૂખડભાઈ.
૧ રા૦ આંધડ વસુભાઈ.

બોડી ચીપરડી.

- ૧ રા૦ ધનજી હલુભાઈ-મેહેતાજી.

યાળીઆદ.

- ૧ રા. માલેકચંદ મકુશા-સ્કૂલમાસ્તર.
૧ રા૦ વિધારામ રામજી-કંઠાર્ક.
૧ રા૦ ડી૦ એમ૦ કશ્રાચ્યા-જયવીદાર.
૧ પટેલ ઉકરડા લખા.
૧ રા૦ કાળિદાસ શુભરાય.
૧ રા૦ વખતચંદ ડોસાભાઈ.

- ૧ વ્યાસ કલ્યાણીજી ભલુશંકર.
- ૧ રાં ભલુશંકર લીલાધર.
- ૧ રાં કુંભનાલ કુંજલાલ.
- ૨ રાં મણિનાથ શંકરનાથ.
- ૧ રાં નારણીજી નાનચંદ.

ખોરાદ.

- ૧ રાં રાં પ્રેમજી ઝીણીભાઈ વકીલ.
- ૧ કુંવરજી ગગજી ભટ્ટ-રે. ખંમિ. તા. સ્કૂલ.
- ૧ દોશી ચંપકલાલ છગનલાલ.
- ૧ દોઢાડી હિજમશી બચુભાઈ.
- ૧ શાહ શિવલાલ કરસનદાસ.
- ૧ શાહ શિવલાલ પાનાચંદ.
- ૧ દોશી મુખલાલ વીરચંદ.
- ૧ દેશાઈ રઘુ દેવચંદ.

રાણપુર.

- ૧ નારૈયણીઆ પ્રેમચંદ હકમચંદ.
- ૧ મીર હખ્ખાડીમઅલી બાવાસોહિબ.
- ૧ મીર જૈયદઅલી સરદારમિયા.
- ૧ મીર ચિરાજઅલી તામ્બુમિયા.

ખોપાળા.

- ૧ મેમણુ ઇસા અમી.
- ૧ પટેલ નથુ કાજિદાસ.
- ૧ ત્રિભૂવન અજરભર.

જેતપુર.

- ૧ રાં ભદવજી મળજી.

કાસોલ.

- ૧ રાં ઇચ્છાલાલ અમ્મતલાલ.

વસો.

- ૨ રાં રણુછોડલાલ રામશંકર-મહેતાજી.

રંધોલા.

- ૧ રાં કાલાનજી માધવજી ભટ્ટ.

કુંકાવાવ.

- ૨ રા. રા. બળવંતરામ હરિશંકર-ન્યાયાધીશ.

મેસાણા.

- ૧ રાં બાપાલાલ ચુતીલાલ.

બલાલપુર.

- ૧ રાં ડાહ્યાભાઈ ભીમભાઈ-પોરત મારતર.

કુતીઆણા.

- ૧ રા૦ આર્જાંદજી વહાલજી—સ્ફૂલ મારતર.
 ૧ શાહ દેવચંદ કુરજીભાઈ.
 ૧ રા૦ ચંદુલાલ કૃષ્ણલાલ—પોસ્ટ માસ્ટર
 દહોણું. (છાંદે થાણા)
 ૧ રા૦ જગજીવત વિક્રમ દાવડા.
 સુથરામપુર (રેવાકાંઠા)
 ૧ રા૦ હીરાલાલ વિચારામ રાવ.
 ધોધા.
 ૧ રા૦ બવાનીશંકર નરોત્તમ.
 જોડીઆ.
 ૧ રા૦ ભામિશંકર ઉનિયાશંકર—સ્ફૂલમાસ્ટર.
 કવેરા. (બહુચીસ્તાન)
 ૧ રા૦ રા૦ કેશવજીલ્લેરાભાઈ—સખા ટ્રેડર
 ગવર્નમેન્ટ ટ્રેડર બોક્સિસ.
 ગણોદ.
 ૫ રા૦ હીરજી મોતજી ભટ્ટ—સ્ફૂલમાસ્ટર.

ધરમપુર.

- ૧ રા૦ જેડીસન કુમેરદાસ.
 નવસારી.
 ૧ રા૦ ન્યાલચંદ દીપચંદ.
 સુરત.
 ૧ રા૦ હાકોરદાસ હીરાચંદ.
 લાખણકા.
 ૪ મે૦ રામ્બોલશી મોતીભાઈ અખેરાજી.
 નિગાળા.
 ૧ રા૦ રા. ગુલાબરાય વંખડરાય—થાણદાર.
 કલિઆણા.
 ૧ રા૦ નાનચંદ હીરાચંદ.
 ભીમડાદ.
 ૩ મે૦ રામ્બોલશી ભૂપતસિંહજી નારસિંહજી.
 આયુરોડ સ્ટેશન.
 ૩ રા૦ રા૦ શિવલાલ રતનલાલ—કરદમ
 ઇન્સ્પેક્ટર.

પાલીતાણા.

૧ રા૦ અંબાશંકર નેશંકર ભટ્ટ.

૧ શાહ મૂળચંદ ત્રિકમલાલ મુનશી.

વીરપોર.

૧૦ નેકનામ મહારાણા શ્રી મુગજી-હાદોર સાહેબ

તાલુકે ખેરડી-વીરપોર.

૧ રા૦ જગજીવન હેમરાજ-કાર્યભારી.

માળીઆ.

૩ નેકનામ મહારાજ શ્રી મોડજી સાહેબ.

૧ રા૦ વનરાવનદાસ વલ્લભદાસ.

૧ રા૦ ટોકરદાસ મનોરદાસ.

૧ રા૦ નારણજી શિવશંકર મહેતા.

૧ રા૦ હીરજી લવજી.

૧ રા૦ ધારશી લલિતચંદ દોરી.

ચરખડી.

૧ રા૦ હરજીવન ખેહચરલાલ.

વીઠલગઢ.

૩ રા૦ દ્વારકીનાથ જગન્નાથ-કામદાર.

૧ વાવજી ત્રિકમભાઈ-રકૂલમાસ્તર.

૧ રા૦ ગણુપતરામ રામભાઈ.

અગસરા.

૧ રા૦ રા૦ દેવાશંકર અંબાશંકર-મેનેજર.

૧ રા૦ રા૦ મયારામ રથુરામ-રકૂલમાસ્તર.

૧ રા. મહાશંકર ઓઘવજી-મેહો. મુંજીઆસર

૧ મિંગ ભૂટા રતનસિંહ.

૧ મિંગ દુલ્લભજી હરિભાઈ.

ધાત્રી.

૧ રા૦ માતીભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ.

૧ રા૦ ભાઈલાલ લલ્લુભાઈ પંડ્યા.

૧ રા૦ શામળદાસ રધાભાઈ.

આપ્રા.

૧ બાપ્રા લાલપ્રેમી.

૧ રા૦ વલ્લભજી મોતીચંદ.

૧ રા૦ ઓઘવજી કલ્યાણજી.

૧ રા૦ હીરજી કર્મન.

૧ રા૦ કાલનજી પોપટ.

૧ રા૦ ખંભીજી કલ્યાણજી.

- ૧ રા૦ જીવરામ વાલજી.
૧ મે૦ અલીબિયા અજીઝબિયા તાલુકદાર,
ખીજડયા.
૧ રા૦ ભીમજી પોપટ.
૧ વાલા માસિયા દેવદાન.
૧ વાલા પંજભાઈ જીવાભાઈ.
૧ રા૦ ઉમિયાશંકર-તાલુકા સ્કૂલમાસ્તર.
ધોલા નંકુશન.
૧ રા૦ કાળુભાઈ દેવજી. સખાઈ-સ્પેટર-મોટાદ.
૧ ભાઈશંકર દેવકુંભ-સિખાનર.
૧ રા૦ છગતલાલ તુલજીરામ
૧ રા૦ નવનીતલાલ હરજીવન
૧ રા૦ જાદવજી હરગોવિંદદાસ-કમ્પોન્ડર.
૧ રા૦ સખારામ રામકુંભ-સિખાનર.
૧ રા૦ ચુનીલાલ ફલજીરામ-ટિકિટ કલેક્ટર.
૧ રા૦ ગગજી દાનસિંહજી-સિખાનર.
૧ રા૦ રા. કરદુનજી નસરવાનજી પોલિસ ઇ.
લાખણીઆ.
૧ ગંગાશંકર અંબાશંકર-મેહેતાજી.

- ૧ રા૦ જગજીવન હરજીવન મેહેતા-મેનેજર.
૧ સોની નેતુસી રોપજી.
આટકોટ.
૧૦ રા૦ રણછીડલાલ ગુલાબરાય.
૨ રા૦ દેવચંદ લક્ષ્મિરામ ગાંધી.
૧ રા૦ જગન્નાથ વલ્લજી-કોંઠના મેહેતાજી.
૧ રા૦ દેવચરાડીના મેહેતાજી.
૧ રા૦ દેવચરાડીના પોલિસ પટેલ.
મહુવા.
૧ શેક વલ્લભદાસ પોપટ.-કવિ
૧ રા૦ મૂળચંદ ત્રિકમ લાઇબ્રેરીમન.
૧ રા૦ રા૦ માનજી સાલેભાઈ.-મ્યુન્સિપલ.
૧ જોગાઈ ભીરામ મનજી.
૧ જોગાઈ કાલાનજી શામજી.
૧ કુંડલાવાળા લાલજી વીરચંદ.
૧ જોગાઈ શરીફ નૂરમહમૂદ.
૧ જોગાઈ હસનઅલી હુસેમાન.
૧ મહુવા નેટીવ લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી.
૧ પારેખ વનમાળી અંદરજી.

- ૧ મહેતા જાહેવજી ગોપાળજી.
 ૧ ગાંધી ભોગીલાલ માવજી.
 ૧ રાં ગવરીશંકર લક્ષ્મિરામ.
 ૧ વક્રીલ નાનજી બ્રાહ્મભાઈ.
 ૧ રાં વિઠ્ઠલ પરમાનંદ.
 ૧ ભાઈચંદ કાહાનજી-આસિસ્ટન્ટ મારતર.

કુંડલા.

- ૧ રાં મયારામ મુંદરજી વૈદ.
 ૧ રાં હચ્છાશંકર કાગિદાસ-કારકૂન.
 ૧ રાં અર્જુન નાનજી નમજ-રકૂલમાસ્તર.
 ૧ રાં શામજી કેશવજી ગાંધી.
 ૧ રાં હરિલાલ વનમાળીદાસ.
 ૧ દોશી લક્ષ્મચંદ રવજી.
 ૧ સોની દેવચંદ ગોકળ.
 ૧ ભીમજી રૂપશી મોનિટર.

કંદારણા (ભતમતું.)

- ૨ રાં વિઠ્ઠલદાસ વેલજી.
 ૨ રાં વનમાળી નરસેરામ જોશી.

- ૧ રાં રતનશી શામજી.
 ૧ રાં જયરાજ સીલાધર.
 ૧ જોગત દેવજી શરીફ.
 ૧ રાં ત્રીકમજી ગોવરધન.
 ૧ રાં કદયાણુજી શ્રીણાભાઈ.
વેરાવળી.

- ૧ રાં ઉમિયાશંકર વીરજી-સ્કૂલ મારતર.
 ૧ રાં બાપુજી જયરામ-ડોકટર.
 ૧ રાં છગનલાલ મોતીલાલ.
 ૧ રાં નાથાભાઈ ડોસાભાઈ.
 ૧ રાં મોહનલાલજી કાહાનજી.
 ૧ રાં ત્રિભૂવનદાસ બાલુભાઈ.
 ૧ રાં શ્રીણાભાઈ હીરજી.
 ૧ રાં મોતીચંદ જયચંદ.
 ૧ રાં દુલ્લભજી શેતાભાઈ.
 ૧ રાં ભાઈજી બાપુજી.
 ૧ રાં ભગવાનલાલ અમરજી.
 ૧ રાં કરસનજી રૂપચંદ.
 ૧ રાં સૌભાગ્યચંદ આણંદજી.

લાહી.

- ૧ રાં ૧ાં માણેકલાલ લાધાભાઈ.
- ૧ રાં ૨ાં કંદ્યાણુરાય શિવલાલ.
- ૧ રાં ૩ાં સુનીલાલ શામજી.
- ૧ રાં ૪ાં રવિશંકર દયાળજી.
- ૧ રાં ૫ાં રાં પોપટ રામજી.
- ૧ રાં ૬ાં જગજીવન જોનજી.
- ૧ રાં ૭ાં જાદવજી ભૂદરજી વૈઠ.
- ૧ રાં ૮ાં ધક્ષર વિશ્વનાથ.
- ૧ રાં ૯ાં મોતીરામ નાનજી.
- ૧ રાં ૧૦ાં લવજી પ્રાગજી.
- ૧ રાં ૧૧ાં મકનજી રામજી.

ગાઢડા.

- ૩ નેકનામ ખાચર અમરાભાઈ ઉનડ.
- ૧ રાં પ્રાણજીવન રણછોડ-રૂક્મમાસ્તર.
- ૧ રાં દેવશંકર આણંદજી ત્રિવેદી.
- ૧ રાં છોટાલાલ મૂળજી પારેખ.
- ૧ રાં દેવજી શામજી ફકર.
- ૧ રાં દયાળજી ગજાભાઈ.
- ૧ રાં લાજીચંદ લક્ષુભાઈ સંઘવી.

- ૧ રાં વીરજીભાઈ ટોપણ.
- ૧ રાં મંગળજી અમરચંદ શાહ.
- ૧ રાં વલ્લભ જીવરાજ શાહ.
- ૧ ફકર ગિરધર લવજી.
- ૧ સોની વાલેરા બાલા.

ઈડર.

- ૧ નેકનામ અખંડ પ્રતાપ મહારાજ
- ૮ મેં હરિદાસ વિહારીદાસ-દીવાનસાહેબ
- ૭ મેં મોતીલાલ કુશળજી-મેડીફલ ઓફિસર
- ૫ રાં ૧૦ જાનમહમૂદ હસનભાઈ.

વડોદરા.

- ૧ રાં મણિભાઈ બાલાજી મજમુદાર.
- ૧ રાં મણિલાલ મળજીભાઈ.
- ૧ રાં ગણેશપતરામ અધ્યાપક મેહતાજી.
- ૧ રાં ઉજ્જમશી લીલાધર.
- ૧ રાં મટુભાઈ જટાશંકર મજમુદાર.
- ૧ રાં હિમતલાલ દલસેખરામ વઝીલ.
- ૧ રાં ભીંગીલાલ રણછોડદાસ.
- ૧ રાં જગનભાઈ લલ્લુભાઈ માસ્તર.

પાટણુ.

- ૧ રા૦ દશરથલાલ ગંગારામ.
- ૧ રા૦ વિદ્યાશંકર કુરુણાશંકર.
- ૧ રા૦ ગીરધરલાલ મહીધર.
- ૧ રા૦ રામલાલ છોટાલાલ.
- ૧ રા૦ ભગવાનલાલ માધવભાલ.
- ૧ રા૦ માધવલાલ કાન્નેસ્વર.
- ૧ રા૦ આંબાલાલ કુપ્પેરજી.
- ૧ રા૦ લીલાશંકર પ્રાણશંકર.
- ૧ રા૦ જગન્નેશ્વર અમરજી.
- ૧ રા૦ નથુભાઈ ગોવિંદરામ.
- ૧ રા૦ મણિધર રાવજીભાઈ.
- ૧ રા૦ માધવચંદ હીરાચંદ.
- ૧ પટેલ હીરાભાઈ.

લઝ.

- ૧ રા૦ હરિદાસ મૂળજી ન્હાશી.
- ૧ રા૦ નારણદાસ રતનજી.
- ૧ રા૦ રૂગનાથજી મંછારામ.
- ૧ રા૦ શિવજી તુળશીદાસ.
- ૧ રા૦ ગજધર માહવજી જયરામ.

- ૧ રા૦ પ્રેમજી માધવજી.

- ૧ રા૦ ચતુરભૂજ જીવણ.

- ૧ રા૦ ન્હાનાભાઈ ઓધિવજી.

તેરા. (પ્રાંત કચ્છ)

- ૧ નેકનામ મહારાજા કુમાર શ્રી દાદુભા.
- ૧ રા૦ કેશવરામ ભાઈશંકર દવે.
- ૧ રા૦ દોસ્તમહમૂદ અલીઆણી જમાદાર.

લાકડીઆ (પ્રાંત કચ્છ.)

- ૧ રા૦. ખીમચંદ જીવાભાઈ મેહેતાજી.
- ૧ રા૦ રા૦ દલપતરામ મકનજી-કારભારી.
- ૧ મીસ્ત્રી ઉકરડા માવજી.
- ૧ રા૦ મૂળચંદ કસતુર.
- ૧ પ્રદેષોત્તમ પાનાચંદ.
- ૧ રા૦ ત્રિભૂવનદાસ દેવજીભાઈ.

મોરબી.

- ૫ રા૦ ગણેશજી ત્રિભૂવન આચાર્ય-વૈકુન્ઠીનેટર
- ૩ રા૦ ભાઈશંકર દેવકૃષ્ણન-કોટન રોવિર્ડીંગ કંપનીના એજન્ટ.
- ૩ આચાર્ય શંકરજી મોરારજી-ખેલાવાળા.

- ૨ રા૦ પુરૂષોત્તમ વીરેશ્વર-સરવેશ્વર.
 ૨ મણિઆર સુંદરજી લક્ષ્મિચંદ.
 ૨ પારેખ રણછોડદાસ અવેરચંદ.
 ૨ રા૦ સદાશિવ વનમાળી દ્વિવેદી-પ્રાહવેટ
 સ્કૂલ માસ્તર.
 ૧ વક્રીલ ગોરધનદાસ લાધાભાઈ.
 ૧ આચાર્ય દેવશંકર તથુભાઈ.
 ૧ રાવળ હરિરામ મોનજીભાઈ.
 ૧ દ્વિવેદી આદિત્યરામ ત્રિભૂવનદાસ.
 ૧ ભટ્ટ ચક્રુભાઈ જૂડાભાઈ.
 ૧ મિન્ડુચંદ હીરાચંદ.
 ૧ માધાણી પ્રાગજી રાધવજી.
 ૧ વક્રીલ નવલચંદ ડોસાભાઈ.
 ૧ રા. મોરારજી ઓધવજી-બેલા સ્કૂલમાસ્તર.
 ૧ રા૦ નંદલાલ શિવલાલ ઝોઝા-તા. માસ્તર
 ૧ સોની પોપટ શવજી-બેલા.
 ૧ સંઘવી શવજી જીવાભાઈ-બેલા.
 ૧ પારેખ કાળિદાસ મિધજી-બેલા.
 ૧ ગાંધીટ નરેશરામ મૂળજી.
 ૧ પારેખ યુલાભચંદ ભાણજી.

- ૧ દલાલ હરિભાઈ ભાઈચંદ.
 ૧ મિ૦ કાશીરામ વહાલજી.
 ૧ મિ૦ વસનજી અભયચંદ.
 ૧ મિ૦ દેવચંદ વશરામ.
 ૧ મિ૦ ખીમચંદ ખેતશી.
 ૧ મિ૦ નવલચંદ કપૂરચંદ.
 રાજકોટ.
 ૩ રા૦ રા૦ ભીમજીભાઈ મોરારજી.
 ૧ શેઠ સાહેબ કાવસજી ટેમુલજી.
 ૧ રા૦ લાધાભાઈ હરજીવન.
 ૧ શેઠ સાહેબ ખેજનજી મહેરવાનજી.
 ૧ રા૦ રા૦ ઘેલાભાઈ ઠાકોરદાસ.
 ૧ રા૦ રા૦ મનસુખરામ પ્રાણજીવન.
 ૧ રા૦ રા૦ વિઠ્ઠલરાય હિમતરાય.
 ૧ રા૦ રા૦ શંકરજી શામજીભાઈ-વક્રીલ.
 ૧ રા૦ રા૦ જીવીલરામ દોલતરામ.
 ૧ રા૦ દેવશંકર દયાશંકર-ગૂજરાતી નિયાળ.
 ૧ રા૦ રા૦ ડાહ્યાભાઈ પીતાંબર.
 દેનિંગ કોલેજ.
 ૧ સ્ટોબર મોહનલાલ તુલશી દ્વિવેદી.

૧ રકોલર પ્રભાશંકર ઘેલાભાઈ.
 ૧ " પરમાનંદદાસ ભગવાનદાસ.
 ૧ " હર્ષરલાલ આણંદજી.
 ૧ " હસનજીલર આરબહાની.
 ૧ " હરગોવિંદ ફલ્લરામ ભટ્ટ.
 ૧ " વલ્લભ મોરારજી.
 ૧ " મયાશંકર જીવરામ પંડયા.
 ૧ " શિવશંકર વાધજી ત્રિવેદી.
 ૧ " ફૂલસારામ ભવાનીશંકર.
 ૧ " પોપટ ઝવેર.
 ૧ " હરિશંકર ભવાનીશંકર.
 ૧ " લાલજી જગજીવન.
 ૧ " ચતુરભૂજ કુમરજી આચાર્ય.
 ૧ " બેકોરચંદ વીરચંદ.
 ૧ " છોટાલાલ નેદાભાઈ.
 ૧ " અંબાશંકર ભવાનીશંકર.
 ૧ " મણિશંકર રતનજી.
 ૧ " જગનલાલ મોતીરામ જોશી.
 ૧ " ખીમચંદ રણછોડ.
 ૧ " દામોદર અમજી.

૧ સ્કોલર મહાશંકર કાળિદાસ.
 ૧ " ત્રિભૂવનદાસ પ્રભુરામ.
 ૧ " નમુલાલ અમુલખ.
 ૨ " પ્રભાશંકર દલપતરામ.
 ૧ " રવિશંકર ગણેશજી.
 ૧ " નાગજી નથુભાઈ.
 ૧ " મોરારજી મંગળજી.
 ૧ " લક્ષ્મિશંકર માધવજી.
 ૧ " ગંગારામ બાવાભાઈ.
 ૧ " વજેરામ હરિનારાયણ.
 ૧ " મોરારજી મહાદેવ.
 ૧ " દુલેશચ કાલાનજી પોરા.
 ૧ " નાનજી હીરજી.
 ૧ " નરમિશંકર જટાશંકર મોળખીયા.
 ૧ " કાલાનજી નથુભાઈ.
 ૧ " રણછોડ વીરજી.
 ૧ " લાલચંદગગલ પંચકૂટીઆ.
 ૧ " કાળિદાસ કાલાનજી.
 ૧ " મોરારજી ધારશી.

૧ સ્કાલર નારાયણ વશરામ.
 ૧ " હીરાચંદ ધનજીભાઈ.
 ૧ " અનુપચંદ જગજીવન.
 ૧ " બાલાજી જટાશંકર પોટા.
 ૧ " રામચંદ્ર ગગજી શુક્લ.
 ૧ " ભગવાનલાલ દેવાશંકર.
 ૧ " માનસીંગ વેલજી સંઘાણી.
 ૧ " ભગવાનજી હંસરાજ.
 ૧ " જટાશંકર નરસિંહરામ દિવેદી.
 ૧ " હરખચંદ મૂળચંદ.
 ૧ " દાદાભાઈ સોરાબજી.
 ૧ " કુંભારામ બાપાજી.
 ૧ " શામજી નાનજી.
 ૧ " મકનજી પુરષોત્તમ.
 ૧ " શામજી લલ્લુભાઈ.

ગુનાગઢ.

૧ રાં મૂળચંદ બાવાભાઈ શાહ.
 ૧ રાં નરભેરામ ત્રીણાભાઈ દોશી.
 ૪ ગાંધી નરોત્તમ વિદ્યુત.

૨ રાં જયશંકર પુરષોત્તમ આચાર્ય-માસ્તર
 ૨ રાં નથુરામ પીતાંબર-ધર્મ અંશેધક.
 ૨ શેઠ વછરાજ ભુદા.
 ૨ વૈદ અમરજી પ્રાણજીવન.
 ૨ મેં મહમૂદમિંયા હુસેનમિંયા.
 ૨ મિં ગાંગજી ત્રિકમ પારેખ.
 ૨ રાં દેવીદાસ રૈયાભાઈ.
 ૨ સૈયદ ઉસમાનમિંયા મહમૂદમિંયા.
 ૧ રાં દેવીદાસ જીવાભાઈ ચંધવી.
 ૧ ભટ્ટ કરસનજી ભીખાભાઈ.
 ૧ પંડ્યા વલ્લભજી ગીગાભાઈ.
 ૧ વોરા. માધવજી રૂપજી.
 ૧ મેહેતા નરોત્તમ શિવરામ.
 ૧ મેહેતા રવજી તુળશી.
 ૧ મેમણુ જનુ જુમા.
 ૧ મેહેતા કરસનદાસ મનજીભાઈ.
 ૧ મેહેતા વશરામ લાલજી.
 ૧ મિં જમનાદાસ ખીમજી.
 ૧ વ્યાસ દેવશંકર પીતાંબર.
 ૧ મેહેતા હરગોવિંદ સુંદરજી.

૬ ચોરા દયાળ હરિદાસ.

૧ મહેતા વિદ્યદાસ મોરાર.

૧ મહેતા નાનહ નારણદાસ.

૧ મિં પ્રમુદામ દયાળહ.

લાવનઅર.

૨૫ રાં રાં આત્મારામ નારાયણત્રિવેદી.

૮ રાં રાં ઝવેરીલાલ પ્રેમહ વપ્રીસ

૫ રાં રાં પરમાનંદદાસ જયશંકર.

૫ રાં રાં માવજીભાઈ ગગલ દવે.

૫ રાં રાં છગનલાલ હરિચંદ.

૫ રાં રાં કેશવલાલ હજીવન દવે. ગોંડળ-

વાળી ખાહશીના કારભારી.

૩ રાં રાં માનશંકર કૃપાશંકર મહેતા.

૩ રાં રાં પ્રભાશંકર જટાશંકર,

૩ રાં રાં વનમાળીદાસ કરસનજી.

૩ રાં જગજીવન રતનજી ઠક્કર.

૨ રાં મગનલાલ પાનાચંદ.

૧ શ્રી માન વર્ધક સભાં રાં મચ્છાશં-

કર જટાશંકર મારકત.

૧ રાં ચંદ્રશંકર માનશંકર.

૧ મિં વિદ્યનાથ દેવશંકર.

૧ રાં ગોકળદાસ રામજી-સ્ટેમ્પ વેનકર.

૧ શેઠ મૂળજી આણંદજી ચપ્પર.

૧ શ્રી માનોદોત્તક સભા

૧ રાં રામસિંગ ઝીણાભાઈ-રફૂલમાસ્તર.

૧ રાં નરભેરામ જમિઆતરામ-કલાઈ.

૧ રાં જયમુખરામ લક્ષ્મિરામ.

૧ રાં મણિશંકર કૃષ્ણરામ.

૧ રાં. છોટમલાલ કુંડલભજી.

૧ શ્રી માન ઉત્તેજક સભા.

અમદાવાદ.

૫ શ્રી બાળ માન વર્ધક સભા.

૩ શ્રી વડનગરા વ્યન્તર નાગર સભા.

૨ મેં રાવસાહેબ મહીપતરામ રૂપરામ તિલકંદ.

૧ રાં અચરતલાલ મણિરામ ભયેચ.

૧ રાં પુરૂષોત્તમ નથુરામ ધ્યાની.

૧ રાં સુનીલાલ ચોતીલાલ-

૧ રાં દયાશંકર ગિરધરભાઈ.

૧ રાં સુનીલાલ ગોવિંદલાલ.

૧ રાં વિક્રમલાલ લક્ષુભાઈ બ્યાસ.

૧ ૨૦ કનેયાલાલ માતીલાલ.

હાઈ સ્કૂલ.

- ૧ સ્કૉલર ડાહ્યાભાઈ ઘોળશા દલાલ.
૧ " ખાલાભાઈ ગટાભાઈ કિનખાખવાલા.
૧ " નેશંગ સાંકલચંદ દલાલ.
૧ " નયુભાઈ સાંકળચંદ ઝવેરી.
૧ " હીંગલાલ મગનલાલ શાહ.
૧ " માલોદલાલ રણછોડદાસ.
૧ " ભોગીલાલ નારાયંદ ઝવેરી.
૧ " લક્ષ્મચંદ વનરાવનદાસ વઝીલ.
૧ " વૃજલાલ પુરષોત્તમ મેહતા.
૨ " બેચરજી રાહાભાઈ ગોલેતર.
૧ " સાંકળચંદ છગનલાલ ચોકશી.

ટૂનિંગ કોલેજ

- ૧ સ્કૉલર નેમીદાસ લદ્દિમદાસ.
૧ " છોટાલાલ સાલચંદ.
૧ " રણછોડ લાલદાસ.

- ૧ " નગીનદાસ સામળદાસ.
૧ " રણછોડ હરજીવન.
૧ " ઉમગર બડવહોરા.
૧ " નાનેશ્વર ખુશાલ.
૧ " હરિશંકર કાહાનજી.
૧ " લદ્દિમશંકર માધવજી.
૧ " માધવશંકર ભવાનીશંકર.

ચાર્ટર.

૧૧ પૌરાણીક કેશવલાલ ત્રિકમલાલ.

વડોદરા.

- ૨ ૨૦ ૨૦ આત્મારામ ને. પટેલ.
૧ ૨૦ ૨૦ ચુતીલાલ ઉમિદરામ.
૧ ૨૦ ૨૦ ઉમિદરામ ભાનુશંકર.
૧ ૨૦ ૨૦ લટલુભાઈ ડી. કવિશ્વર.
૧ ૨૦ ૨૦ નારાયણ ચિંતામણી.
૧ ૨૦ ૨૦ કાળિદાસ હરજીવન તળાટી.
૧ ૨૦ ૨૦ મહાદેવસિંગ, મેલ એજન્ટ

